Danskernes Historie Online
Danske Slægtsforskeres Bibliotek

Dette værk er downloadet fra Danskernes Historie Online

Danskernes Historie Online er Danmarks største digitaliseringsprojekt af litteratur inden for emner som personalhistorie, lokalhistorie og slægtsforskning. Biblioteket hører under den almennyttige forening Danske Slægtsforskere. Vi bevarer vores fælles kulturarv, digitaliserer den og stiller den til rådighed for alle interesserede.

Støt vores arbejde – Bliv sponsor

Som sponsor i biblioteket opnår du en række fordele. Læs mere om fordele og sponsorat her: https://slaegtsbibliotek.dk/sponsorat

Ophavsret

Biblioteket indeholder værker både med og uden ophavsret. For værker, som er omfattet af ophavsret, må PDF-filen kun benyttes til personligt brug.

Links

Slægtsforskernes Bibliotek: https://slaegtsbibliotek.dk
Danske Slægtsforskere: https://slaegt.dk

FRILANDSMUSEET

VEJLEDER

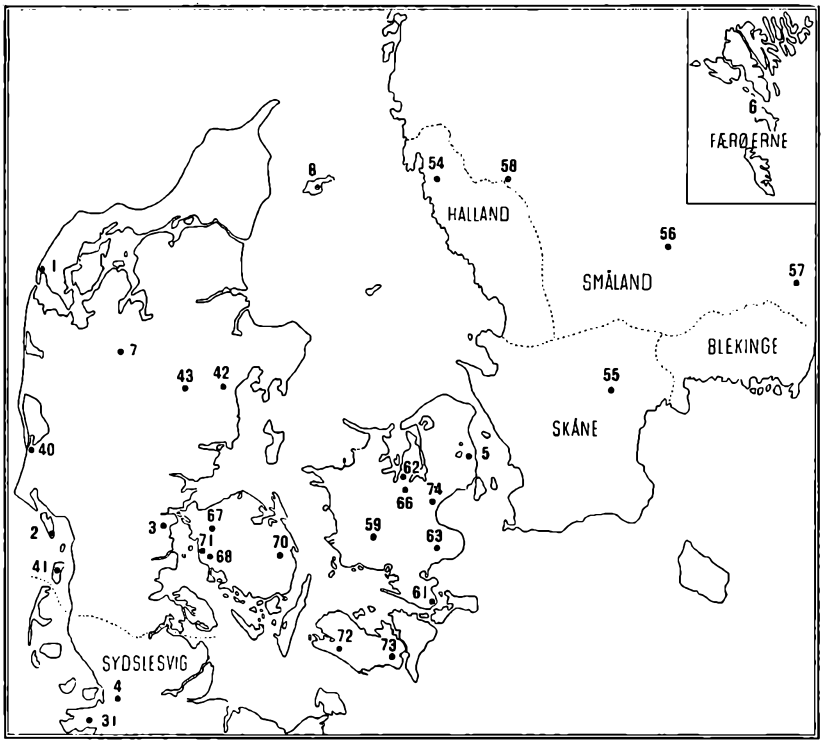

Bygningernes oprindelige hjemsteder.

* * * * * * * * * * * * * * * * *

Plan over museumsparken

findes på bagerste omslags inderside

* * * * * * * * * * * * * * * * *

1960

FRILANDSMUSEET

NATIONALMUSEETS 7. AFDELING

VEJLEDER

TEKST: K. ULDALL

TEGNINGER OG KORT:
F. KIRK

★

KONGEVEJEN 100
SORGENFRI STATION
POSTADRESSE: KGS. LYNGBY

Museets opgave...

er at belyse bygnings- og boligforholdene i ældre bygninger på landet som en helhed. De mange indbogenstande og redskaber i bygningerne vil ikke kunne etiketteres og nærmere forklares for museets gæster, uden at bygningernes og stuernes helhedsvirkning som gamle fortidshjem vil lide derunder.

Vejlederen er forsynet med randtegninger af indbogenstande m. m., og de ord, som i teksten er mærket med °, findes nærmere forklaret i »ordforklaring« side 53.

De forskellige bygningers alder kan ikke altid angives ved et bestemt årstal eller tidspunkt, da adskillige i tidens løb er ombygget eller udvidet, jfr. side 53.

Ved adskillige bygninger er anlagt ældre tiders haver, og spredt i parken er indplantet repræsentation fra Danmarks vilde flora.

Billedtavler side 88.

Plan over Museet på bageste omslags inderside.

I afdelingen for bondekultur på Nationalmuseet, Frederiksholms Kanal 12, København, vil interesserede kunne finde systematisk ordnede samlinger af indbogenstande og redskaber, og i det over for Frilandsmuseet beliggende Dansk Landbrugsmuseum er på instruktiv måde udstillet gamle landbrugsredskaber m. m.

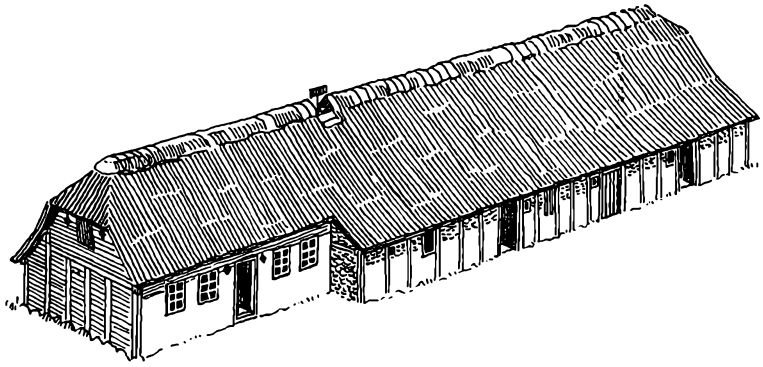

1. LYREHUS FRA FISKERBYEN AGGER, THY

Enlænget med beboelse imod vest og stald og lade imod øst. Fattigt bindingsværk° med stolper° direkte på syldstenene°. Tømmeret stammer delvis fra skibsvrag. Væggene er dels lerklinede°, dels murede med mursten eller opsamlede rullesten fra stranden og er helt overhvidtede. Højremskonstruktion°, d.v.s. taget bæres indvendigt i hver langside af en række fritstående stolper, højremsstolperne, men fortsætter uden for disse ned til de lavere ydervægge, således at der inden for disse dannes et smalt rum eller udskud° ligesom et sideskib. Kun i gavlene og ud for stuernes vinduesvæg mod syd mangler udskudet. Stråtag mønnet° med græstørv. Bemærk lyrehullet° til røgaftræk i stedet for skorsten°. — Syd for huset brønd° med vinde.

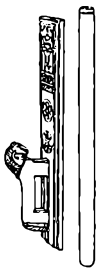

Manglebræt° m. stok

Vestligt på sydsiden indgang til forstue. Til v. vesterstue, en storstue° uden ildsted kun benyttet til gildesbrug og opbevaring af tekstilier i skab og kiste. I nordvæggens udskud° alkove° til gæster og et lille malekammer med håndkværn°. Denne vestre del af huset er først tilføjet i beg. af 1800-tallet. — Til h. for forstuen ligger dagligstuen, der samtidigt var soveværelse. Lergulv og hvidtede vægge. På nordvæggen to alkover° med fløjdøre og imellem dem en skænk, d.v.s. et lille vægskab til glas og nipssager. En tredie alkove° findes til v. for bilæggerovnen° på østvæggen. Oven på ovnen findes en træ-

Malkestol

Halmløb°

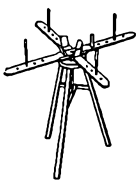

Garnvinde

Haspe°

Rygkurv til fisk

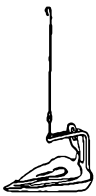

Tranlampe°

bakke til tørring af malt° eller korn; under den en skuffe til at tørre strømper m.m. i. Knager til ophængning af vådt tøj. En lænestol til husets gamle står på den lune plads ved siden af ovnen. — Foran vinduesvæggen er faste bænke og et langbord°, hvor måltiderne indtoges. Husfaderens plads var efter gammel sædvane bordendebænken°, de andre mænd sad på langbænken° under vinduet efter alder og rang, og for kvinderne er der en løs bænk uden ryg ind mod stuen. Denne placering af langbordet° og bænkene blev indført, da man fik glasvinduer i ydervæggene, og er typisk for ældre danske landbohjem. Før glasvinduernes tid, da lyset udelukkende kom fra lyren° eller røgåbningen oppe i stuens tag, stod bænkene og langbordet° ved tværvæggen, således som det endnu ses i bygning nr. 54 og 55. Over bordet hænger tranlampe°. — I vestvæggen dør til et ølkammer° bag ved forstuen, i sydvæggen dør til mælkekammer°, et spisekammer i udskudet°; heri bl.a. jydepotter°. Døren til h. for bilæggerovnen° fører til det stenpikte køkken med åbent ildsted, nemlig en muret forhøjning i inderhjørnet med jydepottegryde° på trefod°, hvorunder ilden optændtes. Til h. derfor den murede bagerovn°. Skorsten og loft findes ikke, idet røgen fra ildstedet og bagerovnen° trak bort gennem lyrehullet° i tagryggen. Ved hjælp af en stang nedefra med et kort tværbræt over tagryggen kunne trækket reguleres. — Næste rum var oprindeligt husets eneste forstue. Bemærk her de fritstående højremsstolper°, der bærer taget. Her findes enkelte fiskeredskaber, desuden yderdør mod syd samt en dør mod øst til loen°, der har lergulv. Længere fremme følger kostald og et rum til får samt ved østgavlen lade.

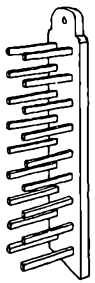

Brikhylde°

Krogholder

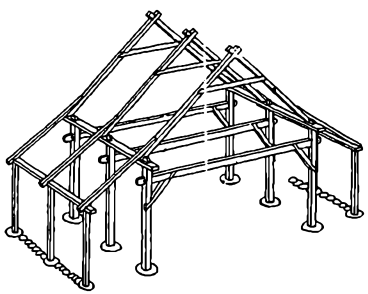

Højremskonstruktion°

Lyseklemme°

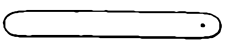

Madfjæl°

Glødefad°

Jydepotte°

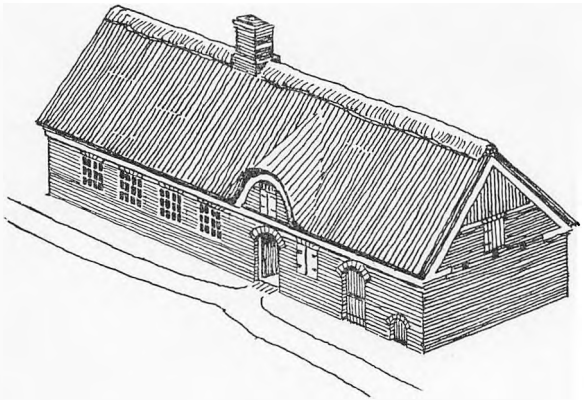

2. SKIPPERHUS FRA SØNDERHO, FANØ

Enlænget; oprindelig bindingsværk°, senere ændret til grundmur° af røde mursten. Stråtag, mønnet° med græstørv. Forstue går tværs gennem huset og skiller beboelsen imod vest fra det som kælder halvt forsænkede spisekammer samt tærskelo og stald imod øst. Østligst lav indgang for fårene. I beboelsen er køkken med åben skorsten° med bagerovn under og to opholdsstuer, begge med lukkede tætsenge eller alkover° og bilæggerovne, hvori der fyredes fra køkkenet. »Sønderdonsk« blev benyttet til dagligstue om vinteren, med indgang fra forstuen; her på bordet oktant°, i vinduet solur af kobber. »Nørredonsk« eller sommerstue med dør fra køkkenet. Desuden bagest et par kamre, der ikke kan opvarmes. Stuernes vægge beklædt med fajencefliser°, hvorimellem i hver stue indgår et af flere fliser sammenlagt felt med skibsbillede. De brogetmalede stuer præges af skipperkulturen og frisisk-hollandsk påvirkning.

Varmebækken°

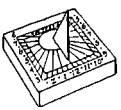

Solur

Uldsaks°

Trækbakke°

Merlespir°

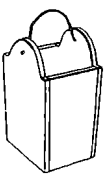

Esespand°

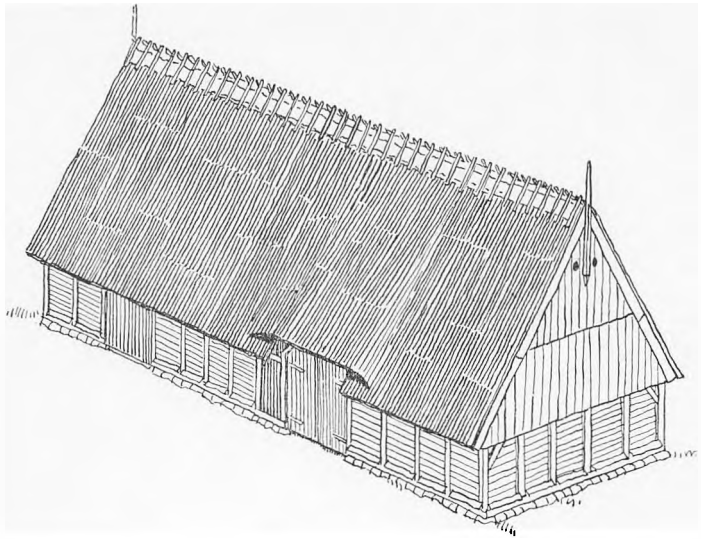

3. BULLADE FRA GRØNNINGHOVED VED CHRISTIANSFELD

(Ingen adgang)

Bulhus°, tømmerbygning opført af svære, vandretsiddende egeplanker, såkaldte buller, imellem stolper. Bulhuse° har tidligere været almindelige i skovrige egne, især i Jylland. Bygningsarten holdt sig længst i egnen mellem Kolding og Aabenraa samt i Nordskåne og Halland (jfr. nr. 54 og 55). Stråtag mønnet° med kragtræer° og med en høj opskæring over indkørselsporten. Gavlene krager° ud og er beklædt med lodretsiddende planker. Over hver gavlspids rejser sig en såkaldt brandstang°. — Laden vil ca. 1961—62 på anden plads i parken blive føjet til en komplet nordøstslesvigsk gård med bulhusudlænger° og grundmuret stuehus.

Omkring marken ses **risgærder°** af grene, pakket mellem to rækker nedrammede staver.

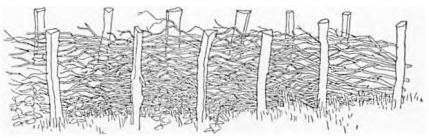

Risgærde°

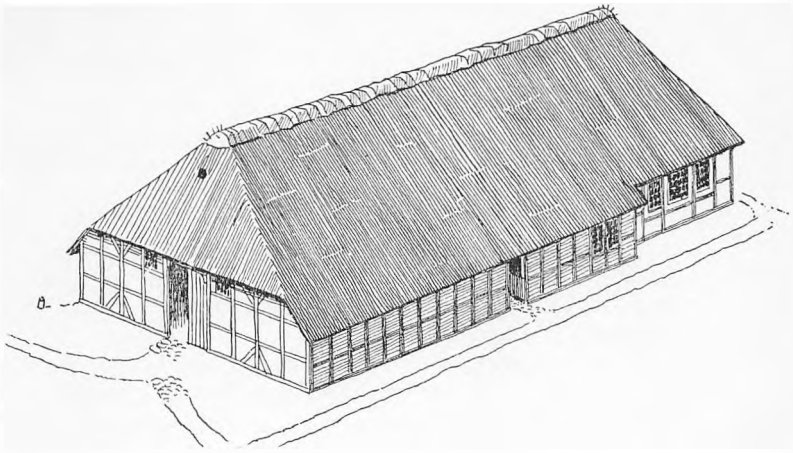

**4. GÅRD FRA OSTENFELD, SYDVESTSLESVIG

Enlænget, treskibet, d. v. s. med midtrum og et langt smalt siderum eller udskud° i hver side. Orienteret med portgavl mod vejen, ikke som danske gårde solret. Saksisk bygningsform, som sydfra trængte op til Dannevirke og længe holdt sin oprindelige form i landsbyen Ostenfeld: Et enlænget, skorstensløst hus, udgørende eet stort rum med port i gavlen og to halvdøre° over for hinanden på sidevæggene. Dette rum var fælles for mennesker og kreaturer og samtidigt lo°. På loftet opbevaredes halm og hø, hvor det blev gennemtrukket af røgen fra arnen men også godt tørret.

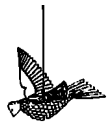

Uro°

Solidt bindingsværk° med fodrem° og udfyldning af gule mursten, i gavlens tavl° lagt i mønster. Bageste del med stuerne er smallere og lerklinet. Stråtag, mønnet° med græstørv. — Over gavlporten gårdejeren Hans Petersens navn og opførelsesåret 1685.

Vogntrin°

Overalt lergulve. Forrest inden for gavlporten er logulvet° eller dilen. Her står en såkaldt holstensk vogn med mange sæder. Til siderne for dilen i udskud° bag de fritstående stolper, som bærer taget ligesom i en højremsbygning°, ses kreaturbåsene, hvorover der kunne ligge foder, tørv og kvas. Til venstre inden for porten særlig staldindretning for hestene. Derefter var tidligere plads for svinene. Længere

Stølp°

Stølp°

Øreskål°

Ildkike°

Vaffeljern°

bagtil, ved østdøren til højre, bagerovn° uden skorsten. — Bagest menneskenes del af rummet. Stole omkring den stenlagte åbne arne, hvor ilden flammede frit på gulvets stenlægning, medens røgen trak bort under taget, delvis gennem det lille »uglehul« i stråtaget over gavlporten. Over arnen ophængt kogekar i en kedelskede°. Den svære jordgravne stolpe ved arnen har oprindeligt båret en svingstang° af træ. Ved gavlvæggen muret bænk med opstilling af husholdningskar, stølp° af pottemagerarbejde m.m.; derover fade, bl.a. af messingblik med drevne ornamenter samt lampetplade° af lignende arbejde. Ved vinduerne til siderne i udskudet° findes såkaldte siddelser, d.v.s. siddepladser med borde, bænke og alkover°. Alkoveforhængene speciel sønderjysk vævning kaldet rilagen. På det ene bord mangletræ° og manglestok. — En senere udvidelse af den oprindelige saksiske røghustype viser de bageste to rum, til venstre dørns° eller stue, indrettet 1787, med beklædning af fajencefliser°, alkovevæg og bilæggerovn° med indfyring fra dilen, hvori røgen trak ud. For alkoverne hænger rilagen. Mellem alkoverne vægskab og ophængt ur af frisisk-hollandsk fabrikat. Vugge. Stolehynder af flosværk° (kopier) efter egnens brug. Fra stuen kigvindue til dilen. Til højre såkaldt pesel eller storstue° med udskårne træpaneler i renæssancestil med hylde foroven til opstilling af messinglampetter og fade, især af Kellinghusenfajence°. Vægfaste bænke og gildesbord foran gavlbænken. Blyindfattede ruder med indbrændte navne og ornamenter, efter ældre skik skænket af naboer og venner, der så blev bedt til et gilde kaldet glarøl. Skabe og kister rummende gårdens tekstilier m. m. og udskåret af billedsnidere i det nærliggende Husum. Kisterne på høj fod af middelalderlig type, den ene med gotiske reliefskæringer. Møblerne i sådanne røghuse var umalede, medens gamle danske bondemøbler som regel har brogede farver.

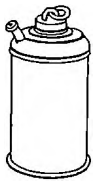

Patteflaske

Tranlampe°

Til de gamle enlængede røghuse var der ofte senere føjet en lade.

Klædestodder°

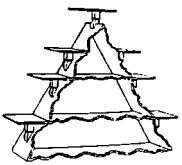

Pyramide°

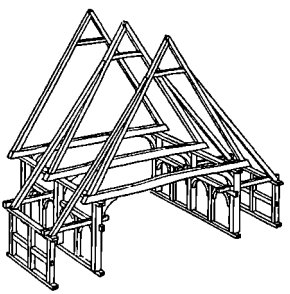

Højremskonstruktion°

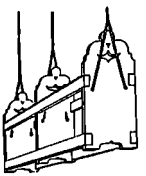

Brødhylde

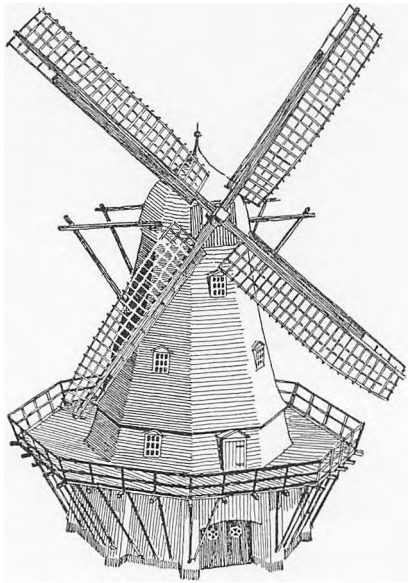

5. FUGLEVAD VINDMØLLE

(Ingen adgang)

Såkaldt hollandsk vejrmølle, opført på dette sted 1832, nedlagt ca. 1906. Denne vindmølletype, hvorpå kun hatten med vingerne drejes efter vindretningen, indførtes i Danmark i 1700-tallet, men blev først almindelig senere og fortrængte efterhånden stubmøllerne (jvf. bygning nr. 8 og 74). Drejningen skete fra mølleomgangen. Møllen er spånklædt og har grundmuret underetage med gennemkørselsporte.

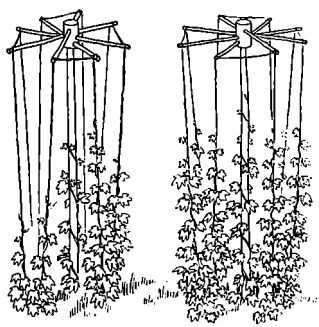

Humleranker°

6. FÆRØHUS

Teymaspialdar°

Rekonstruktion visende ældre bygningsform på Færøerne. Enlænget med høgård indfattet af stengærde foran stuehuset; deri brolagt plads til høstakken. — Stensatte vægge uden mørtel. Tagdække af græstørv°. Indgang gennem stalden, der kun ved en trævæg skilles fra stuen. I stalden kobåse og bl. a. tremmekurv til at bære tørv hjem på ryggen, redskaber til fiskeri og fuglefangst. I stuen° ved tværvæggen ildsted af stenflager med røgfang af træ, hvis pibe over taget er beviklet med tykke bånd snoet af hø og halm. Oprindeligt havde huset på Færøerne kun lyre° (»ljore«) eller røghul i tagryggen; stuens eneste vindue i taget er en efterkommer deraf. Loft findes ikke. Alkover° bag væggens træbeklædning. Stole af ryghvirvler af hval, bord og bænke af umalet træ. Bag stuen en senere tilkommet storstue° med glasruder, »glasstuen«. Her bilæggerovn° og alkover° samt skotrok°. Udgang gennem høgården.

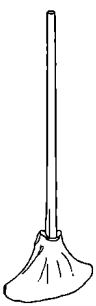

Skovl

Tilbage ad samme sti, der på den anden side af vejen fortsætter ned ad trappe. 5 minutters gang langs skoven til nr. 7.

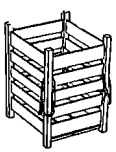

Leypur°

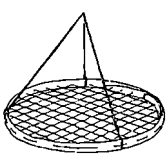

Mej› til tørring af uld m. m.

Uldkam:°

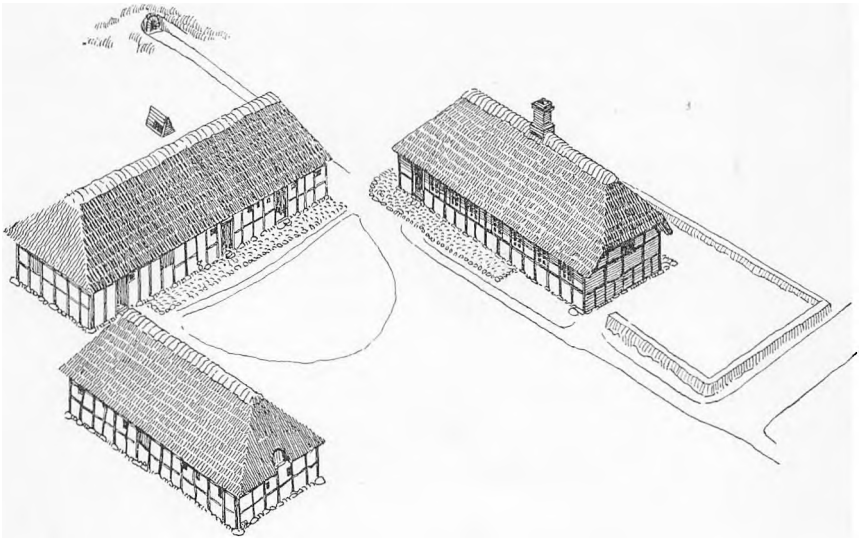

*7. GÅRD FRA KØLVRAA, KARUP HEDE, JYLLAND

Tre fritliggende længer af fattigt bindingsværk° fra tiden ca. 1850 omkring den græsbevoksede gårdsplads med mødding. Et spændhus° vil senere blive rejst ved østsiden. Vestlængen plantagegran fra senere tid. Væggene af mursten og i enkelte tavl° af soltørrede lersten°. Stolperne° står direkte på syldstenene° uden fodrem°, og bjælkerne° er lagt ovenpå tagremmene°. — Tagene afvalmet° af lyng og halm i vekslende lag. Imod nord stuehus, rødkalket med sort tømmer. Ved østgavlen og nordsiden kålgård° inden for dige af græs- og lyngtørv. Indgang fra gårdspladsen ved vestgavlen til forgang; til højre stuen° (æ bindstouw)° med lergulv og bilæggerovn. Under vinduerne langbord° med vægfaste bænke. Her samledes folk fra egnen vinteraftener til bindestue°, d.v.s. fælles strikning af den hjemmespundne uld. Derfor er stuen forholdsvis stor. Gården savner

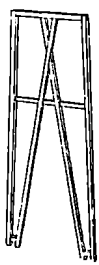

Bukseblok°

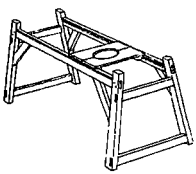

Gangstol°

Syskrue°

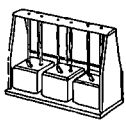

Musefælde

den ellers almindelige storstue°, da en sådan stue, som ikke kunne opvarmes, ikke egnede sig til bindestue i den kolde årstid. En tid tjente stuen også som biskole, idet gårdejeren var lærer.

Efter den i Jylland ret almindelige skik findes to bordendebænke. Den ene er husfaderens hædersplads. På væggen derover indrammede mindevers over afdøde familiemedlemmer. På nordvæggen to himmelsenge°. Ophængte blokke til brug efter valkning° af strikkede strømper og underbukser, som forhandledes af omvandrende uldkræmmere. På vestvæg gangstol°, hængeur og dør til spisekammer, hvori bl.a. brødskærer og musefælde. Døre ved ovnen, til højre til et kammer med chatol°, tekstilredskaber og vognskrin° at bruge som sæde i en vogn. Derefter et gavlkammer i sydøsthjørnet med slagbænk° og dragkiste°. De to sidstnævnte kamre kan ikke opvarmes. Herfra mod nord til bryggers° eller brænderum, hvori bl.a. bageovnsrage, dejgtrug og valkebræt°; udgang til kålgården° og dør til køkkenet, der ligger op til stuen. I køkkenet åben skorsten° og bl.a. jydepotter°.

Goderådsjern°

Bagerovnen° er af hensyn til brandfaren anlagt frit vest for gården i en lille græsbevokset høj, en sti går dertil forbi brønden.

I vesterhuset hestestald, hølade, kostald, lo° og korngulv. I stalden seletøj til studeforspand. I sønderhuset tørvehus og vognport, hvori bl. a. plejl°, rævesaks, vogn, plov, harve, grisenet°, harestol° til at skærpe le på med en hammer, lille såmaskine og blad af lyngle° samt dyndsko° til heste. Bemærk i sydsiden stolper af hedens forvredne egepur.

Dyndsko°

Stavpude°

Lyngle°

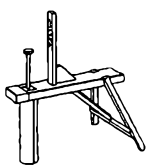

Harestol°

Vognskrin°

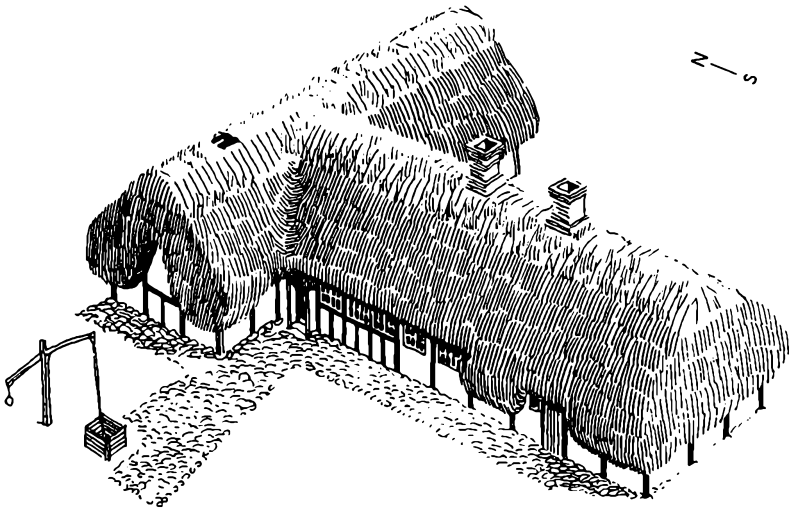

*8. GÅRD FRA LÆSØ

Var oprindeligt halvdelen af en tvillinggård°. Stalde og lade, der sammen med nabogården har lukket omkring en gårdsplads mod øst, mangler, hvorfor syd- og østgavlene er nyere end vestgavlen. T-formet grundplan. Nordlængen dateret 1736, sydlængen lidt yngre. Bindingsværk° med tjærede stolper° direkte på syldstenene° og bjælkerne lagt ovenpå tagremmene°. Væggene lerklinede°, dog er partier opført af store mursten (munkesten) fra den nedrevne Hals kirke. Under storstuens° vinduer imod nord findes bulvæg°. Det svære tangtag af bændeltang er typisk for Læsø. Den brede mønning° er belagt med græstørv.

Stuerne med brædde gulve og malede paneler. Skibsbilleder, frisisk fajence og andre hjembragte sager vidner om Læsøs fisker- og skipperbefolkning. Indgang sydligst på vestsiden til smalt bryggers° med indmuret bryggerkedel. For enden deraf et lille malekammer med håndkværn°. Til v. dør til bryggersildstedet med bagved liggende bagerovn°; herfra yderdør til gårdspladsen imod øst. Videre til køkkenet, der ligesom bryggerset har muret, åben skorsten° med fyrhul i

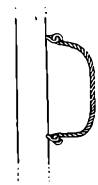

Skindvidie°

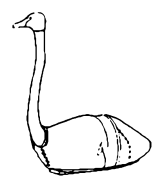

Lokkefugl°

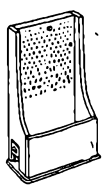

Osteriver

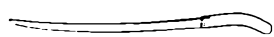

Tængekniv°

Mælkekrukke

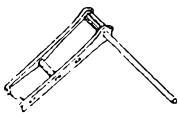

Skralde°

bænken. — Derefter følger stuen, hvori bilæggerovn°, langbord° med faste bænke ved vinduerne imod vest, alkove imod øst og et for Læsø typisk indmuret, chatollignende glasskab imod nord. Til h. for bilæggeren, ved standuret° af læsøarbejde, indgang til et kammer med alkove og bilæggerovn°, hvorved bakke og skuffe til tørring af malt° og korn. Til h. for stuens glasskab indgang til spisekammer med bagved liggende rum til gulvsand°. Til v. for skabet dør til gårdens forstue, der har yderdør fra vest. Efter forstuen følger storstuen°. Her findes, i modsætning til hvad ellers var almindeligt i Danmark, bilægger°, fordi storstuerne° med tilstødende rum på Læsø ofte lejedes ud til strandede eller andre søfolk. Omkring bilæggeren fajencefliser° inden for rammelister. Desuden alkove° og brogetmalede møbler, mest dragkister°. Til hver side for vinduerne er i tværvæggene indmurede skabe med glasdøre. Til h. for bilæggeren indgang til et primitivt køkken for lejeboende. Dette køkken savner skorsten° og har kun røgaftræk gennem en lyreåbning° i taget. På storstuens° østvæg dør til sengekammer. — Fra gårdspladsen imod øst er døre til »tømrerstue« eller huggehus° i nordlængen og til brændselsrum sydligst i sydlængen, hvor klinkbygget° båd.

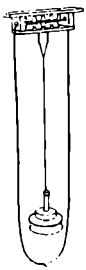

Tavselad°

Vest for gården ligger vippebrønd og lidt derfra en lille stubmølle, der kun malede for denne gård. Vingerne beklædtes med lette træflager i stedet for de senere brugte sejldugssejl (jvfr. nr. 74).

Nr. 9 til 30 og 32 til 39 er ubenyttede reservenumre.

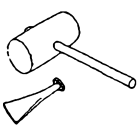

Redskab til kalfatring°

I eftersommeren 1960 udvides parken imod nord således, at en ny hovedvej vil føre frem fra nr. 8 udover det endnu ubebyggede terræn og tilbage ved nr. 41, en strækning på henimod 1 km længde. — Samtidig åbnes bygning nr. **31** for publikum. Såfremt man ikke ønsker at benytte ovennævnte omvej dertil, anbefales det at besøge nr. 31 efter at have passeret nr. 40.

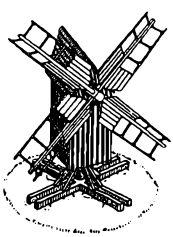

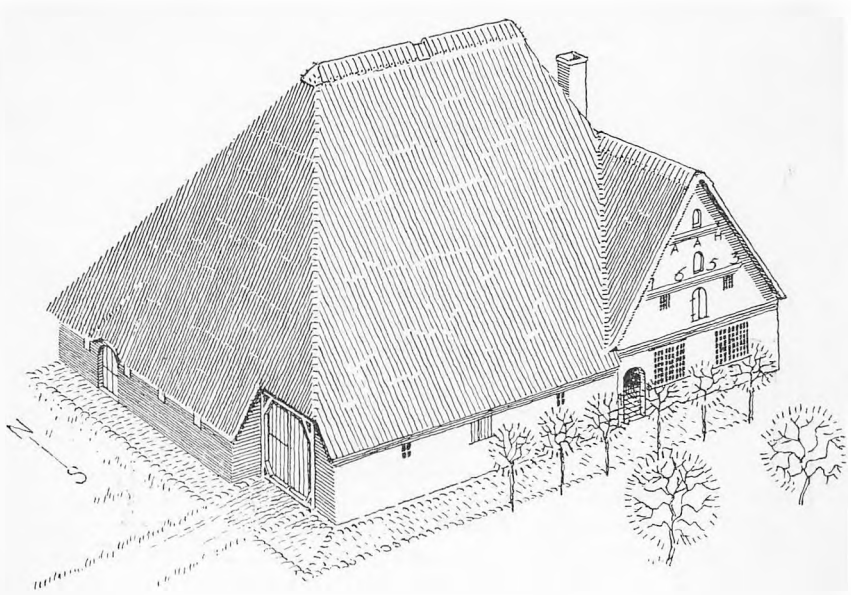

**31. GÅRD FRA EJDERSTED, SYDVESTSLESVIG

Den fra lavtliggende af havdiger beskyttede marsk stammende bygning er af hensyn til faren for oversvømmelser anlagt på en større kunstig jordforhøjning, et såkaldt varf, omgivet af afvandingskanaler. Bygningen er omtrent kvadratisk og er dækket af et højt, pyramideformet stråtag, således at der i midten er lade, der er 14 m høj til tagryggen. Uden om laden ligger under samme tag mod øst boligen, mod syd loen°, mod vest heste- og kviestald og mod nord kostald. Denne koncentrerede bygningsform, kaldet heuberg, opstod i Holland-Frisland omkring 1600, da stigende kornpriser og korneksport gjorde et stort laderum nødvendigt på varfernes snævre område. Bygningsformen bredte sig senere i kystegnene imod øst og blev i særlig grad hjemmehørende på den lave Ejderstedhalvø, hvor man dog i 1800-tallet i udstrakt grad gik over til græsning og studefedning.

Sichte° og Matthaken

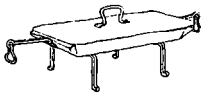

Ildpande°

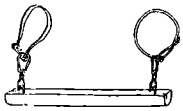

Kobbelstang°

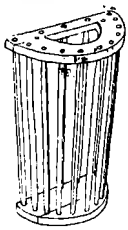

Høhæk°

Opført med grundmur° af røde mursten. Boligens nord- og østside har store munkesten og er ældre end årstallet 1653, der sammen med ejerbogstaverne A.A.H. står på den i dette år opførte sydgavl. Bygningens nuværende form er således ikke den oprindelige.

Broer over kanalerne fra ø. og v. Indgang gennem loporten° sydligst på vestsiden eller fra boligens sydgavl. En indre dør forbinder loen° med boligens forstue, den såkaldte »Vordiele«. »Vordielen« har flisegulv og er udstyret med et par store klædeskabe og en stor kiste, der har skiveformede hjul, således at den let kan trilles ud i tilfælde af brand. I »Vordielen«s vestvæg er alkover° til gårdens karle. Foran alkoverne° en kistebænk med rum til karlenes tøj, og foran bænken langbordet°. Over alkoverne hylde til tallerkener og fade. I »Vordielen«s østvæg døre til de to stuer, der begge har bræddegulv. Sydligst ligger »Peselen«° eller storstuen°, der kun benyttedes til gildesbrug. Blandt møblerne især et udskåret egeskab i barokstil. — Den anden dør fra »Vordielen« fører til dagligstuen, hvis vægge er beklædt med blådekorerede frisiske fajencefliser°. Til højre for ovnen vægskab samt alkove med brogetmalede døre med barokudskæringer. På væggen overfor chatol° samt et hængeskab med glasdøre, såkaldt »Teeschap« til kopper og nipssager. I nærheden af vinduerne står bordet omgivet af stole; desuden bl.a. frisisk hængeur på væggen.

Honningkageform°

Gennem »Vordielen«s tværvæg fører en dør under det udskårne skjold med kronhjortegevir til den ligeledes flisebelagte »Achterdiele«, der tjener som en slags bryggers° og har egen yderdør imod nord. Her er alkove° til tjenestepigen og forskelligt køkken- og bryggersudstyr°, bl.a. drejede oste- og smørforme°. En lav pæl ved væggen er til at stille ostepressen° på. Under loftet hylder til brød og de mange ejderstedoste, der skulle sælges på torvet. Døren mod øst fører til køkkenet, der har flisegulv og stor åben skorsten° med delvis beklædning af blyglaserede grønne og gule fliser. I ildstedsbænken fyrhuller, og under den en lille bagerovn°. Når man benyttede ovnen, stod man i et hul i gulvet foran. Til v. for ildstedet vægskab, bl.a. til brændsel. Iøvrigt tallerkenræk, bord at klappe op langs væggen, og ved vinduet en flad stenvask. I køkkenets nordvæg er der nedgang til den overhvælvede kælder° med nicher, bl.a. til vin, samt opgang til spisekammer over kælderen°.

Tækkenål°

Knapform°

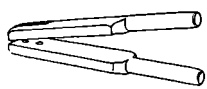

Talgklemme°

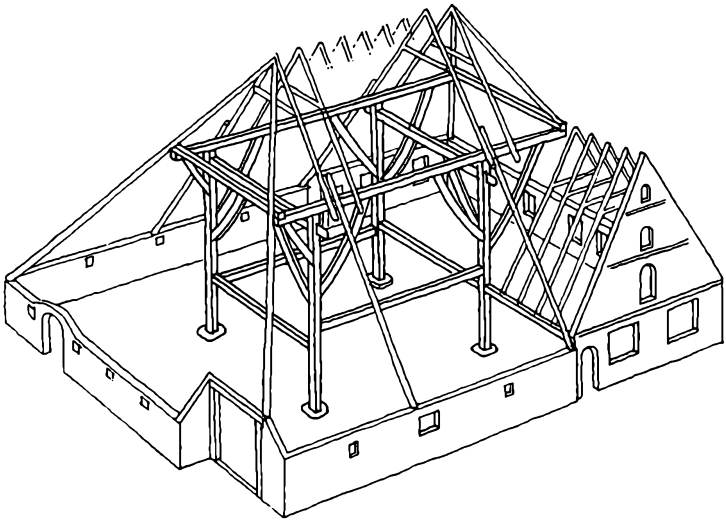

Fra »Achterdielen« giver en dør adgang til nordsidens kostald. Fra ko-stalden videre til vestsiden, hvor heste- og kviestald. Derefter følger mod syd den store lo°, der tillige tjente som vognport, og hvor tærskningen foregik. Her vogne, slæde til transport af afgrøder m.m. på opblødte marskveje, træplove og forsk. redskaber, bl.a. valse til at hejse kreaturer op ved slagtning. Desuden ligger en svær, gennemhullet hjørnestolpe fra en nedrevet hejsehjelm°. I høsttiden kørtes kornlæssene ind i loen°, hvorfra man satte kornet i den høje lade midt i bygningen, den såkaldte »Vierkant«. Ved loporten en lang springstok benyttet til at springe over de mange grøfter ell. kanaler med.

Osteform°

Den ejendommelige bygningskonstruktion betragtes bedst fra loen° og laden. Fire ualmindeligt høje og svære egestolper rejser sig, en i hvert af ladens fire hjørner, og bærer foroven en svær vandretliggende tømmerramme, hvorfra de øvre spær° løber op til tagryggen, parvis forbundet ved hanebånd°. Mod øst springer denne ramme særlig langt ud for at kunne nå frem over den bredere beboelse i østlængen. Fra rammen løber andre spær ned til ydermurene, således at de ydre dele af bygningen kan sammenlignes med et udskud°. På varfet er der have med frugttræer imod syd og mødding imod vest. Brønd findes ikke. Kreaturerne vandedes i kanalerne, og til husholdningsbrug blev vandet hentet i et lille vandhul sydvest for varfet. På marken nordvest for varfet står en såkaldt kløpæl for kreaturerne.

Smørform°

40. FISKERBOD FRA NYMINDEGAB, VESTJYLLAND

Det lille, oprindeligt i klitterne ved Vesterhavet beliggende hus er kun et på jorden stillet tag, et såkaldt spændhus° el. knæhus, af rør og marehalm. Det blev lunere, efterhånden som flyvesandet tættede taget. — I sydgavlen dør med en træluge i og derover et lille vindue. Til v. for døren er af sandede græstørv bygget en åben skorsten°, hvor maden kogtes over en trefod°. — Bagtil ved gavlen findes to primitive sengesteder, det ene for mænd, det andet for kvinder, der var med for at »ese«, d.v.s. skaffe madding til krogene, samt for at lave mad og holde boden ren. — Der blev redt op på halm over et bundlag af lyng eller marehalm. Midt for sengestederne står en lodret planke, sulen°, som man gerne beklædte med papir og udsmykkede med billeder. Derover hylde til husgeråd eller nips. — I boden bl. a. forskellige fiskeredskaber og en galionsfigur fra et vrag. — Ved Nymindegab og andre fiskelejer lå mange fiskerboder af denne art. De var beboede af fire deltagere i et bådehold om foråret, medens havfiskeriet stod på. Tidligere var fiskere ikke så meget en stand for sig, men det var ofte folk inde fra landet, der i fiskesæsonen drog ud til kysterne for at fiske, organiseret i et bådelag. Traditionen kan følges helt tilbage til middelalderens fiske- og salteboder.

Nr. 9 til 30 og 32 til 39 er ubenyttede reservenumre.

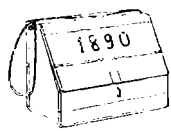

Madkasse

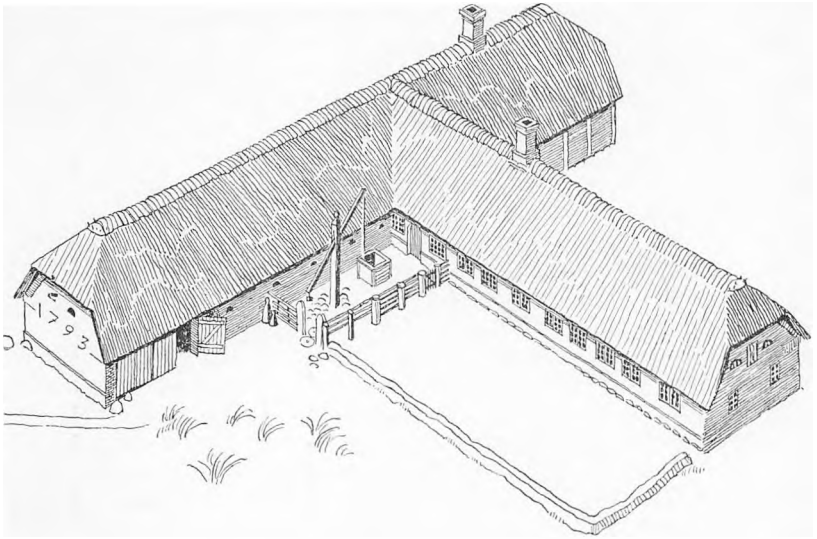

**41. GÅRD FRA TOFTUM, RØMØ, SØNDERJYLLAND

Har tilhørt en af øens kommandører, d. v. s. kaptajner, som især drev hval- og sælfangst ved Grønland, en næringsvej, som tilførte den sandede vesterhavsø en egen rigdom og kultur. — T-formet anlæg, grundmuret° af røde mursten, dog med rester af ældre bindingsværk° imod nord. Stråtag mønnet° med græstørv. Syd for stuehuset lille have omgivet af lyngtørvsdige. I klitten syd derfor såkaldt »dall«, en lille køkkenhave, hvor klittens tilføgne sand er gravet bort. Stuehuset fra tiden omkring 1750, men østenden ommuret i 1862. I vinkel hertil er — som læ mod vestenvinden — føjet en vestlænge 1773 med stald og bryggers mod nord og i 1793 en lade imod syd. Stuehuset er ret omfattende med bræddegulve, alkover° såvel til gårdens faste beboere som til gæster og søfolk, med oliemalede i rige variationer dekorerede træskillevægge og lofter samt vægbeklædning af fajencefliser°. Boligen præget af hollandsk-frisisk kulturpåvirkning.

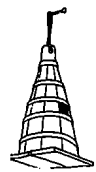

Bøje som fuglekasse

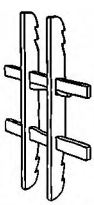

Klampe° til får

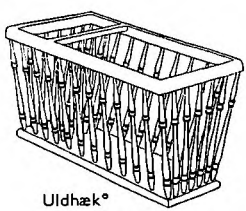

Uldhæk°

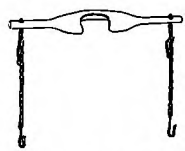

Åg°

Issko°

Indgang til stuehuset fra syd mellem to indskriftsstøtter, den til højre med relief af den opstandne Kristus med sejrsfanen, den til venstre med relief af gårdens ejer, Michael Hansen med hustru og søn, udhugget 1767, samt indskriften: Se her er vi samt den arv, Herren haver givet os. Forbi vippebrønd og havehegn på pæle af hvalribben ind i den på tværs gennemløbende gang med flisegulv.

Ad første dør til højre gennem et lille soverum med alkove° for tjenestekarlen til søndre dørns°, en pænere dagligstue, hvor man især holdt til om vinteren, og når der var gæster. Her vægfast standur° med ejernavn 1750 og bilæggerovn° fra 1772, hvorved ildkike°; under loftet skibskompas, i vindueskarmen oktant°. Videre gennem et lille mellemkammer med ægteparrets soveplads i en alkove°, der har døre til to sider. Herfra til piselen, d.v.s. storstuen°, og den yderst ved østgavlen beliggende li'stue, to større rum uden ildsteder; gårdens døde »lå lig« i li'stuen. Bl.a. brogetmalede skabe samt kister (fladt låg), kofferter (buet låg) og et skrin udskåret i karvesnit°. Nord for piselen er et lille kammer med to alkover samt et vægskab, hvori er trapper til loft og kælder. Her er saltekarrets° og skibskistens plads. Bag li'stuen et kammer, kløven, med gæstealkove, barnestol, hengemte tekstilredskaber m.m. — Fra piselen en anden dør til nørre dørns°, den daglige opholdsstue om sommeren. Her også alkover, som regel for tjenestepiger, og en bilæggerovn fra 1736; herpå lille messingfyrfad til gløder at tænde pibe ved. Engelske og hollandske fajencetallerkener og forskellige fra sejladsen hjembragte snurrepiberier. — Videre til køkken med åben skorsten°. Foran ildstedet under loftet tremmehylde til røgede sager, grydesleve og lignende. På væggen brikhus°, et stativ til trætallerkener, skehylde m.m. I hjørne spisekammer og derved dør til gangen. I gangen bl.a. kiste, musefælde, på væggen flænseknive fra hvalfangerskibet samt i hjørnet håndkværn° og sprøjte af træ. Dør i nordenden til bryggerset med den store, åbne skorsten° med bagved liggende bagerovn°; til venstre herfor lyngskab, hvori lyng til brændsel nedkastedes fra loftet. Dejgtrug med låg. Mod nord dør til mælkekammer°, mod vest til kostald. Fortsæt derfra gennem hestestalden, der også forbindes med gangen ved en dør, til tærskeloen og laden. I loen° bl.a. vifte af fjer til at rense kornet med, i laden vogn og bøje.

Tækkefad°

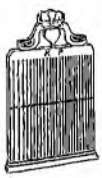

Båndvæv°

Vifte til kornrensning

Sukkersaks°

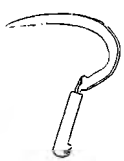

Segl°

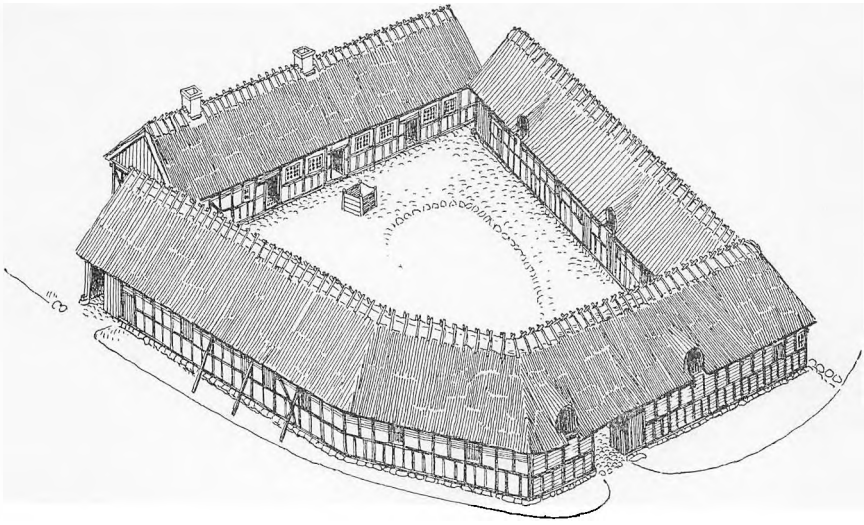

*42. GÅRD FRA TRUE VED AARHUS

Fire delvis sammenbyggede længer med skråt hjørne mod vejsvinget i sydvest. Svært sorttjæret bindingsværk° med fodrem°. Vægtavlene rødkalkede, dels lerklinede° og dels murede. Stråtag med kragtræer°. Indgang gennem vestlængens tofteport°, hvor lundstikvogn°. På gårdspladsen mødding. Mod nord stuehus fra ca. 1670, dog er huset senere forlænget mod ø. og v. og ændret indvendigt.

Indgang ad vestre dør til forstue. Til v. derfor brolagt bryggers°. Den store åbne skorsten° med svingstang° har bagtil bagerovn° og til v. bryggerkedel. Over ildstedet ophængt en lang grissel til at sætte brød i ovnen med samt pølsehorn°. Under bjælke hænger slagtetræ°. Over for ildstedet står slagtebænken, tildannet af en tidligere ligbåre fra sognekirken; derpå halmløb° og trætragt. Ved vinduesvæggen bryggerkar, dejgtrug, ostepresse og lysebord°. Mod nord dør til haven, hvis anlæg og beplantning repræsenterer tiden omkring 1875. Bag haven ligger en dam.

Bismer°

Lyseforme°

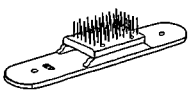

Hegle til hørbehandling°

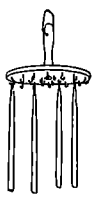

Brik til lysebord°

Peberkværn°

Fra forstuen ved bryggerset° går man til h. ind i yderstuen eller sommerstuen, det daglige opholdsrum og samtidig spisekøkken med åben skorsten° til madlavning og opvarmning. På pandetræet° over ildstedsåbningen årstallet 1759, da skorstenen opførtes. Spisekrog med langbordet° foran karlenes langbænk° under vinduerne og husfaderens plads for bordenden under det malede vægskab og tallerkenrække. På bordet står ølkrus af bødkerarbejde til fælles afbenyttelse. Vognskrin°. På nordvæggen ræk med tallerkener, bl. a. af Kellinghusen°-fajence°, der kun benyttedes ved højtidelige lejligheder. Til v. derfor dør til mælkekammer°, hvor bl. a. sennepskugle° og halmbrik° samt lertøj fra Sorringegnen (jfr. nr. 43). Bag døren i vestvæggen er tjenestepigens seng anbragt under loftstrappen.

Krus af stentøj°

Mod gårdsiden følger atter en forstue og øst derfor en finere stue kaldet kakkelstue; der findes kakkelovn fra et af de norske jernværker, en såkaldt pyramide-vindovn° fra ca. 1760. Stuen benyttedes undertiden om vinteren og ellers kun til stadsbrug. Også her er spisekrog foran vinduesvæggen med husfaderens plads foran det brogetmalede bordendepanel°. I sidevæggen indbygget slagseng° af form som et skab. De oprindelige alkover° ved nordvæggen (som endnu findes f. eks. i nr. 1) er omkring 1850 omdannet til sovekammer og spisekammer. I sovekammeret bilæggerovn°, himmelseng° med sengebånd° og en alkove°. I spisekammeret bl.a. brødskæremaskine. — Yderst mod øst følger storstuen° til gildesbrug. Heri himmelseng° til liggende gæster, klædeskab, kister (med låg) og dragkister° (med skuffer) til opbevaring af gangklæder, linned m. m. Væv, båndvæv°. Gården havde oprindeligt kun tre længer, nemlig foruden stuehuset en lade mod v. og stald mod ø. Disse udhuse er senere udvidet og ca. 1800 suppleret med sydlænge. — I østlængen vognport, kostald, karlekammer, foderlo og huggehus°, hvor snittestol°, snovinde° og hørbryde°; som stolper i ene tværvæg er her brugt to ældre udskårne søjler; efter sigende fra kirken. I sydlænge hestestald og gadeport°, i vestlængen loer° samt lader til de forskellige kornsorter. I loen ved sydvesthjørnet er et ufuldført vægparti, visende lerkliningen° på staver. I loen maskine til at sno halmsimer° el. halmbånd på.

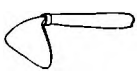

Dejgskraber

Kande af kobberlustre°

Gården var til 1870 fæste° under Brabrand præstegård og havde 25,5 hekt. — Udgang gennem sydporten til nr. 43.

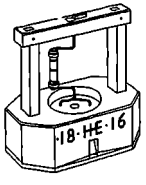

Sennepskværn°

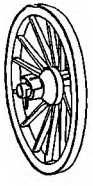

Lundstikhjul°

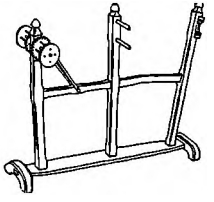

Båndvæv°

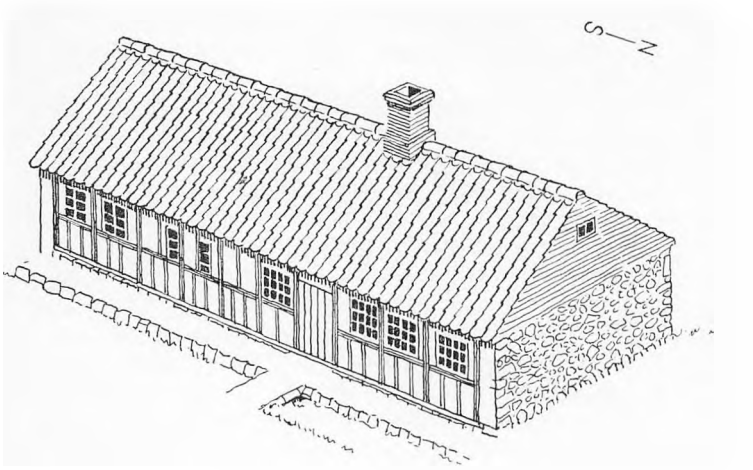

43. POTTEMAGERVÆRKSTED FRA SORRING, MIDTJYLLAND

Egnen om landsbyen Sorring øst for Silkeborg har været landets største center for tilvirkning af glaseret lertøj. Pottemageriet i Sorringegnen kendes fra ca. 1700 og tog stærkt til, således at der omkring 1870 var 70 pottemagere. Næsten alle familier i byen var beskæftiget dermed, selvom de tillige var landmænd. Nu er kun ganske få pottemagere tilbage.

Malerhorn°

Museets pottemagerhus er opført 1844, delvis af brugte materialer. Vestmuren og de to gavle er bygget af kløvede kampesten med overgavl af mursten, østvæggen af bindingsværk° med fodrem°. Taget er af tegl men har tidligere delvis været stråtag.

Indgang fra øst til gangen foran pottemagerovnen. Ovnen er opmuret af ubrændte lersten°, der blev delvis hårdtbrændt ved ovnens benyttelse. Går man ind i skorstenen, har man lige for i ydervæggen imod vest den lille blyovn, hvori bly blev kalcineret til blyaske til glasuren. Under brændingen rørte man i blyet med blyskovlen, der balancerede i en jernkæde i skorstenen. Til v. for skor-

Lerkniv°

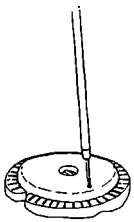

Sandkværn

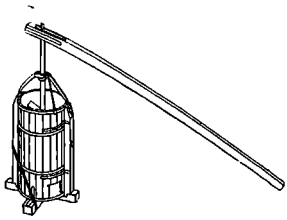

Æltemaskine

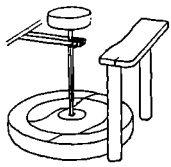

Drejeskive

Hemmerpind°

stenen er den overhvælvede pottemagerovn, hvori lertøjet blev brændt. Ind imod skorstenen er ovnen delvis lukket af en med små røgåbninger gennembrudt væg, skættelen. Deri er en åbning, hvorigennem man gik ind for at opstable og senere for atter at udtage pottetøjet. Under brændingen var åbningen tillukket med mursten. Den anden ende af ovnen har tre lavtsiddende fyrhuller. Det smalle rum inden for fyrhullerne kaldes fyrkammeret og begrænses ind imod ovnen af en med små huller forsynet tværvæg, stængeren. Der fyredes, helst med bøgebrænde, i 27 à 28 timer, og pottetøjet i ovnen skulle derefter langsomt afkøles, hvorfor fyrhullerne lukkedes med lerfade. — Til rummet ved bygningens sydgavl ingen adgang.

Trefod°

Fra gangen foran ovnen fører en dør imod nord til værkstedet. Her findes under vinduerne en lang æltebænk. I hjørnet ved døren står to drejeskiver, hvorpå opdrejningen af fade, krukker, potter m. m. fandt sted. Pottemagerne sad ned under drejearbejdet og fik skiven til at rotere ved at sætte den nederste skive i bevægelse med foden. Enkelte ting som figurer m. m. formedes i lerforme. Efterhånden som tingene blev drejet, anbragtes de på en lang pottefjæl og stilledes til tørring på dejstængerne under loftet og andetsteds, om sommeren også i fri luft. For at skaffe varme til tørringen er der op til skorstensvæggen et »kakkelovnsværk«, en opmuret bænk med røgkanaler og belagt med gamle ovnplader af jern. — Inden brændingen blev de tørrede lergenstande overtrukket med et lag slemmet rødler eller lyse ting med hvidt pibeler. Ornamenter maledes på med et malerhorn°. Man kunde også ridse ornamenterne igennem pibelersovertrækket, således at leret derunder tegnede sig brunligt igennem. Tilsidst påførtes glasuren, der i brændingen blev glasklar, og som i ældre tid påførtes i pulverform og var sammensat af den hjemmebrændte blyaske og kiselgur. I Sorring gik man imidlertid ca. 1880 over til at benytte flydende glasur sammensat af mønje, formalet flint og melklister. Man havde en kværn til mønje og en anden til sand. I huset står sandkværnen på hjørnet af æltebordet og mønjekværnen i rummets modsatte hjørne.

Bækkeldrev°

Stempel til rosetornament

Vest for huset æltemaskinen, hvori det rå ler æltedes.

Nr. 44 til 53 er ubenyttede reservenumre.

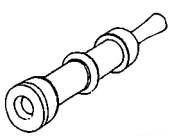

Øresprøjte°

Sparehund med forme

Skæretråd°

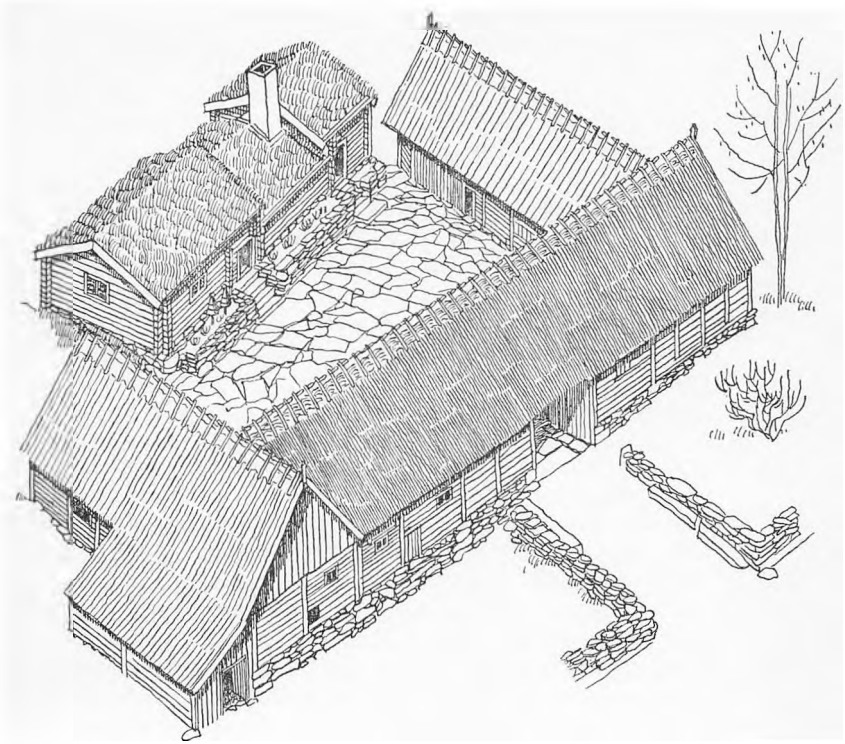

**54. GÅRD FRA HALLAND

Firelænget med fritliggende stuehus imod nord. Udhusene i den trefløjede, sammenbyggede ladegård er opført som bulhuse° af vandretliggende ege- og fyrreplanker imellem stolperne og har stråtag, delvis med suler°. Stuehuset er bjælkehus af vandretliggende fyrrestokke, samlet i hjørnerne ved knudehugning°. Græstørvstag.

Indgang fra nord eller sydfra gennem porten til gårdspladsen. Stuehuset er beliggende på en skråning, hvorfor sydsiden er hævet ved en stenafsats, en såkaldt muldbænk, der danner en smal have med bikuber under halmkapper og krydderurter. Ældst, fra slutn.

Rokkehoved°

Kaffekværn

Trææske

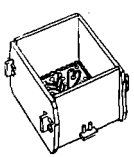

Osteform°

Stikkeklemme°

af 1600-tallet, er den lave »stue« midterst; senere er de to højere herberger° ved siderne tilføjet. — Indgang til v. til vestre herbergs° forstuegang. Her er til v. kvindeherberget med væv, båndvæv° og andre tekstilredskaber samt alkover° for pigerne. Til h. indgang til stuen°, der i modsætning til herbergerne ikke har loft men åben tagstol med en ås° foroven og to sideåse længere nede, der hviler på gavlene og bærer de skrå loftplanker. Vindue kun i taget som afløser af lyren° eller røghullet, som fandtes før skorstenen i 1700-tallet afløste den åbne arne midt på gulvet. Ildsted med overhvælvet fyrsted ind mod stuen og bag dette ved herbergdøren bagerovn° med askegrube foran. Ved østgavlen kanderæk° til husholdningskar, på nord- og vestvæggen faste bænke med hjemmevævede hynder; hjørneskab og standur° oven på bænken. Foran vestre gavlbænk står langbordet° efter den ældre møbleringsskik, medens man andetsteds efter fremkomsten af skorsten, loft og vinduer i ydervæggene opstillede langbordet ved vinduesvæggen. På sydvæggen alkovesenge°. Foran den åbne skorsten et lille bord, hvor de daglige måltider indtoges. Under loftet malede billeder, såkaldte boneder°, dels med bibelske motiver (brylluppet i Kana, Jerichos ødelæggelse), dels serie af håndværk. Dør mod øst til østre herberg°, hvor køkken- og bryggersredskaber er opstillet, bl.a. store trækar til mel og saltemad, øltønde, kødblok med økse, m.m. Herfra dør til gårdspladsen. — På gårdspladsen hestegang og brolægning af store hallandske stenheller.

Fällekratta°

I ladegårdens vestlænge findes lo og hestestald og bag denne i sydvesthjørnet et kælderagtigt rum til gødning, tillige benyttet til fåre- eller svinesti. I sydlængen følger kostald (skindvidie° på dørstolpe), port, lader og loer°. Til loerne fører ikke døre udefra men kun skydelemme. I østlængen en som hønsehus benyttet lo samt huggehus°; nordligst rum til opbevaring af forskellige redskaber. Uden for porten siddesten og inden for stendiger mod vest møddinq, mod øst brønd, overdækket af en kasseret møllesten. Ved vestsiden vognskur i udskud°. — Øst for gården en vejskiftesten (jfr. nr. 60).

Har man ikke yderligere ca. en time til rådighed, anbefales det at overspringe nr. 55 til 58 og gå over **centralpladsen** direkte til nr. 59—74.

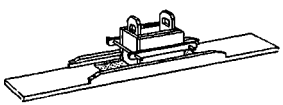

Kartoffelriver°

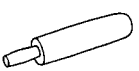

Klub til hørbehandling°

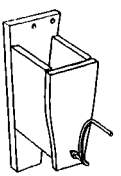

Enebærkværn°

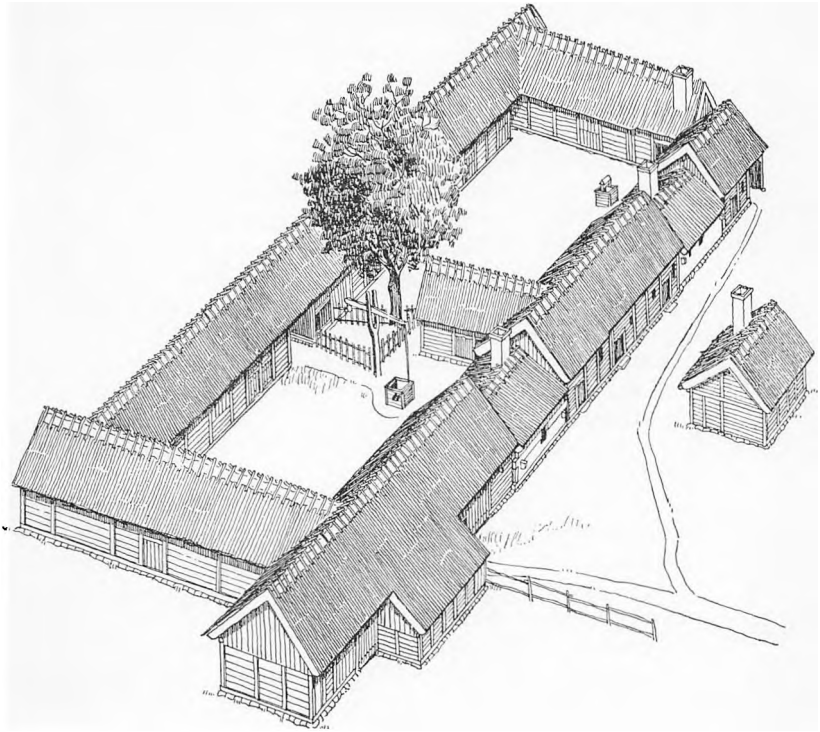

*55. NÆSGÅRDEN FRA GÖINGE, SKÅNE

Gården lå i det skovrige grænselandskab i Nordskåne, hvorfra »Gøngerne« stammede. — Fire sammenbyggede længer omslutter en plads, der ved en kort tværbygning er delt i to gårdspladser, idet Næsgården er en såkaldt tvillinggård°; hver del var beboet af sin gårdejerfamilie. Stuehusene ligger i sydlængen, og bygningerne er opført til forskellig tid. Ældst, fra slutningen af 1600-tallet, er selve stuerne, de lave overhvidtede bygninger, medens de i 1700-tallet tilbyggede herberger° eller kamre har lidt højere tagrejsning. Væggene er opbygget af svære, vandretsiddende egeplanker imellem stolper, såkaldte bulvægge°, og har flere lave udskud°, hvorover taget

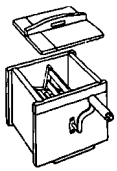

Svingkærne°

Slagtetræ°

Pibekande

Sennepskugle° med fad

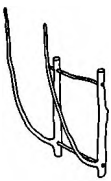

Høbåre til hesteryg

løber ned. Stråtag med særlig gammeldags tagkonstruktion med rafter° af enebærstokke, sammenbundet med lindebast. De to lave »stuer« har oprindeligt haft græstørvtag som stuehuset nr. 54.

Gangstol°

Østre gård beses først. Indgang ad tofteporten° til gårdsplads, hvor vindebrønd. I stuehuset er nær porten dør til det 1737 opførte herberg°, hvori bl. a. væv. Vestligere er indgang til forstuen, hvis tværvæg med profilhøvling langs kanten af plankerne stammer fra en middelalderlig bygning. Til h. derfor et herberg° med sengested og kister. Til v. selve stuen°, der kun har loft imellem sideåsene. Stor åben skorsten° med bagved liggende bagerovn° og en lille lysniche, hvis ild blot skulle lyse op, i hjørnet; desuden bilæggerovn°. Faste bænke med hynder og bord ved gavlvæggen. Væggene prydet med malede billeder, såkaldte boneder° med bibelske scener m.m.; figurerne har dragter fra tiden ca. 1800. — I nordlængen bl.a. stalde (ingen adgang) og gadeport° med lem, hvorigennem udgangsøgene° fik foder. I østlænge loer° og bryggers°. — Gennem lågen mod vest til:

Rage og grisset til bagerovn°

Vestre gård. Fra gårdspladsens sydøsthjørne indgang gennem forstue eller herberg° til det overhvidtede stuehus, hvis østre hjørnestolpe bærer årstallet 1688 over et udskåret korsornament. Til venstre for forstuen et andet herberg° med forskellige bageredskaber m.m., til højre selve stuen° med stor åben skorsten°, såkaldt spis, med bagved liggende bagerovn° i hjørnet. Faste bænke såvel til at sidde som til at sove på med hjemmevævede hynder langs væggene og langbordet°, hvor måltiderne indtoges, langs gavl- eller tværvæggen. På bagvæggen seng af middelalderlig type til gårdejerparret. I stuen ses tagets åskonstruktion°; åsene er de tre fra gavl til gavl liggende svære tømmerstokke, som bærer et skråtsiddende plankedække. Fladt loft findes ikke. Denne konstruktion var oprindelig beregnet til at bære et græstørvstag. Fra stuen imod vest dør til et herberg°, hvorfra yderdør til gårdspladsen.

I vestlængen lade, i nordlængen bl. a. stald og østligst ved gadeporten° huggehus°; her bl. a. snittestol° til hjemmelavede træsko. Foran huggehuset vippebrønd.

Udgang gennem tofteporten° i sydlængen. Bemærk i porten tagets raftekonstruktion°. Udenfor imod syd lille bygning med bryggers°.

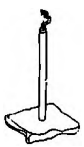

Stikkeklemme°

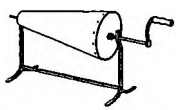

Spidkageform°

Skættehånd til hørbehandling°

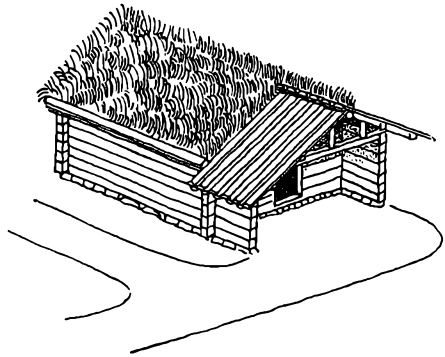

56. »BADSTUE« FRA SMÅLANDSGRÆNSEN

Denne lille bygning har åbent gavlskjul foran døren imod vest, en grundplan, der er kendt allerede fra oldtidsbygninger. Væggene er knudetømrede° af vandretliggende fyrrestokke. Tag af græstørv, over skjulet blot af planker. Bygninger af denne art tjente til tørring af hør, malt, korn m. m. — Hørbrydning°, skætning og andet arbejde skete under gavlskjulet. Langs væggene brede hylder. Man fyrede i den skorstensløse, af kampesten opsatte ovn. Middelalderens dampbade var indrettet på samme måde; man fik damp ved at slå vand på ovnens ophedede sten. I Småland blev dampbad brugt enkelte steder endnu omkring 1800. Senere tog man blot det årlige bad før jul i en balje i badstuen.

Tørrehuse af forskellig art forekom især i landene langs Østersøens østside, i Sverige og på Færøerne, ligesom tomten af en bygning som denne er fundet i de middelalderlige nordbokolonier på Grønland. De forekom også i Skåne og enkelte steder i Danmark.

Overfor nr. 56 er en genvej til nr. 70 til 74 og udgangen. Benyttes den, overspringes nr. 57 til 69.

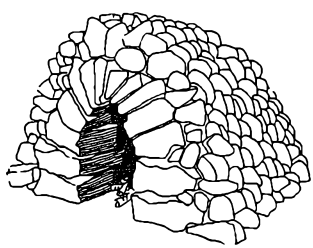

»Badestuen«s ovn

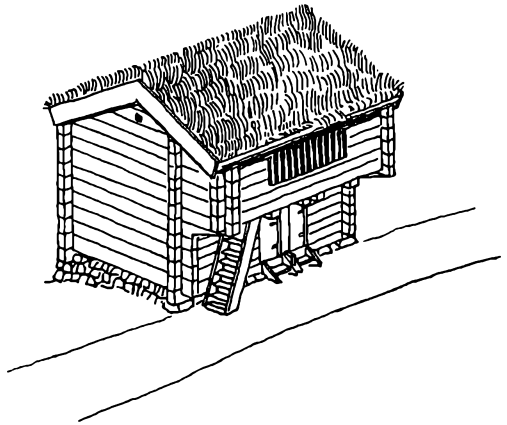

57. LOFTHUS FRA GRÆNSEN
MELLEM BLEKINGE OG SMÅLAND

Den toetages bygning har hørt til en gård. Væggene knudetømret° med vandretliggende fyrrestokke, tilhugget i retkant. Græstørvtag°. Langs forsiden af øvre stokværk (etage) en udkragende° svalegang, hvortil en trappe fører op udefra. I de to rum forneden, hvor gårdens forråd af madvarer opbevaredes, findes en stor bing° til mel, tønder, saltekar, beholdere til tyttebær og smør, kar til brygning af enebærdrik samt bage- og slagteredskaber. Øverste etage anvendes til opbevaring af korn, i sommertiden desuden ofte til sovested for gårdens unge. Under taget kroge til ophængning af spegekød. I hjørnet henstillet en gl. dør fra gårdens tidligere lade med stabel og hængsler af træ samt trælås.

Loftshuse ved danske gårde nævnes i særligt gamle skriftlige kilder. Blev overflødige, da der kom skorsten og loft i stuehusene. Enkelte toetages loftshuse, især ved præstegårde, tjente som rejseherberger, når Kongen eller andre fornemme folk rejste omkring. — Beslægtede forsvarsindrettede bygninger kendes fra middelalderens storgårde under navnet højenloft med højenloftssvalen. Folkeviserne henlægger ofte fruerstuen eller jomfruburet hertil.

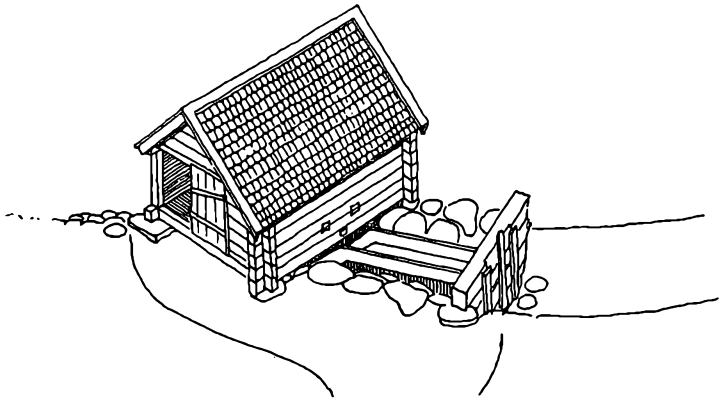

58. VANDMØLLE FRA HALLANDSGRÆNSEN

Væggene knudetømrede° af vandretliggende fyrrestokke.

Spåntag, hvilende på åse°. Bygningen er anbragt over selve bækken, og vandet lededes gennem malekarmen af træ imod vest ned til det vandretsiddende vandhjul under bygningen. Indvendig ses stenkarret: en trækasse uden om møllestenene med påfyldningstragt for kornet foroven og afløb til melet forneden. Fra vandhjulet løber mølleakslen lodret op og drejer ved hjælp af en jernforlængelse den øverste møllesten, løberen, idet den passerer igennem et midthjul i den nederste, fastliggende sten, liggeren. — Sådanne små møller, kaldet skvatmøller, tilhørte en enkelt gård og malede kun mel for denne. Lignende primitive mølleværker fandtes tidligere ved adskillige gårde i Danmark. De anvendtes ofte kun i vinterhalvåret og kaldtes derfor vinter- el. græsmøller.

Stien fører videre frem til parkens **centralplads,** hvorfra man lettest kan orientere sig i terrænet og efter oversigtsplanen. (Toiletter, salgskiosk). — Fortsæt ad hovedvejen til højre for kiosken til:

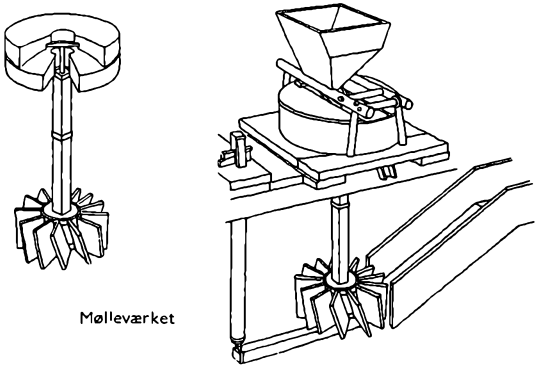

Mølleværket

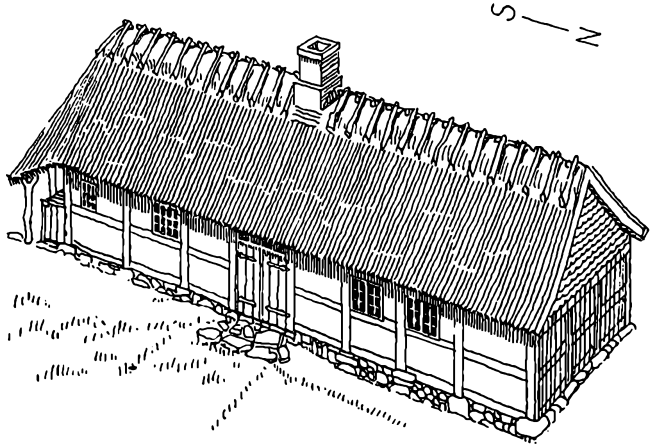

59. VÆVERHUS FRA TYSTRUP, SJÆLLAND

Enlænget, bindingsværk° med stolper° direkte på syldstenene° med løse syldholter af træ imellem. Oprindeligt var alle væggene lerklinede°, men i tidens løb er en del opmuret med lersten°. Helt overhvidtet, dog vestsiden beklædt med rør. Da huset ligger på en skrænt, er vestvæggen lavest og er forneden muret med mursten og kamp. Stråtag med kragtræer°. Nordgavlen er lukket med dukker°, d.v.s. tykke, sammenvredne halmbånd, som er presset ned imellem lodrette stokke. Sydgavlen har udskud°, hvis suleformede° stolper° foroven bærer tagbjælken i en Y-formet tvege. Denne fra oldtiden stammende bygningskonstruktion kan man af og til finde i sådanne bygninger, som beboerne selv har opført uden hjælp fra håndværkere.

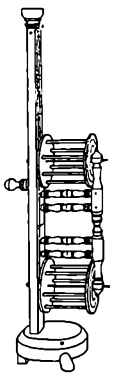

Garnvinde

Indgang midt på østsiden til lille køkken, der tillige er forstue. Bemærk udspaltede ikke udsavede loftsplanker. Her findes åben skorsten° med bagved liggende bagerovn°, der skyder sig uden for husets vestside under et tagfremspring. Maden tillavedes i selve skorstenen° på den opmurede arnebænk, hvor kedler og kogekar stod på trefødder° af jern eller var ophængt i kedelskeder°. Fra skorstenen° fyredes såvel i bagerovnen° som i stuens bilæggerovn° og i bryggerkedlen ude i bryggerset°. — Til h. dør til stue°, der har

Trækar

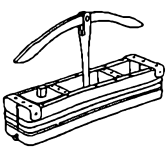

Fyrtøj°

Løb°

lergulv og bilægger°. I hjørnet ved vestvæggen himmelseng° med indbygget skab i den ene ende, hvilket særlig er kendt fra Sjælland. Under vinduet ud derfor langbord°, bænk og stole. På tværvæggen ved sengen standur°. Ud for østvæggen en væv, idet den tidligere beboer var landsbyvæver og vævede for egnens folk, der selv havde spundet deres garn. I huset forskellige væveredskaber. I stuen findes dragkiste samt slagbænk°, der var soveplads for børnene. — Nord for stuen° ved husets gavl et smalt kammer, der ikke kunne opvarmes. Heri bl.a. gæsteseng, klædeskab og kiste.

Syd for køkkenet ligger bryggerset° med den indmurede bryggerkedel. I sydvesthjørnet er et spisekammer. Videre følger huggehus°, hvori bl.a. snittestol°, træskomagerværktøj samt væverens rendemølle°. I udskudet° rum til to høns og til to grise.

Til huset har tidligere hørt en lille lade ved vejen imod øst. Deri var foruden laderum og lo, brændselshus og plads til to køer.

Tjørnekniv

Træslev

60. VEJSKIFTESTEN FRA JÆGERSPRISEGNEN, SJÆLLAND

Stenene har ligget i fra ca. 20 til 80 m indbyrdes afstand og har afmærket de skifter eller vejlængder, som den pågældende bys huseller gårdmænd skulle vedligeholde. De indhuggede navnebogstaver og numre betegnede ejendomsbesiddere i de såkaldte Slagelsegaarde. (Øst for nr. 54 står en lignende sten fra Halland). — Vejene var i ældre tid overordentlig smalle og i dårlig forfatning, ikke mindst byeller sognevejene. Makadamisering og tromling kendtes ikke. Man fyldte blot jord, grus, græstørv eller sten af uensartet størrelse i vejens huller, medens sumpede strækninger udfyldtes med træstammer eller faskiner. I sandede egne udjævnedes vejbanerne med et lag halm eller lyng.

Klukflaske

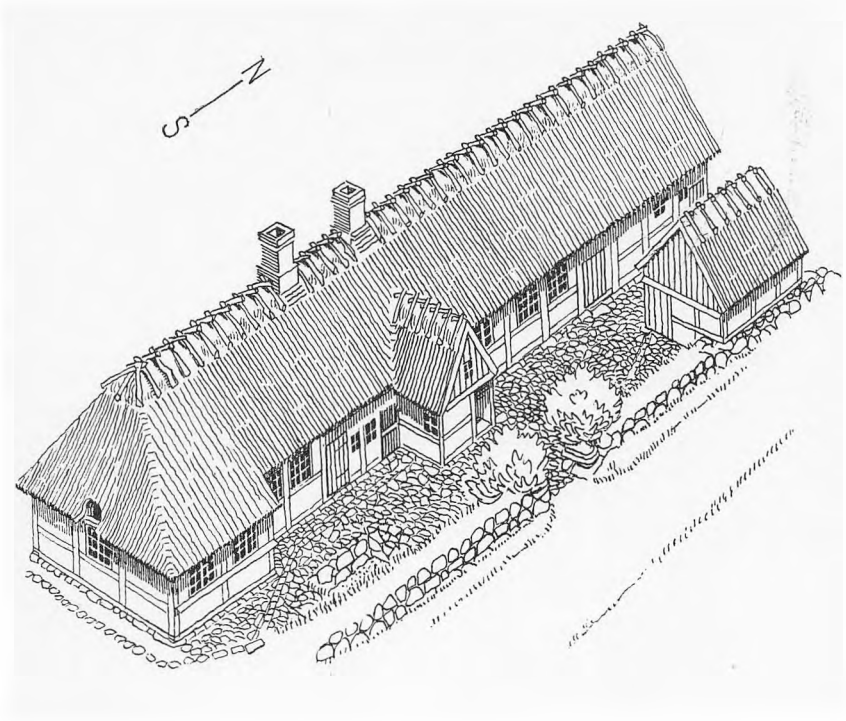

61. LANDHÅNDVÆRKERHUS FRA KALVEHAVE, SJÆLLAND

Langsav

Enlænget, helt overhvidtet bindingsværk°, dog er vestsiden beklædt med rør. Stråtag med kragtræer°. Bygningens midterste 11 fag° er ældst og opført af tømmer fra en mellem 1770 og 1800 nedlagt gård, som lå på husets plads. Det efter sjællandske forhold usædvanligt svære tømmer skyldtes den rigdom på egeskov, som hørte under Vordingborg slot og vildtbane. Stolperne° står direkte på syldstenene°, men der er mellemliggende, korte syldholter oven på disse. Bjælkerne° er tappet igennem stolperne° og har indre skråbånd°. Huset er senere udvidet imod nord og syd. 1835 indrettedes en indsidder- eller aftægtslejlighed° syd for husets oprindelige beboelse. Hertil føjedes 1869 husets sydligste, bredere del, som har den nye byggemåde med fodrem° og bjælker° oven på tagremmen°. Yngst er husets nordligste fag. Husets ældre vægpartier er lerklinede°, de yngre af soltørrede lersten°. — Øst for husets nordende ligger lille udhus°, hvis østvæg står oven på det stengærde, som omgiver toften. Udhusets bindingsværk° er udfyldt med spaltede granitsten, medens nordgavlen er grundmuret° af granit og har overgavl af tang

i vandret lag, indpresset imellem stokke. — Huset var oprindelig fæste°, men købtes 1808 til selveje med godt en halv ha jord. Huset viser nu forholdene ca. 1870—80, da det beboedes af to håndværkere.

Nordligst ligger lo° og lille stald for en enkelt ko, avnehytte° og svinesti mod vest. Indgang midt på østsiden gennem en forstue i bislag° til den nordre, ældste lejlighed, hvor lergulve. I stuen er bænke i vinkel i vindueshjørnet; bordet står efter middelalderlig tradition ved tværvæggens bænk (jvfr. nr. 54 og 72). Ved bilæggerovnen° en gåse- eller hønsebænk°. I sydvesthjørnet himmelseng° med skab i gavlen; desuden bl.a. hængeskab° over dragkisten. Mod nord dør til en slags storstue° med skab og kiste. Rummet er tillige værksted for beboeren, der som mange andre husmænd i skovegnene var træmager, båndgører og rivemager. De fremstillede tøndebånd, træriver, skafter, træskeer m.m., blev på trækvogn ført til egnens markeder og solgt der. Flettede desuden kurve. Man ser hans forskellige redskaber, bl.a. snittebænk° og skruestik og forskellige halvfærdige trævarer. — Til venstre for dagligstuens bilæggerovn° er der en dør til køkkenet, som tillige er bryggers°. Her åben skorsten° med indmuret bryggerkedel t.v. og bagtil bagerovn°, der stikker uden for vestmuren under et halvtag. I hjørnet en håndkværn°. I skorstenen tremmebakker til tørring af frugt. Over for ildstedet dør til spisekammer i bislaget°.

Den søndre lejlighed var beboet af en faglært håndværker, en hjulmager° (vognmager). Indgang østfra gennem det lille køkken med åben skorsten til stue med bræddegulv og vindovn°. I stuen udtræksseng, skab, slagbænk°, bord og stole. Hovedparten af møblerne har hjulmageren selv lavet. På nordvæggen standur°, og ved siden af det dør til spisekammer.

Det i 1869 opførte hjulmagerværksted° har egen yderdør. I nordvesthjørnet drejebænk, som trækkes af stort hjul med håndsving. Ved østvæggen høvlebænk med klemmehage. Desuden navbor, bøsningsbor, radstok, borelad og andre redskaber til hjulmagerarbejde°. Hjulmageren var som andre landsbyhåndværkere ikke strengt specialiseret, men udførte også andet arbejde. Derfor værktøj til bødker- og snedkerarbejde, bl.a. profilhøvle, og glarmesterarbejde. T. h. for døren på gulvet en glaskiste, som han transporterede rudeglasset i.

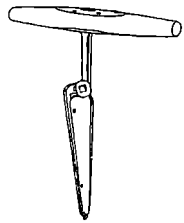

Hjulmagerens° bøsningsbor

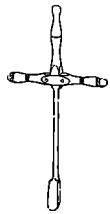

Hjulmagerens° navbor

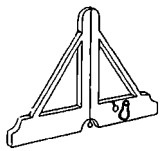

Lodbræt°

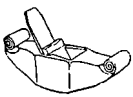

Hjulmager°-høvl

Lejle°

Ord, mærket med en ring°, findes i ordforklaringen side 53

I det lille udhus° opbevaredes bl.a. værkstedets træ og trækvogn til at føre varer til marked på. Ved stengærdet° foran huset er en savgrav, hvorover kævler eller træstammer blev anbragt på et lad, når de skulle saves op ved hjælp af langsaven, som hænger under bjælken i værkstedet. En mand stod da foroven og styrede saven, medens en anden var nede i savgraven og trak saven. —

Beboerne tjente også lidt ved at stange ål og sælge frugt. I haven imod vest frugttræer af sorter som er typiske for egnen.

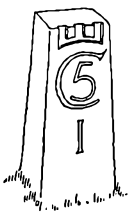

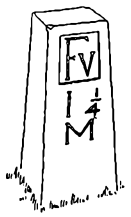

Vest for nr. 61 står ved vejen milepæl fra Lyngbyvejen med Christian den 5tes navnebogstav og 1 (mil fra Kbhvn.) på den ene side samt, fra en senere anvendelse, Frederik den 5tes og $1^1/_4$ M. på den anden. — Fra gammel tid var der kun enkelte milemærker af træ på de af Frederik den 2den anlagte kongeveje. Da astronomen Ole Rømer havde opmålt de danske hovedveje, lod Christian den 5te opsætte milepæle efter et fast system. En del af disse var dog blot af træ, anbragt på små »milehøje«, og blev ikke regelmæssigt vedligeholdt. Først ved de store forbedringer af hovedvejene i årtierne omkring 1800 kom der milepæle af sten overalt på disse.

62. SJÆLLANDSK LANDARBEJDERHUS FRA ENGLERUP VEST FOR ROSKILDE

Overhvidtet bindingsværk° med flere udskud°. Væggene delvis rørklædt. Bjælkerne er skåret ind i siderne af stolperne° og har tidligere siddet lavere. Under stuevinduerne et vandbræt°. Vestligst yderdør til den lille forstue, hvor der er åben skorsten° til madlavning. Derfra til venstre dør til den eneste stue, der ca. 1900 fik nuværende form med brøddegulv og kogekakkelovn. De fleste af møblerne er anskaffet ca. 1880, men den nuværende mahognimaling kom først senere. — Dør til lille kammer bag skorstenen, et spisekammer, hvor der også har stået en seng til børn. — Øst for stuen ligger først lo° og derefter et par smårum. I udskudet° på østgavlen får. I det nordre kunne stå en ko og kalv. — Syd for i haven et lille udhus til svin og brændsel. Til huset hørte godt 3 hektår. Det var fæstehus° under herregården Ryegård, hvor fæsteren arbejdede. I forhold til de fleste af museets andre bygninger repræsenterer indboet, der er en gave fra husets sidste beboer, en senere tid, da de økonomiske og sociale forhold var blevet væsentligt forbedret. — Oprindeligt var huset meget fattigt og stuen meget lavere.

Kedelskede°

Karter til uldbehandling°

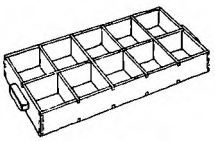

Tørveform

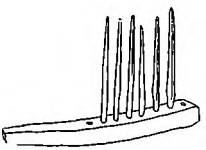

Langhalmsrive°

Tækkeskovl°

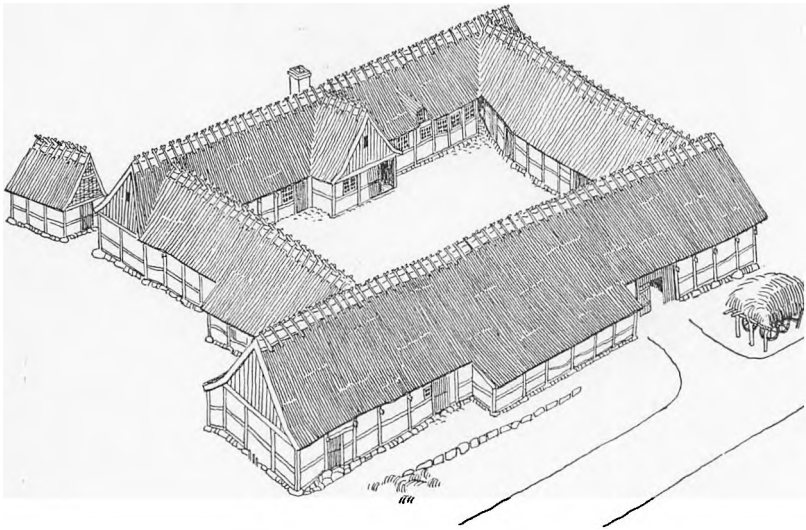

*63. GÅRD FRA PEBRINGE, SJÆLLAND

Plejl°

Fire sammenbyggede længer af bindingsværk° med stråtag og kragtræer°. Stolperne° står direkte på syldstenene, dog er der løse syldstykker imellem stolperne°, og bygningens seneste partier har fodrem°. — Væggene klinet af ler, men enkelte vægtavl er senere erstattet dels af mursten dels af store firkantede kridtsten fra Stevns og dels af klumper af faksekalk. Væggene er efter sjællandsk sædvane helt overhvidtede. På udlængerne findes flere lydder, d. v. s. lave udskud°, hvorover taget løber ned. Enkelte rester af vandbrætter°.

Til højre uden for porten ligger en bod, d. v. s. et åbent redskabsskur bestående af jordgravede stolper med tag af opforket halm. Stolperne bærer foroven stænget° i naturgroede tveger (suler°). — Til venstre møddinq, hvorpå gårdens med lille risgærde omgivne plantebed° blev anlagt.

Indgang gennem gadeporten°, heri lundstikvogn°. Mod nord i gårdspladsen stuehus med indgang gennem halvdøre° til det frem-

Valkehæk°

Mælkefad°

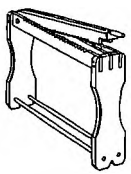

Bryde til hørbehandling°

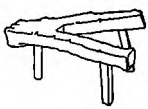

Karfod°

Ord, mærket med en ring°, findes i ordforklaringen side 53

springende bislag° eller korshus°. Efter den lille forstue heri følger »stuen«°, det daglige opholdsrum og samtidig soveværelse og spisestue, med den typiske møbelplacering: ved vinduerne langbord° og faste bænke, hvor husfaderens plads var for enden af bordet ved det udskårne bordendepanel° fra ca. 1625. Ved vinduet hænger karlenes skeer mellem måltiderne. På den modsatte væg to sammenbyggede himmelsenge° fra begyndelsen af 1800-tallet med hjemmevævede forhæng, og for enden af dem bag bilæggerovnen° en forhøjning med den gamle kones stol og rok foran nordvinduet. Standur°. Stuens grønne maling med broget dekoration er fra 1836. Mod øst dør til et mindre kammer, der oprindelig afsluttede huset (sml. nr. 59), og bag dette den ca. 1800 tilbyggede øverstestue el. storstue°, der kun benyttedes til gildesbrug, men rummede klædeskabe og kister, uldhæk° m.m. Ved dagligstuens vestvæg dør til spisekammer i korshuset° samt til køkkenet, der helt optages af den store åbne skorsten°. På skorstenshammeren° ejerbogstaver K.P.S.—E.J.S. og årstal 1779. Inde i selve skorstenen tilberedtes maden over ilden, der luede frit på den opmurede arnebænk. Gryderne stod enten på trefødder° eller var ophængt i jernkroge. Fra denne skorsten fyrede man oprindeligt gennem huller i væggen i fire andre ildsteder, hvoraf bilæggerovn° i stuen og bryggerkedlen i bryggerset° endnu er at se, medens bryggersets maltkølle° og den store bageovn°, der skød sig ud i haven imod nord, nu mangler, således at man kun kan se de tilmurede åbninger dertil. Vest for skorstenen følger bryggerset°, her kaldet stegerset, og atter vest derfor tørvehus og pigekammer. I tørvehuset forskellige redskaber og bl.a. saltekar°, udhulet af egestamme, håndkværn°, kærne° og ostepresse° samt sandkasse til gulvsand°.

Fra bryggerset dør mod syd til gårdspladsen og imod nord til haven. Anlæg og beplantning, der repræsenterer tiden ca. 1775—1800. I haven findes vippebrønd og et senere opført svinehus med risflettede gavle. Ved stuehusets østgavl forbinder en smal, overdækket passage, en såkaldt »snorte«, haven og gårdspladsen. Her tremmeskab til madvarer ved siden af døren til huggehuset°. Bemærk i »snorten« årstallet 1798 i lerkliningen° og sydligere på østlængen

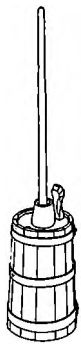

Kærne°

Hængestage

Bagrebsbøjle°

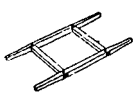

Silad°

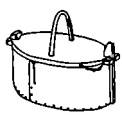

Tejne°

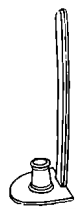

Hængestage

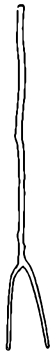

Halmtyv°

1797, angivende opførelsesårene. Videre følger i østlængen fårehus, hvori for tiden er opstillet redskaber til hørbehandling°, derefter lo° og lade, hvori bl.a. kornrensemaskine, plejl°, langhalmsrive°, sækkevogn m.m. Ufuldført vægparti viser lerkliningen°. — I sydlængen vestligst ko- og hestestald, i vestlængen stalde m.m.

Var fæstegård° under herregården Turebyholm.

Gårdens nuværende skikkelse er fra ca. 1800, men adskillige af bygningerne er betydeligt ældre. Ældst er partiet ved bryggerset° i stuehuset samt den del af sydlængen, hvor bjælkerne° sidder lavt tappet gennem stolperne, senest fra ca. 1650—1700. Udgravninger på gårdens oprindelige plads har vist, at der under bryggerset og tørvehuset har ligget et ældre stuehus med røgovn° uden skorsten fra 1500-tallet, ligesom der under vest- og sydlængen er fundet rester af et gårdsanlæg fra tiden omkring 1300 med sulekonstruktion° og muligt delvis bulhus° samt med åben arne på gulvet (som i nr. 4). Desuden lå ved øverstestuen spor af to runde hyttetomter fra de sidste århundreder før vor tidsregnings begyndelse.

Trægreb

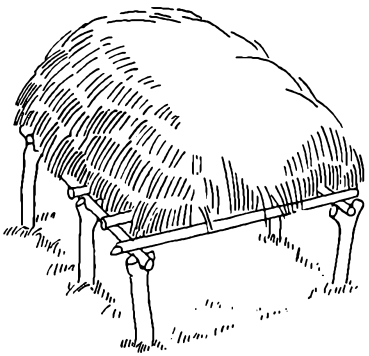

Boden

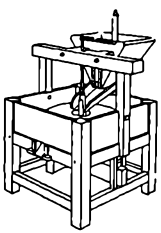

Håndkværn°

Bing°

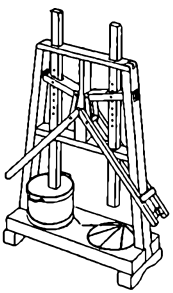

Ostepresse°

64. BYPOST FRA PEBRINGE, SJÆLLAND

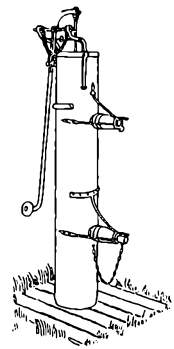

Træpost med to tude. Den øverste brugtes til at fylde et kar på en vogn, f. eks. brandtønden. Var til fælles afbenyttelse for beboerne i landsbyen.

I ældre tid var der ikke brønd ved hver ejendom; ofte var brønden fælles for to eller flere, måske for hele byen. Hvor der var dybt til grundvand, var en brønd kostbar, og fra gammel tid hjalp man sig mange steder ved at hente vand fra en bæk eller kilde eller endda fra en sø eller dam. Mange havde blot en lille »vandgrav«, der kunde svigte i tørkeperioder. De dybe brønde fik en beklædning med kampesten eller planker, først ind i 1800-tallet med brændte teglsten. Men mange småbrønde eller væld blev tidligere blot sat med risfletning, eller man anbragte tønder eller udhulede, svære træstammer deri. — Poste eller pumper blev først almindeligere i landsbyerne i 1800-tallet, især på Fyn, og bestod af udhulede pumpetræer; først sent kom støbejernspostene til. Mange steder benyttedes dog det gamle brøndværk° med vippe eller vinde helt op til vore dage.

65. SKELSTEN FRA VIRUM, SJÆLLAND

Granitpæl med indhuggede ejerbogstaver I R S B, 1757. En sådan skelsten med navn var ikke almindelig på bondejord, da skellet før udskiftningen° gjaldt den fælles bymark, ikke den enkelte gårds agerskifter eller spredte smålodder. — Byskellets afmærkning bestod sædvanligvis af større, rå kampesten, hvorunder der var nedgravet lidt trækul og flint, uforgængelige stoffer, der ved efterprøvning kunde vise, hvor der var ret skel. Små stendynger eller jordtuer med en pæl eller et kors anvendtes også, ligesom gamle træer i skellinien blev »grimet«, d. v. s. forsynet med indhuggede mærker. Ikke sjældent lå en gravhøj som skelmærke. Skeldiger var sjældnere, fandtes dog f.eks. i Vestjylland i tidligere tid.

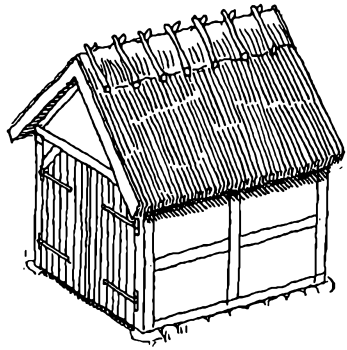

66. SPRØJTEHUS FRA KIRKE-SAABY, SJÆLLAND

Opført ca. 1850. Bindingsværk° med stråtag. Heri opbevares landsbyens sprøjte.

Vognsprøjten, der forbindes med strålerøret ved en slange af sejldug eller læder, samt sugeslangen, som fødte pumpen med vand, blev opfundet i Holland i slutningen af 1600-tallet. Før den tid havde man kun haft mindre sprøjter uden slange. — I landsbyerne i Danmark fandtes i gammel tid intet organiseret brandvæsen. 1764 gav regeringen ordre til, at der i hver bondeby skulde være en slangesprøjte med læderslange, en brandstige, to brandhager og 8 à 10 brandspande, men påbudet er næppe blevet strengt overholdt. 1792 udkom en udførligere forordning om brandvæsenet på landet i forbindelse med anordning om brandforsikring. Heri pålagdes det godsejerne og tillige bønderne »efter formue og tilstand« at holde slangesprøjte m. m., ligesom gadekæret eller branddammen skulde være i orden, og sognefogeden eller en anden duelig mand skulde fungere som brandfoged. Indtil redningskorpsene på landet oprettedes i vort århundrede, måtte man der nøjes med de primitive landsbysprøjter, der ofte savnede sugeslange og derfor måtte fyldes ved hjælp af spande. De årlige sprøjteprøver var en stor begivenhed.

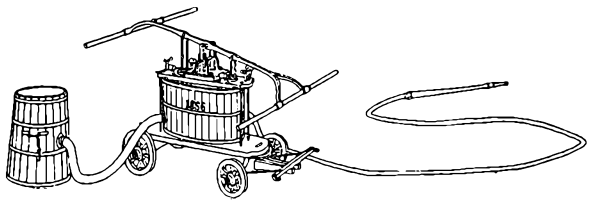

Sprøjten

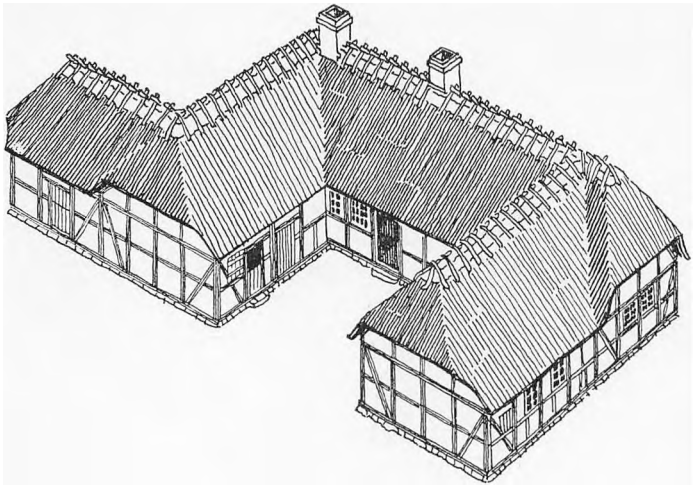

67. HUSMANDSHUS FRA AARUP, FYN

Trelænget, med åben gård imod vejen. Senere tilbygning mod øst. Bindingsværk° med fodrem°, delvis sulebygget°. Over midtlængens indgang læses: I JESU NAVN ER JEG OPSAT — — 1760. Fører til forstue, bagved er køkkenet, hvor de daglige måltider indtoges ved vinduet. Til højre derfor stue, kaldet sengekammer, med bord og siddepladser op til vinduesvæggen. Langbænken° under vinduerne mangler i modsætning til forholdet i gårdene, da her ikke fandtes folkehold. I stuen desuden vindovn° og to alkover°. Derefter følger overstue° med møbler til at gemme hen i, forskellige tekstilredskaber m. m. Til venstre for køkkenet er først bryggers° med bagerovn°, derefter spisekammer. I østlænge stald og lade. I tilbygningen mod øst bag halvdøren° humlepresse, hvori den hjemmeavlede humle° pressedes i fustager til forhandling. I vestlængen bl. a. aftægtsstue° for stedets gamle.

Have syd for stuehuset med anlæg og beplantning repræsenterende tiden 1775—1800. Heri humlegård° om sommeren.

Huset var tidligere fæste° under herregården Erholm.

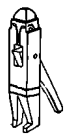

Nøddeknækker

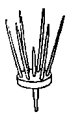

Blårtyv°

Barselspand°

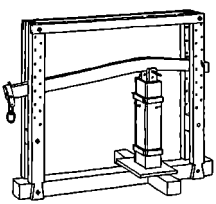

Presse til humle°

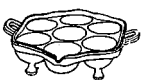

Æbleskivepande

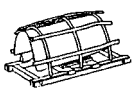

Varmekurv°

Urstativ°

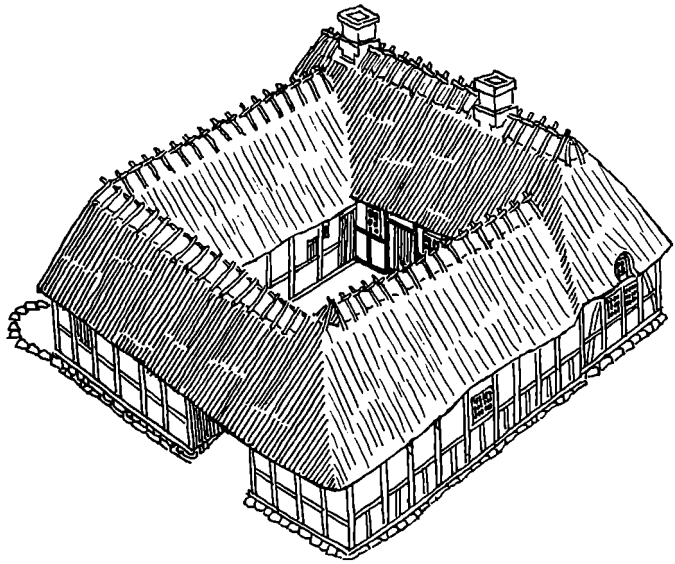

*68. HUS FRA KIRKE-SØBY, FYN

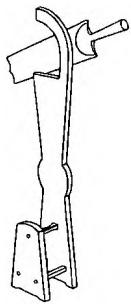

Skættefod og skættehånd til hørbehandling°

Fire sammenbyggede længer. Bindingsværk° med fodrem°. Indgang gennem gadeport°, hvor træskomagerskilt til højre, til snæver gårdsplads. I portlængen lade, i nordøsthjørnet lo°, derefter i østlængen stald samt rum til høns og gris. Bemærk mellem lo og stald ufuldført vægparti med lerklining°. Den lave vestlænge var indtil 1839 stuehus, nu brændselsrum og træskomagerværksted. I syd det nyere stuehus fra 1839. — Heri forstue, hvorfra dør til opholdsstue med to alkover°, langbord° og åben skorsten°. Bagved ligger storstue°, hvor bl. a. alkove°. Fra forstuen til venstre bryggers° med åben skorsten° med bagerovn° og bryggerkedel; iøvrigt dejgtrug og bageredskaber. Th. for skorstenen en dør til spisekammer. — Have og beplantning repræsenterer tiden omkring ca. 1860. Bemærk fra haven sydsidens udskydende bagerovn° med stråtag.

Lejle°

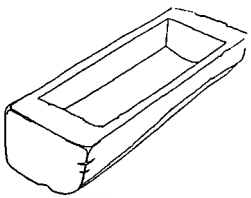

Saltekar°

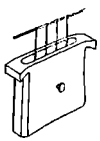

Lyseform°

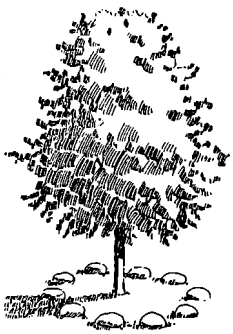

Bystævnet

69. FYNSK BYSTÆVNE

Bygningerne ligger omkring landsbyens åbne plads med **gadekær** og bystævne. Bystævnet (rekonstruktion) er en kreds af sten under byens træ, hvor bymændene holdt møder under oldermandens forsæde. Hver gård havde sin sten som sæde for gårdmanden. På bystævnet blev af bylaget° taget bestemmelser om landsbyens anliggender, fællesdrift m. m.

Sukkersaks°

Åreladeredskab°

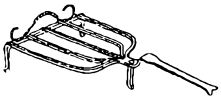

Stegerist°

Fiskefad°

70. SMEDIE FRA ØRBÆK, FYN

Opført ca. 1845. Bindingsværk° af sen type med bjælker ovenpå tagrem°; murede og rødkalkede tavl°. Stråtag med afvalmede° gavle. Udskud° i østre gavl til brændsel og en gris. Fortil åbent beslagskur, hvorunder hestene blev skoede. Derfra indgang til smedie med esse, blæsebælg og værktøj. Bagdør til smedefamiliens lejlighed; lille køkken med åben skorsten° og bagved liggende bagerovn°, stue med alkove° samt jernkakkelovn med svingstang° til brug ved madlavningen om vinteren. Bagest er kammer med himmelseng° og slagbænk°.

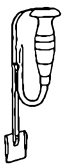

Virkejern°

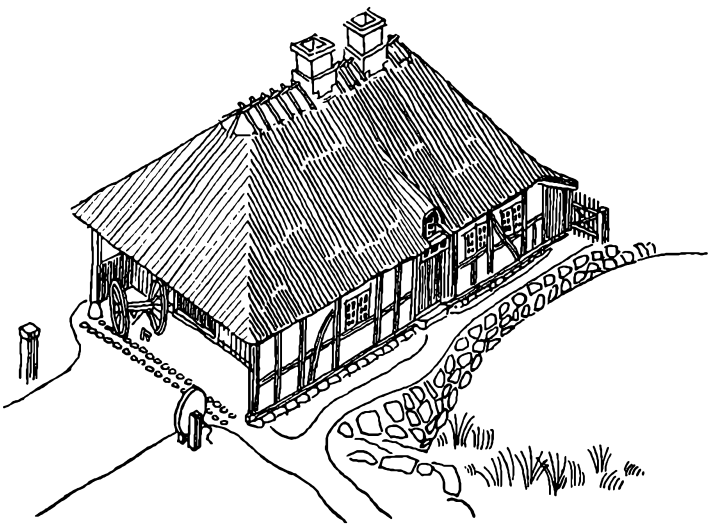

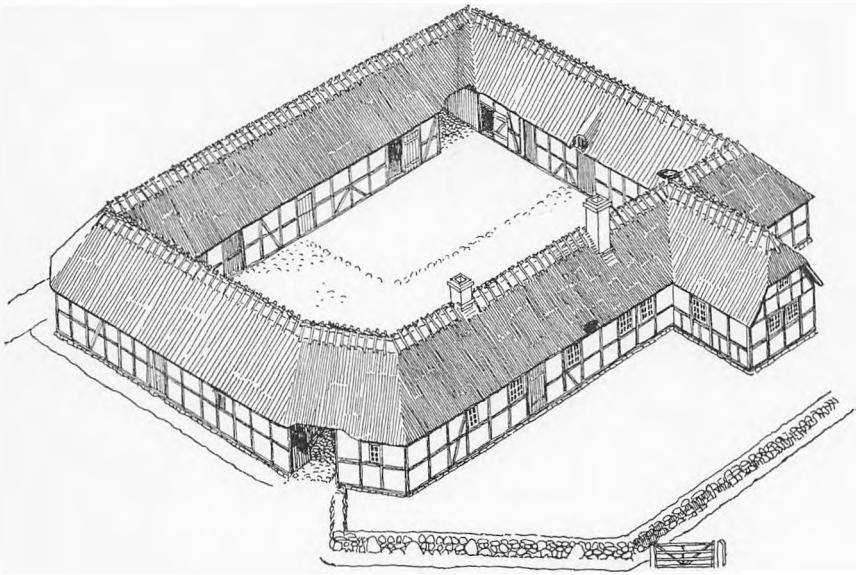

*71. GÅRD FRA LUNDAGER, FYN

Mangletræ°

Fire sammenbyggede længer af bindingsværk° med fodrem° og sulekonstruktion°. Væggenes tømmer er efter fynsk skik malet. Mod syd senere tilbygget korshus°. Stråtag med kragtræer. Indgang til gårdspladsen gennem gadeporten°, hvorover er indhugget: SI DEUS PRO NOBIS QUIS CONTRA NOS (Hvis Gud er med os, hvem kan da være imod os) og de fra en ombygning 1830 stammende navnebogstaver. Bemærk i porten sulerne°, hvoraf en del bærer tagets ås° i naturgroet tvege. Spærene° har ikke hanebånd men er hængeltræer, der ved en kort tap f.o. hænger på åsen° og f.n. ligger løst ud over tagremmen°.

Over gårdspladsen til forstuens yderdør, hvorover læses opførelsesåret 17(4)7. Til venstre dør til storstue°, bag denne overstue i

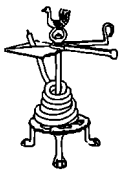

Stabelholder°

Banketærskel°

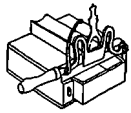

Tobaksskærer°

korshuset°, begge uden ildsteder og bestemt til gilder og til opbevaring. I storstuen himmelseng° med udtræk til gæster, langbord° til gildesbrug, trendekasse° med rum til garnnøgler, speciel fynsk stoletype med halvrundt sæde og ornamenteret rygbræt, tekstilredskaber m. m. I overstuen kister til husmoderens vævede sager samt dragkiste°, chatol°, klapbord, oval parykæske° til sysager m. m. — Tilbage til forstuen og til højre ind i »stuen«°, der samtidig er spisestue og familiens soverum. Gulv af egeklodser. Åben skorsten° til madlavning om vinteren og opvarmning, deri svingstang° til ophængning af gryder. Ved loftsbjælkerne hylder til mælkefade° om vinteren. Bohavet viser den for ældre bondehjem almindelige ordning med spisekrog: under vinduerne langbænk° og bord; husfaderens plads er for bordenden°. I hjørnet tobakshylde, på bordet skæremaskine til hjemmelavet fynsk rulletobak. Indbygget seng (alkove°), kanderæk° med fade, pyramide° til nips, gangstol° til barn. Ved skorstenen madskab af senmiddelalderlig type i væggen. Dør til en gang udmundende i spisekammer og bryggers°.

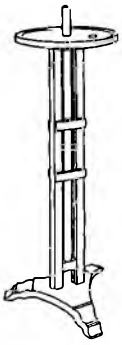

Standstage°

I bryggers stor åben skorsten° til madlavning om sommeren og to bagerovne° samt til venstre indmuret bryggerkedel og tilhøjre maltkølle°. Redskaber til brygning, bagning, slagtning og mostpersning m. m. Uglaseret fynsk lertøj, tilvirket i Karhuse°, bl. a. mælkefade° på bjælkehylder, skalgryder og oval lyseform°. I krogen ved bordet står lang mostperse°. Dør til haven og til pigekammer med lergulv. Ad yderdøren til gårdspladsen. — I sydvesthjørnet tofteport°, hvorved huggehus° og brændselsrum; i vestlænge stalde samt herberg°; i nord- og østlænge hestemølle med kværn, loer og lader. (Til østlængen ingen adgang).

Krage°

Inden for stengærde syd for stuehuset have med anlæg og beplantning, der repræsenterer tiden 1775—1800. Bemærk det mod syd udskydende korshus° samt om sommeren humlegården°.

Gården var fæste° under herregården Brahesborg. På gadeporten° er anført dens nummer i godsets fæsteprotokol.

Peberkværn°

Tilbage gennem gadeporten til:

Malkekrans°

Gærkrans°

Rostegreb°

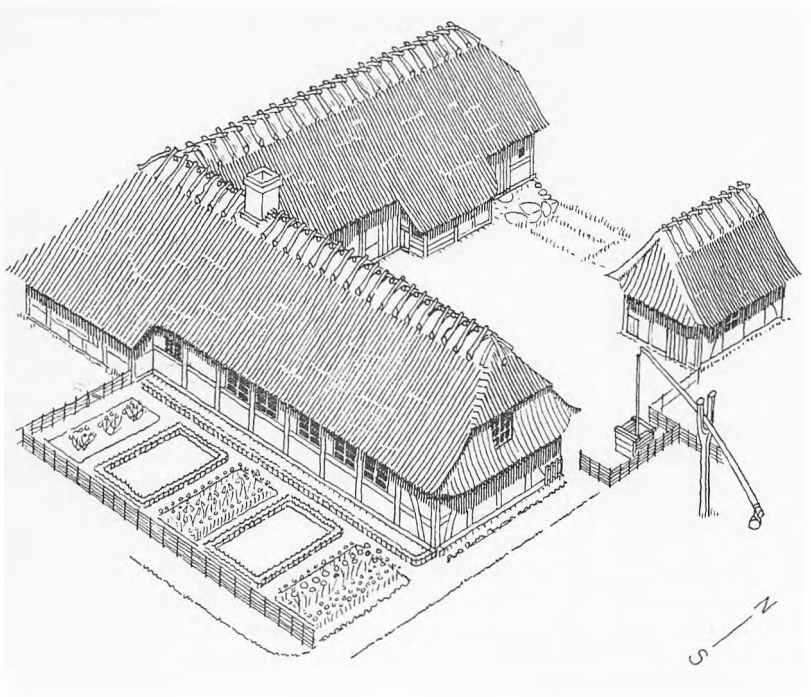

72. HUSMANDSHUS FRA DANNEMARE, LOLLAND

Rækkespade°

Vinkelformet med stuehus imod syd sammenbygget med port, lade og stald imod vest. Desuden på gårdspladsen lille fritliggende udhus, rummende huggehus° og gåsesti. Helt overhvidtet bindingsværk° med stolper° på fodrem°. To udskud° og stråtag med kragtræer°. Halmklædte gavle, der springer ud som skyne°. Indefra ses, at der bag gavlene sidder ældre, risflettede gavle.

Indgang fra sydøst gennem haven eller fra vest gennem porten til gårdspladsen. Østligst i stuehuset dør til forstuen. Til v. derfor storstue° med klædeskab, brogetmalede kister og himmelseng° til gæster, rok og uldhæk° med karter. — Til h. stuen°, hvor man efter skikken

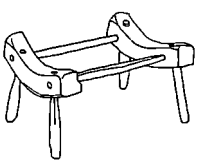

Tøndestol

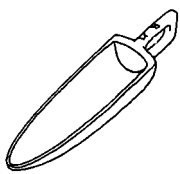

Foderkop°

på Lolland og Falster har beholdt den fra middelalderen nedarvede møbelopstilling: Langbord° og langbænk° foran tværvæggens panel; husfaderens plads er på kistebænken ved vinduet (jvf. nr. 54). På bagvæggen indbygget seng med omhæng. Kogekakkelovn, pyramide° over lille dragkiste°. Ved bordet dør til spisekammer, ved kakkelovnen til køkkenet, der samtidig er bryggers°. Deri åben skorsten° med bagerovn° og bryggerkedel. Jydepotter° på trefødder°. I krogen to høje røgestokke med krager°. Køkkenbordet med skab under er af middelalderlig type og har tidligere været langbord°. Ved bryggerkedlen dør til sulekammer°, hvor håndkværn°, kærne° og krage°.

Vindepind°

I nordvæg efter lollandsk sædvane dør til tærskelo med bagved liggende smalt laderum, som i udskudet° har et lille rum til avner°. Fra laden dør til porten i vestlængen. Nord for porten en større lade, hvori hundehus, hønsehus og rum til gulvsand° springer ind. Videre følger kostald med primitive spiltove° og kalvebås. Yderst ved nordgavlen fåresti. Bemærk den risflettede gavl. — Udenfor på gårdspladsen springer en halvåben svinesti frem som udskud°.

I haven typiske lollandske planter. Nord for udhuset en lille humlehave°.

Mellem nr. 72 og 73 ligger lollandsk bystævne; et lindetræ omgivet af en cirkelrund jordforhøjning, hvorpå bylaget° sad ved bystævne. Forkanten er holdt oppe af et risgærde.

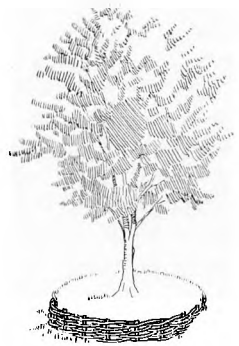

Lollandsk bystævne

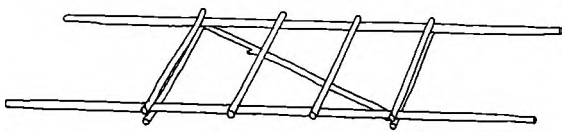

Høbåre

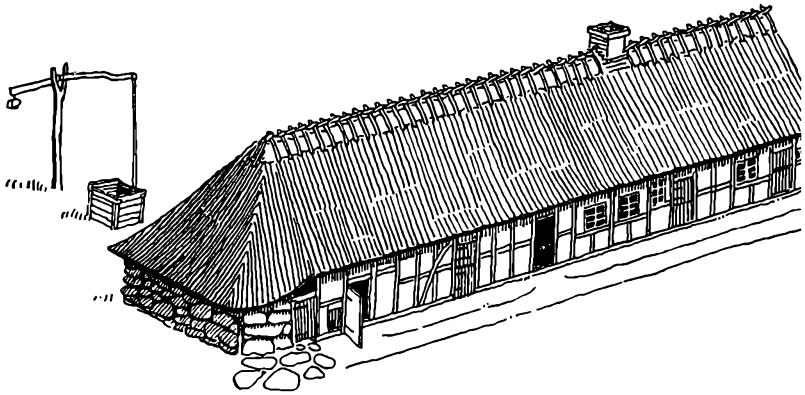

73. HUSMANDSHUS FRA TAAGENSE, LOLLAND

Enlænget med udhus° i vestre, beboelse i østre del. Bindingsværk° med fodrem° og helt overhvidtede vægge, der oprindeligt var lerklinede° på grenfletning mellem tømmeret; senere er kliningen delvis afløst af ubrændte lersten°. Stråtaget, mønnet° med halm og kragtræer°, løber ved vestgavlen samt på vestre del af nordsiden ned over et lavt udskud°. Østgavlen springer frem som en smal skyne° til at ophænge redskaber under. Vestgavlens udskud° har vægge af opstablede kampesten og primitive stolper, der foroven bærer tagremmen i en sule°, d. v. s. grenkløft. Denne særlig gamle tømmerkonstruktion var ellers forlængst afløst af de mere udviklede former, således som de ses i husets andre ydervægge.

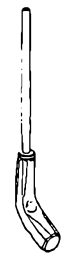

Stavrekølle°

I vestre udskud° findes svinehus og bagest brændehus. Øst derfor følger lade, med kobås og aflukke til høns, derefter tærskelo (bl. a. kornrensemaskine) med indgang til en smal avnehytte° i udskudet° bag laden. Heri opbevaredes avner til foder til koen. Fra tærskeloen er der efter gammel lollandsk sædvane dør til beboelsen, nemlig til

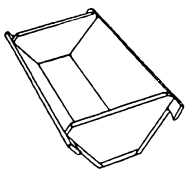

Dejgtrug

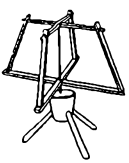

Garnvinde

Valkebræt°

forstuen, der også har dør udefra. Nord derfor spisekammer. Herfra går en dør imod nord til et sulekammer° i udskudet°.

Fra forstuen videre mod øst til stuen, der tillige tjente som soveværelse. Himmelseng°. Måltiderne indtoges ved bordet ved vinduerne. Bilæggerovn°. Herved dør til det lille køkken, der har yderdør samt imod nord åben skorsten°, hvor maden tillavedes på en opmuret kampestensbænk inde i selve skorstenen, medens to bagerovne° findes til højre derfor og springer ud i nordsidens udskud°. Mod øst dør til den senere tilbyggede opstue eller storstue°. Gæsteseng, skabe, dragkiste° (med skuffer) og almindelig kiste (med låg). Yderst ved østgavlen huggehus°, hvor de hjemmelavede træredskaber forarbejdedes; bl. a. står her høvlebænk og snittestol°. En smal stige gav katten adgang til loftet. — Nord for huset brøndværk° med brøndvippe. — Til huset har hørt $1^1/_2$ ha.

Form til lersten°

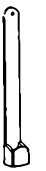

Knivbræt°

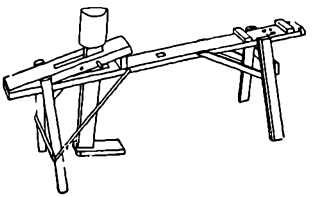

Snitteskammel°

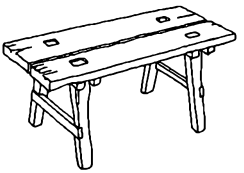

Slagtebænk°

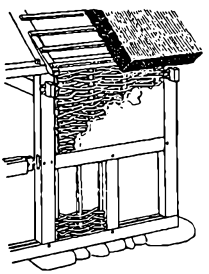

Bindingsværk° med lerklining°

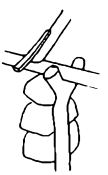

Stolpe° med sule°

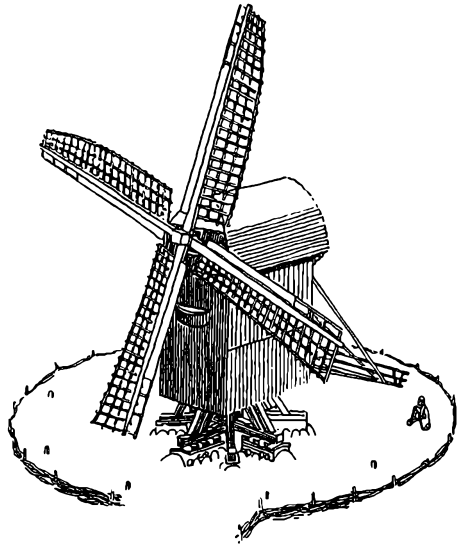

74. STUBMØLLE FRA KARLSTRUP, SJÆLLAND

(Ingen adgang)

Opført ca. 1662, delvis fornyet 1763. Vingerne senere af nyere type til beklædning med sejl, medens stubmøller tidligere havde plane vinger med træflager (som nr. 8). Stubmøllerne, den ældre form for vindmøller, har navn efter stubben, den svære stolpe på krydsfod, hvorom hele møllen kan drejes efter vindretningen ved hjælp af svansen, der tillige danner trappe op til nederste etage, broloftet. Derover ligger kværnloftet med møllestenene, hvorfra melet løber ned gennem meltuden til broloftet. Her findes også det ca. 1798 indrettede grubbeværk til afskalning af gryn. — Vindmøller i Danmark findes nævnt første gang i 1200-tallet.

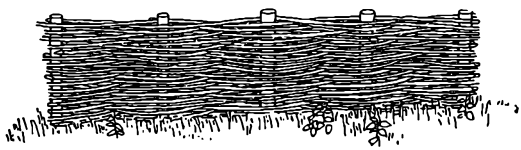

Risgærde°

Ordforklaring

Aftægtsstue, den stue, hvori den tidligere gård- eller husmand eller hans enke logerede, efter at være gået på aftægt, d. v. s. havde overladt gården til sin søn eller anden efterfølger mod at få husly og visse ydelser (nr. 67).

Afvalmede gavle, valmtag, tag, der også løber skråt ned på gavlvæggene (nr. 4 og 7). Ved halvvalm fortsætter gavlvæggen eller -muren et stykke op, inden afvalmningen begynder (nr. 1 og 67). Ved v. er vindtrykket ikke så stærkt som ved oprette gavle, hvorfor v. bl. a. anvendes i Vestjylland.

Alkove, seng i væggen eller i vægfast skab med skyde- el. fløjdøre el. forhæng til at trække for. Er som andre gamle senge brede med plads til flere sovende og korte, fordi man sov med højt opredt hovedleje. Kaldes på Fyn indbygget eller indklædt seng, på Bornholm sengehul, på Rømø og Fanø tætseng, i Østslesvig indelukket seng.

Avner, skallen omkring korn og småt affald fra tærskningen. Benyttes til kreaturfoder og opbevaredes i et lille rum, avnehytte (nr. 61, 72 og 73), eller i en bing°.

Bagerovn fandtes i alle gårde og i mange husmandssteder, som regel i forbindelse med den åbne skorsten° i bryggerset° (nr. 8, 41, 42, 67, 68 og 71) men i stuen° (nr. 54 og 55) eller køkkenet (nr. 31, 59, 63 og 73), hvor man kun havde een skorsten. I frisisk påvirkede egne kunne der være en lille b. under køkkenets opmurede ildstedsbænk (nr. 2 og 31). I bygningen uden skorsten havde b. frit røgaftræk (nr. 1 og 4). De store, overhvælvede b. af lersten° eller lerklining° stak undertiden noget uden for bygningen under et halvtag (nr. 59, 61 og 68). Der fyredes i selve ovnen, hvorefter aske og gløder ragedes ud med en rage, og brødene anbragtes ved hjælp af en spadeformet skydsel el. grissel af træ (bagerovnens redskaber f. eks. nr. 55). Åbningen lukkedes oftest med en trælem med lerklining, i sen tid med jernlåge. En rugbrødsbagning slog til for ca. 6 uger. Fint brød bagtes kun til højtid eller gilde. Af hensyn til brandfare lå b. undertiden uden for bygningen (nr. 7) eller i et afsides liggende bagehus, der kunde tilhøre flere i fællesskab.

Bagrebsbøjle, læssekrog, benyttet til at spænde høstlæsset fast med, idet man dermed spændte bagrebet fra det øverstliggende læssetræ° fast til bagvognen (nr. 63). Kan også have blokform.

Bakkebord, tebord, lille, let flytteligt bord, hvis plade kan have opstående kant som en bakke og undertiden en pålagt fajencebakke eller fajencefliser°. Blev moderne i 1700-tallet, da te- og kaffedrikning blev almindelig, dog først langt senere undtagelsesvis i enkelte bondehjem.

Banketærskel, tæskel. Efter vasken i lud af bøgeaske skylledes tøjet og bankedes for at få asken fjernet med b. på en tostol° (høj skammel) eller en stor affladet tosten (bl. a. nr. 71).

Barselspand, føringsspand, mindre krukkeformet spand med bøjleformet hank og låg, af ler eller fajence, sjældnere af messing- eller kobberblik, hvori man bragte sengeliggende barselkoner mad, som regel sødsuppe. Eller benyttet til at sende »føring«, madvarer som bidrag til et gilde, hvortil man var indbudt. B. var som regel ornamenteret (bl. a. nr. 67).

Begittehorn, se malerhorn°.

Bilæggerovn, kasseformet kakkelovn, hvis ene smalside er indmuret i skorstensvæggen, og som ikke har indfyring eller røgaftræk fra stuen men kun fra den åbne skorsten°, hvortil den har åbning gennem muren. (Forekommer i de fleste af Museets bygninger). Nyere b. kan have kogerum ind mod stuen. I gl. tid havde man også b. af kakler°. I anden halvdel af 1500-tallet begyndte velhavende folk at anvende støbte b. af jern. I de to følgende århundreder kom ovnene fra de norske jernværker, senere fra danske støberier.

Bindestue, »bindstouw«. I de midtjyske hedeegne, hvor binding, d. v. s. strikning af uldtøj, var bierhverv, var det skik, at folk af begge køn fra forskellige hjem om aftenen samledes på omgang i gårdene til fællesstrikning i stuen. Der blev da til arbejdet fortalt sagn og eventyr eller sunget viser (nr. 7).

Bindingsværk. Ydervægge og skillerum består af et skelet af tømmer, og felterne, de såkaldte tavl°, imellem tømmeret er udfyldt med lerklining°, i senere tid undertiden med lufttørrede lersten° eller mursten, yderst sjældent med natursten. Ydervæggenes tømmer er så godt som altid af eg, bjælkerne af fyr og tagværket af el eller anden hjemlig træsort, dog anvendtes importeret fyr, når der var råd dertil. — Tegningen viser det fuldt udviklede bindingsværk i en bondegård med angivelse af betegnelserne for de en-

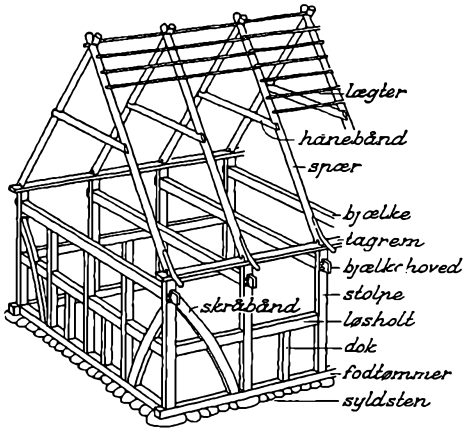

kelte tømmerdele (bl. a. nr. 4, 42, 67, 68 og 71). Bjælkerne° er tappet igennem stolperne°. I egne på Sjælland kan de i stedet være indfældet i siderne af stolperne (nr. 62). Omtrent samtidig med udskiftningen° omkring 1800 blev det på landet almindeligt, bl. a. for at skaffe større højde til loftet, at lægge bjælkerne oven på tagremmen (bl. a. nr. 7 og 70), hvilket iøvrigt langt tidligere brugtes i købstadbygninger og herregårde. Det fuldt udviklede b. som vist på tegningen skyldes indflydelse fra købstædernes faguddannede tømrere. En ældre, for en del fra oldtiden nedarvet byggemåde, spores undertiden som relikt i primitivt b. på landet. I et sådant primitivt hus var stolperne jordgravne og endte ofte foroven som en Y-formet sule°, i hvis gaffel tagremmen° eller bjælkeenderne havde leje (sydgavlens udskud ved nr. 59, boden ved nr. 63, vestre udskud ved nr. 73). Under forhold, hvor tilstrækkeligt tømmer ikke var at få, kan konstruktionen også være langt enklere, end tegningen viser. I sin enkleste form består b. kun af de lodrette stolper° samt af den på langs oven på ydervæggene liggende tagrem°, som bærer tagets spær°. Fodtømmer savnes da, idet stolperne står direkte på de jordfaste syldsten° (nr. 1; mellemformer nr.7, 59, 61 og 63; sidstnævnte sjællandske bygninger har løse tømmerstykker over syldstenene° men kun imellem bjælkerne°). Særlige konstruktionsformer i b. har sulebygningerne° (f. eks. nr. 71), ligeledes højremsbygningerne° (nr. 1 og 4). Andre bygninger har blot korte udskud° (nr. 62, 63 og 73). — En slægtning af b. er bulhusene° med vandretsiddende planker imellem stolper° (f. eks. nr. 55 samt ladegården i nr. 54).

Bing, stor beholder med låg, hvori især korn eller mel opbevaredes, ofte på loftet. B. af træ var ofte af bulkonstruktion°. B. kunde også være meget store, runde eller ovale halmløb° eller kar af bødkerarbejde. I ældre tid også lerklinet. (På loftet i nr. 63 og 71).

Bislag, mindre udbygning foran en yderdør, enten et lille lukket korshus° (nr. 61 og 63) eller åben bænkeplads under et tag.

Bismer, vindser. Ophængt vægtstang med krog i ene og lod i modsatte ende. De ældre bismervægte var af træ (bl. a. nr. 42).

Bjælker, de lange stykker tømmer (under loftet), der går tværs gennem bygningen fra ydervæg til ydervæg og bl. a. hindrer disse i at skride ud. Bjælkens ender er enten tappet gennem stolperne° i bindingsværk° eller hviler oven på ydervæggens tagrem°. Sidste form blev først alm. ved bønderbygninger efter ca. 1800. På Sjælland kan b. undertiden være indfældet i siden af stolpen° (nr. 62).

Blår, de grovere dele af hør eller hamp°, som fjernedes ved hegling, se hørbehandling°. Tråd spundet af hørblår anvendtes til blårlærred, tråd af hampeblår bl. a. til hjemmelavet reb.

Blårtyv, blårtvege, blårbrikke, en holder med opstående sidepinde, hvori blår anbragtes på rokken, og hvorfra det kunne trækkes ud under spindingen (bl. a. nr. 67).

Bladet (at blade i tømmerkonstruktioner), samlet således, at det ene stykke tømmer er indfældet i siden af det andet.

Bomærke, et ofte runelignende tegn, der i stedet for et skrevet navn betegnede en bestemt mand eller ejendom. Hver mand havde sit b., hvormed han kunne mærke sine kreaturer, løse ejendele m. m., ligesom det anvendtes i signet eller prentedes som underskrift af folk, der ikke havde lært at skrive. B. måtte have en form, der var let at indskære i træ.

Boneder, store, brogetmalede billeder på papir eller groft lærred til at hænge på væggen ligesom vævede ornamenttæpper, som regel dannende aflange friser. Motiverne er især hentet fra bibelhistorien, selv om personerne bærer dragter fra bondemalernes egen tid, årtierne omkring 1800. Ligeledes yndedes serier af forskellige håndværk eller stiliserede blomsterornamenter (nr. 54 og 55). B. ophængtes især i julen eller ved andre festlige lejligheder. Fremstilledes af bondemalere, især i Halland og Småland.

Bordendebænk, -panel. Var hædersspladsen ved langbordet°, hvor husfaderen havde sin plads. Bordet stod med langsiden ud for langbænken° under vinduerne, der dannede vinkel med den kortere bordendebænk op til tværvæggen. Selvom der ikke var panel i stuen, sad der ofte et sådant som ryglæn bag b., og dette panel var i reglen smukt udskåret eller bar malede ornamenter (bl. a. nr. 42 og 63). Bænkene var ofte vægfaste. Undertiden var sædet en klap til at lukke op som på en kistebænk. I hjørnet mellem bordendepanelet og vinduesvæggen var ofte anbragt et lille skab, hvori manden opbevarede sine værdisager og papirer. I visse egne af Jylland kunne der også være en mindre fornem b. ved den modsatte ende af bordet (nr. 7).

Brandstang, en undertiden ornamenteret lodret stang, der rejser sig over taget i gavlene. I ældre dansk blot: brand. Hertil knyttedes undertiden overtro, at b. beskyttede imod ildsvåde.

Brik, se halmbrik° og madfjæl°.

Brikhus, Brikhylde, til at anbringe brikker eller trætallerkener på. Oftest et på højkant ophængt bræt med to rækker fremspringende pinde. Sjældnere et lille skab (nr. 1 og 41).

Bryggers, større rum, hvor vask, ølbrygning, slagtning, bagning m. m. foregår, hvorfor der findes grue- eller bryggerkedel, bageovn° og eventuelt maltkølle° med indfyring fra stor, åben skorsten°, eller, hvis huset kun har een skorsten, med tilslutning til køkkenildstedet (nr. 59, 61 og 63). Mange redskaber til brug ved ovennævnte og andre husholdningsarbejder. Hvor man savnede køkken og om vinteren tilberedte maden på stuens ildsted, kunde madlavning om sommeren ske i b. B. ligger som regel ved stuehusets ene gavl ved køkken eller stue og med dør til gårdspladsen, sjældnere i selvstændig bygning (nr. 55).

Brøndværk, indhegning om en brønd og hejseindretningen. Ved primitive brøndindretninger hejstes spanden blot i et reb eller en løs stang med krog for enden (nr. 54). Vippebrønde har spanden for enden af vippestang med kontravægt (nr. 8, 41, 55, 63 og 73), vindebrønde i reb eller kæde, der ruller op om en valse eller hjul med håndsving (nr. 1, 7 og 55). B. er som regel en kvadratisk åben trækasse, men kan undertiden have tagformet overdækning med lem (nr. 1) eller blot bestå af et saddeltag° i jordhøjde (nr. 7). — Poste el. pumper, se nr. 64.

Budstik, et tegn, med eller uden indskrift, som sendtes fra hus til hus i en by eller landsdel for at sammenkalde til stævne, ting eller anden samling. Oftest som en kort stok af træ eller smedejern (nr. 4). I middelalderen kaldtes til våben ved en hærpil.

Bukseblok til at spænde strikkede underbukser på efter valkningen°. Man havde tilsvarende strømpeblokke (nr. 7).

Bulhus, bulvægge. Bygningsform, hvor væggene består af svære vandretsiddende egeplanker, anbragt imellem stolper°, hvori noter° (sideriller) fastholder plankeenderne. B. har tidligere været udbredt, især i skovrige egne; længst bevaret i Østjylland og især i østlige Nordslesvig samt Nordskåne og Halland (nr. 55 og udhusene i nr. 54). Undertiden fandtes b. kun forneden i vægge, medens der ovenover var lerklining° (nr. 8).

Bylag, i fællesskabets tid en art kommunal organisation, hvoraf gårdmændene i en landsby automatisk var medlemmer. Formanden, oldermanden, skiftede årligt efter tur i en vedtaget rækkefølge, bestemt af gårdenes beliggenhed i byen. For b. gjaldt gamle vedtægter. Overtrædelser straffedes med bøder, der som regel bestod af øl, som blev drukket op ved b.s årlige gilder. Bestemmelserne gjaldt især landsbyens fællesdrift, idet de enkelte brug i udstrakt grad skulde arbejde efter samme skema og havde forskelligt fælleseje. Desuden fandtes almindelige politibestemmelser og ofte tillige vedtægter med hensyn til ordenen ved de fælles gilder, der kunne have tradition fra de middelalderlige helgengilder. Undertiden spores også rester af en begrænset lokal strafferet. I de sidste århundreder gjorde herremændenes regulerende indflydelse sig stærkt gældende. — B.s møder afholdtes på **bystævnet** (nr. 69) el. i oldermandens hus. Man indkaldte dertil ved at blæse i **byhornet** på gaden, sjældnere ved trompet, tromme, råb el. budstik°. — B. tabte betydning efter udskiftningen°.

Bækkeldrev, fladt pottemagerredskab af træ el. messing, hvormed lertøjets rande m. m. formes under opdrejningen (nr. 43).

Båndvæv, vævespjæld, til at væve smalle bånd på. Hveranden tråd af rendegarnet trækkes gennem sprossernes huller, hveranden gennem slidserne, og garnet spændes vandret. Idet spjældet hæves eller sænkes, føres islættens garn på en lille flad skyttel frem og tilbage derimellem (bl. a. nr. 41). Undertiden brugtes en mere kompliceret b,, kæltringvæv (nr. 42 og 54).

Chatol, skuffemøbel med skrå klap til at slå ud til skrivebord foran småskuffer og rum foroven. Indført i Danmark i 1700-tallet, dog sjældent i bondehjem. Efter 1800 også rund klap over skuffeudtræk med skriveindretning, såkaldt cylinder. Til c. hørte ofte et overskab (nr. 7, 41 og 71).

Dragkiste, skuffemøbel, kommode, i modsætning til alm. kiste eller lågkiste uden skuffer. Der findes dog overgangsformer (bl. a. nr. 7, 42 og 71).

Dukket, duppet. Vægge eller gavltrekanter kunne lukkes ved dukker, d. v. s. tykke bånd snoet af halm eller tang, som kan være vredet i forskellige former og klemt tæt sammen imellem lodrette stokke (nr. 59).

Dunk, af stentøj° el. pottemagerarbejde° med udbugede sider, benyttedes især til brændevin. Havde undertiden relief af et skægget mandshovede under halsen og havde derfor lokale betegnelser: skæggemand, gammelmand, Abraham, munk.

Dyndsko, plader anbragt under hovene, når heste skulle gå i dynd eller bløde enge (bl. a. nr. 7).

Dørhammer, det vandrette stykke tømmer over en dør. Er ofte prydet med ejerbogstaver, bomærker° og årstal, undertiden tillige med sentenser el. beskyttende korstegn. Tilsvarende porthammer. D. havde også anden betydning: en tilledet hammer eller ring, som man bankede på med i mangel af dørklokke.

Dörns, donsk, sønderjysk betegnelse for en opholdsstue, der kan opvarmes (2, 4 og 41).

Enebærkværn. I Halland brugte man knuste enebær som tilsætning ved ølbrygning og i brændevin (nr. 54).

Esebænk med krogholdere. Benyttet når der sattes madding på krogene (nr. 40).

Esekasse, firesidet træspand til madding ved krogfiskeri (nr. 2).

Fag, fag hus. En bindingsværksbygning opdeltes på længden i f., d. v. s. partiet mellem to nabostolper med de tilsvarende bjælker°. Et hus var så og så mange fag langt.

Fajence, finere lervare som regel med ornamenter på hvid bund, der på de ægte fajencer fremkommer derved, at en uigennemsigtig hvid, tinholdig glasur dækker den grove lerskærv og optager påmalede farver i selve glasuren. Keramik med tinglasur fra Spanien forhandledes i middelalderen under navnet majolika,

medens det italienske fremstillingssted Faënza gav navnet til f. Fra 1600-tallet fik hollandsk f. stor udbredelse, og i 1700-tallet var der fajencefabriker overalt, i Danmark siden 1722. — Kun i mere velhavende bondehjem forekom f., især fra Holland og fra Kellinghusen° i Holsten. Det engelske stengods° omtales i almindelighed også som fajence.

Fajencefliser, ca. 12 à 13 cm i kvadrat, som regel med malede ornamenter. Fremstilledes efter spanske forbilleder siden 1600-tallet i stort omfang i Holland og Frisland og anvendtes til vægbeklædning, især til at isolere ydervægge mod fugt og skorstensvægge imod løbesod. De ældste f. er ca. 1 cm tykke og ofte brogetmalede. I 1700-tallet blev de tyndere og anvendtes da også til at lægge i te- el. bakkebordsplader°. Fremstilledes også af danske fajencefabriker, f. eks. St. Kongensgade-fabriken i København samt Slesvig- og Kellinghusen-fabrikerne°. Den fejlagtige betegnelse kakler° er nu ved at fortrænge ordet fliser (nr. 2, 4, 8, 31 og 41).

Fiskefad, rundt lerfad til fisk med fast midtkop til smør, sennep eller anden dyppelse (bl. a. nr. 70).

Foderkop, ofte af træ el. halmløb°, til at opøse kreaturfoder med, korn eller hakkelse (nr. 72).

Fodrem, syldtømmer, det vandrette stykke tømmer, der i bindingsværk° ligger nederst oven på væggenes syldsten°, og hvorpå stolperne står. Mangler i visse egnes bygninger. Andre, især fra Sjælland, kan have korte syldholter indlagt på syldstenene imellem stolperne°.

Fyrtøj, til at slå ild med. Bestod af flint og stål, som man slog imod hinanden, idet man lod gnisterne sætte glød i fyrsvamp eller tønder af trøske eller forkullet linned. Transportable f. opbevaredes i punge eller dåser, medens større f. kunne være en aflang fyrkasse med rum til flint og tønder samt et på en vippe monteret fyrstål (nr. 59).

Fällekratta (svensk). En træstok med små, korte sidegrene forneden el. indtappede pinde. Anvendtes ligesom en rive til at tildække udsæden ved svediebrug, d. v. s. ved skov- el. kratafbrænding for at dyrke jorden (nr. 54).

Fæste, fæstegård. Godsejere bortfæstede gårde eller huse til fæstebønderne, der da sad som en slags lejere mod vedligeholdelse og fast årlig ydelse, mest i naturalier. Desuden havde de forpligtelse til arbejde på herregården (hoveri).

Føring, send, madvarer som bidrag til et gilde, hvortil afsenderen var bedt.

Gadeporten, den port, der fører ud til gaden eller vejen, modsat tofteporten° imod markerne.

Gangstol, gangvogn, hvori småbørn stod for at være sikkert anbragt og lære at gå, indesluttet under armhøjde i et rundt hul eller en ring. Forskellige former som vogn, bænk med forskydelig plade på sædets plads eller ring, drejelig om en stang fra gulv til loft. (bl. a. nr. 7 og 55).

Glødefad af messingblik med hank. Til gløder, som man tog med en tang for at tænde pibe dermed (bl. a. nr. 1, 41).

Gnidesten af mørkt glas, til at glatte linned med. Lå ofte på kakkelovnen og kunne bruges til at varme hænderne med. Af rund sammentrykt form.

Goderådsjern med relieffer, der giver de tynde, sprøde kager, som bages deri, forsk. ornamenter (bl. a. nr. 7). Modsat vaffeljern°.

Grisenet til at spænde over en vogn, for at grisene ikke skulle springe af (nr. 7).

Grundmur, d. v. s. den rene murstensmur i modsætning til bindingsværksmuren°, anvendtes allerede fra anden halvdel af 1100-tallet i en del monumentale bygninger, men i bøndergårde først langt senere, tidligst i Sydvestslesvig ind i 1600-tallet efter frisisk forbillede. Herfra bredte g. sig langsomt nordpå men nåede først op i Sydvestjylland efter år 1800. Andetsteds i landet er g. sjældent anvendt i ældre bøndergårde (nr. 2 og 41). G. af kampesten er sjældent og først ind i 1800-tallet anvendt i bønderbygninger (nr. 43).

Grødfad af ler eller tin havde oftest en opstående rand over yderkanten til at skrabe skeerne af på. Flere spiste af samme fad.

Gulvsand anvendtes til at strø på lergulve og skurede bræddegulve (nr. 63).

Gærkrans, sammensat af små, udskårne træled; herpå samledes gæren til tørring og opbevaring til næste ølbrygning (nr. 71). I primitivere form blot en krans af kviste eller vidier.

Gåsebænk, hønsebænk, en som kiste lukket bænk i stuen med skydelemme i forsiden foran smårum til rugende gæs eller høns.

Halmbrikker, flade runde, bundet som halmløb°; bl. a. anvendt som tallerkener og til pandekager (nr. 42).

Halmløb, løb. Kurv eller anden beholder m.m., tilvirket af halm. Langhalm formes til runde vulster eller bånd ved at presses igennem en ring eller et horn, og disse vulster syes sammen med flækkede vidier eller lignende. Kunne formes med gennembrudte borter. Brugt til opbevaring af gryn, humle, korn og mel og til mange andre formål. Også som bakker eller ret store genstande, f. eks. vugger og lænestole (bl. a. nr. 1, og 42).

Halmsimer, snoede bånd af halm, som mændene tilvirkede som aftenarbejde. Anvendtes i stor udstrækning bl. a. til fletning af stolesæder, syning af stråtage m. m. I senere tid fik enkelte folk maskiner til fremstillingen af h. med salg for øje (nr. 42).

Halmtyv, fork af en lige gren, der er vokset med en sule° el. togrenet gaffel for enden (nr. 63).

Halvdør er delt vandret i en øvre og nedre halvdel, således at den øvre del kan åbnes som en lem (bl. a. nr. 4, 63 og 67).

Hamp dyrkedes ikke så meget som hør°, men behandledes omtrent på samme måde. Hampegarn anvendtes til reb, sække og lignende.

Hanebånd, hanebjælke, vandret tømmerstykke, der i taget forbinder hvert par spær°. Findes ikke i ås- eller sulebygninger°.

Harestol, lille lav bænk eller træklods med en lille boltformet jernambolt, hvorpå leer hares, d. v. s. skærpes ved at blive banket med den smalle jernkam, pennen, af en hammer (bl. a. nr. 7).

Haspe, garnhaspe, strængetræ med lodretsiddende indretning til opvinding af garn eller tråd fra rokkens ten efter spindingen. Tenen anbragtes først i en lille tenstol eller tenhest (nr. 68), der kunne sidde på haspens fod (bl. a. nr. 1).

Hejsehjelm, en fritstående, mindre, oftest kvadratisk lade, som regel uden sidevægge, men blot bestående af et tag, der kan indstilles i højden, idet det kan skydes op og ned langs fire svære hjørnestolper. Kunne dog også være sekskantet eller bære taget på blot to stolper°.

Hemmerpind, hemmerkrog, et pottemagerredskab, en tynd, frisk pind eller kvist med en lille tilspidset sidegren for enden. Over sidegrenen er kvisten ved indskæring svækket i den ene side. Brugtes til at sætte punkterede linier som ornamenter med. Når spidsen sattes mod den roterende lergenstand på drejeskiven, lavede den en bort af små prikker. Kunde også laves af en fuglefjer med en lille tværpind (nr. 43).

Herberg, rum eller selvstændig bygning, der ikke har ildsted, f. eks. karlekammer (nr. 71), kvindernes arbejdsrum med væven eller forskellige oplagsrum (nr. 54 og 55).

Hilde, se klampe°.

Himmelseng, seng med høje hjørnestolper, stolpeseng, eller høje paneler ved hoved- og fodenderne, der bærer en overdækning, himmel, hvorfra sengeomhæng til at trække for hænger ned. Undertiden er omhængene blot ophængt på en gesimsliste fortil under loftet, omhængssenge. Andre varianter er topsengen overdækket med tagformet panelværk eller spidst opløbende omhæng, skaksengen med skråtsiddende himmel og den helt indelukkede skabsseng med fløjdøre. Jfr. alkover°. Sengene var ofte brede for at give plads til flere sovende og påfaldende korte, idet man redte med højt hovedleje. H. hørte i visse egne til en piges udstyr.

Hjulmagerarbejde (nr. 61). Hjulnavet tildannes først groft med økse og formes derpå i drejebænken. I navet udstemmes huller til egerne, som er tilvirket ved hjælp af økse, båndkniv og høvl. Når egerne skal sættes i, anbringes navet i radstokken, hvor det fastholdes med klemmehager af træ. Fælgen samles af 6 stykker træ, som saves ud med fodsaven, en sav med smal klinge, som gør det muligt at følge en krum linie. Under savningen er træet spændt fast på høvlebænken med klemmehage af jern. De krumme fælgstykker høvles med særlige fælghøvle med konkav eller konveks underside. Når der skal bores huller til egerne i fælgstykkerne, kiles disse fast i en træramme, boreladet, der anbringes på gulvet, så hjulmagerne, bøjet over den, kan lægge hele kroppens vægt i boret, der støttes mod en brystplade. Derpå anbringes navet med egerne atter i radstokken og fælgstykkerne slås på. Hullet til bøsningen i navet bores ud med bøsningsboret, et meget kraftigt navbor, der kan indstilles til større eller mindre huller ved hjælp af en skinne, der sættes på den ene side af boret. Det færdige hjul sendes til smeden, som lægger jernring om det.

Hjørneskab, skab, der bagtil passer ind i stuens hjørne. Se også vråskab°.

Honningkageform, bræt el. træplade med forsænkede figurer (nr. 31).

Huggehus, et mindre værkstedsrum, hvor hjemmelavede redskaber m. m., sædvanligvis af træ, forarbejdedes. Her fandtes oftest huggeblok, snittestol° og eventuelt høvlebænk.

Humle, humlegård. I ældre tid var øllet hjemmebrygget, og man dyrkede selv humlen dertil. I middelalderen blev det påbudt bønderne at anlægge humlekuler, d. v. s. særligt gødede, op-

højede bede til h. Før grantræer blev indplantet i Danmark, var det ofte svært at skaffe de høje, lige humlestager. Man brugte ofte at lade humlen slynge sig op ad snoede halmbånd, der blev spændt i en kres fra jorden op til et stjerneformet træstel, der holdtes oppe af en enkelt midtstok. På Fyn, især Bogenseegnen, holdt humleavlen og ølbrygningen sig særligt længe, og man havde her en ret udstrakt humledyrkning, således at man kunne sælge h. til andre landsdele (nr. 67 og 71).

Hængeskab, lille ophængt skab, der som regel hang i inderhjørnet ved bordendebænken°, og hvori husfaderen ofte opbevarede dokumenter og værdisager.

Høhæk, tremmebeholder, hvoraf får el. kalve kunde æde hø (nr. 31).

Højremskonstruktion, bindingsværksform° med sideskibe. Hvad i almindelige bygninger ville være de tagbærende ydervægge, er i h. en række stolper (højremsstolperne), hvorudover taget fortsætter ned til lavere ydervægge, således at der ved hver langside dannes et smalt sideskib eller udskud°, som enten kan stå åbent imod midtrummet eller anvendes som alkover° eller afdelte smårum (nr. 1 og varieret form i nr. 4). Ved h. er bjælkerne tappet gennem stolperne°, og på langs over disse hviler højremmen, hvorpå tagspærene står. (Se tegning ved nr. 1 og 4).

Høkrog, høpig, høkejs, kort jernspyd med modhage, hvormed man trak hø ud af en høstak eller i laden.

Hønsebænk, Se gåsebænk.

Hørbehandling. Man dyrkede hør, hvoraf der tilvirkedes linned. Når hørren var høstet på marken, blev frøkapslerne først revet af på en ud fra væggen anbragt hørrive. Hørren blev derefter behandlet med vand, rødet, og derpå ved kunstig varme i en hørgrav el. hørovn. For at få de træagtige, nu sprøde, dele af stænglerne bort knækkedes de så i en hørbryde (bl. a. nr. 63). I ældre tid anvendtes i stedet for bryde en kølleformet klub (nr. 54). Derefter blev en lok hør lagt over overkanten af en skættefod el. en stoleryg og de udstikkende ender slået med en flad skættehånd af træ, således at de brudte, træagtige dele blev slået af bl. a. nr. 55 og 68). De tilbageværende lange, bløde hørtaver kæmmedes derefter igennem en hegle (bl. a. nr. 42) og kunne derpå spindes til tråd eller garn på en rok.

Håndkværn blev i senere tid især brugt til malt til ølbrygning og kaldtes da maltkværn, mere undtagelsesvis til kornmaling, da stenene var for lette og roteringen for langsom til at male fint mel (bl. a. nr. 63). Kornet måtte først tørres ved kunstig varme.

Ildkike, lukket transportabel beholder til gløder. Ofte en gennemhullet kasse af messingblik eller af træ med indsat lerkar til gløderne, sjældnere helt af ler som en lille hvælvet ovn. — Almindelig var anvendelsen af malmstøbte gryder på tre ben eller lergryder, såk. ildgryder. Anvendtes især som fodvarmer (nr. 4).

Ildpander, metalpander på ben til gløder; til opvarmning (nr. 31).

Issko, træsandaler med pigge til at gå på isen med, f. eks. ved fiskeri (nr. 41).

Jydepotter, gryder, potter eller andre beholdere m. m. af uglaseret sort eller gråligt ler, udført som bierhverv på landet af kvinder, især i Vardeegnen, Skive- eller Randersegnen. J. formedes uden drejeskive ved udboring og formning med hånden, idet udbugede partier bankedes ud. Tætnedes ved røgbehandling og brændtes ved tørveild uden lufttilførsel i en slags mile under åben himmel. Forhandledes over hele landet; betydelig eksport. (I de fleste bygninger).

Kakler af brændt ler, firesidede, plane eller konkave med en karm eller ramme langs bagsidens kant til indmuring. Ler- eller fajencekakkelovne opbyggedes af k. Fremkom i senere middelalder og blev i 1500-tallet udstyret med reliefornamenter og glaseret. Blev senere delvis fortrængt af jernkakkelovne. I en del bondehjem fandtes dog primitive bilæggerovne° af jydepottekakler endnu ind i 1800-tallet. Ordet k. bliver nu fejlagtigt anvendt som betegnelse for fajencefliser°.

Kalfatring, tætning af revner mellem bordene i kravelbygget fartøj med optrevlet tovværk, som bestryges med beg.

Kanderæk, kandeskab, kandebænk til opstilling af fade ligesom tallerkenræk, med bredere hylde for neden eller underskab til kander m. m., der også tjente til pynt i stuen (nr. 71).

Karhusetøj, groft sort, sjældnere rødligt uglaseret lertøj, tilvirket som bierhverv af kvinder i landsbyen Karhuse, nu Kelstrupskov vest for Odense. Ikke opdrejet men opbygget af runde lerstrimler over flad bund. Har lighed med jydepotter°, men er altså fremstillet ved anden teknik (nr. 68, 70 og 71).

Karstol, karfod, til at sætte kar eller baljer på. Ofte en i v-form vokset gren på tre lave ben. (bl. a. nr. 63).

Kartoffelrivejern, brugt ved tillavning af kartoffelmel (nr. 54).

Karvesnit, form for ornamentskæring i træ, hvorved ornamenterne dannes af kileformede nedskæringer med v-formet tværsnit især i geometriske mønstre. Anvendtes meget i husflid til udsmykning af mindre genstande, mangletræer° og banketærskler° (bl. a. nr. 1 og 71), skrin (nr. 41) m. m.

Kedelskede, kedelkrog af jern til ophængning af kogekar på et åbent ildsted. Oftest indrettet med savtakker til at indstille i højden (f. eks. nr. 62).

Kellinghusen-fajence fremstilledes i den holstenske flække Kellinghusen, hvor i tiden mel. 1764 og 1860 seks forskellige fajencefabriker° var i arbejde. Fremstillede, især før 1800, også finere varer, men bedst kendt i Danmark er de senere tallerkener, fade, skåle m.m., der ofte er dekoreret med brogede blomster på gul bund. Disse senere fajencer er som regel usignerede, medens de ældre arbejder kan have signaturen K. eller K.H.-Fajencefliser° fabrikeredes også.

Klampe, klove, klæp, hilde, åg, indretning, der hindrer løsgående kreaturer i at løbe bort eller bryde gennem hegn; ofte en ramme om halsen (nr. 41). Også en i halskæde ophængt tung klods.

Klinkbygget, om en båd, hvor bordene (sideplankerne) er skudt lidt ind over hinanden, i modsætning til **kravelbyggede** fartøjer, hvor bordene mødes kant mod kant. Klink-konstruktionen går i Norden tilbage til oldtiden, afløses senere af kravel-konstruktionen i de større fartøjer, men holder sig i brug i de mindre både.

Klædestodder, knager til ophængning af tøj, især til tørring ved ovnen (nr. 4).

Knapform til at støbe metalknapper i, oftest udgraveret i blød stenart (nr. 31).

Knevelstokke, knyttestokke eller **slyngestokke** til at lave kantebånd og lignende med. Over den tynde del af hver stok er viklet garn, hvis ender bindes til en krog i loftet. Garnet slynges da sammen ved hjælp af de nedhængende stokke (nr. 71).

Knivbræt til at holde knive blanke ved strygning. F. n. rum til sand, i nyere tid smergelpulver, der blev strøet på brættet (nr. 73).

Knudetømring, byggemåde for bjælkehuse, fortrinsvis af nåletræstammer. Væggene af over hinanden lagte, svære tømmer-

stokke, der i bygningshjørnerne springer lidt frem og her krydses og er forsænket i hinanden ved såkaldt (svensk) knuthugning (kæmning°). Da gavlvæggene binder langvæggene sammen, kan bjælker undværes (stuehuset i 54 samt nr. 56 og 57).

Knægt. På bindingsværksbygninger°, hvis øvre gavlparti krager° ud, eller hvis øvre etage springer frem, understøttes fremspringet ofte af en k. el. en bærende konsol på hver stolpe°. Svarer til grundmurede bygningers kragsten. K. var ofte profilerede. Indre k. kunde findes i vinkelen imellem ydermur og bjælker.

Kobberlustre, lertøj med kobberskinnende glasur, især indført fra England ca. 1800-50.

Kobbelstang, træstang med halsring i hver ende. Til at sammenkoble to får, der skulde malkes, eller får og vædder for at holde dem fra hinanden (nr. 31).

Korshus, en fremspringende kort tilbygning med tag vinkelret på en bygnings langside (nr. 61, 63 og 71).

Krage, flæskeblok, ophængt svær stok med rundtsiddende knager til at hænge pølser, flæsk og lignende på til rygning eller til ophængning f. eks. på loftet (nr. 71). Kunne også være en lang **røgestok,** der nedefra ragede op i skorstenen og f. o. havde korte sidegrene som knager (nr. 72).

Krage ud, springe frem, f. eks. om fremspringende overgavle el. øvre etager.

Kragtræer, mønningstræer, tagryttere, vartræer, i vinkel ved een ende sammennaglede træstykker, der rider over tagryggen for at fastholde mønningens° halm eller tang.

Kratte, trærive med få, ret lange tænder. Anvendtes til at rive neg sammen med, når der høstedes med le.

Krudthorn til at opbevare krudt i, der brugtes til forladebøsser. Hertil hørte krudt mål og haglpung, en skindpung til haglene el. kuglerne (bl. a. nr. 71).

Kubestol, knubstol, stol tildannet af ét stykke af en svær træstamme, der over sædet kun har beholdt træ til ryg- og sidelæn (nr. 71). Kunne også laves af en tønde og efterlignes i halmløb°.

Kælder, var i bondehjem i reglen blot spisekammer, sule- el. mælkekammer med forsænket gulv (nr. 2). Kun i visse egne og i rigere gårde forekom virkeligt kælderrum (nr. 41, her senere indbygget get); i Ejdersted overhvælvede (nr. 31).

Kærne, stavkærne, stampekærne, hvori fløde kærnes til smør og kærnemælk, idet den lodrette kærnestage med en gennemhullet tværskive eller et kors (plaskeren) f. n. føres op og ned i den spandformede træbeholder. Stagen passerer gennem et hul i beholderens låg og lige derover igennem en lille løs trækegle, kærneringen, kringelen eller kærnehornet, der hindrer indholdet i at sprøjte op (bl. a. 63). Senere opstod andre former, svingkærnen (nr. 55) og vuggekærnen (nr. 42).

Kålgård, ældre betegnelse for (køkken)have, fordi man ikke dyrkede stort andet end kål (nr. 7).

Lampet, lysepibe på væggen anbragt foran en blank plade, der forstærkede lyset og beskyttede væggen. Oftest af messingblik med drevne ornamenter (nr. 4).

Landeværnsspyd, primitivt hjemmelavet spyd, ofte et leblad på en stage. Er efterkommer af de gamle folkevåben, men var i brug så sent som i 1807. Kaldes, især i Jylland, slavekrigsspyd, fordi mange anskaffede dem 1848 på grund af de falske rygter om, at slesvig-holstenerne havde sluppet fangerne, de såkaldte slaver, i Rendsborg fæstning løs (nr. 71).

Langbord og **langbænk** dannede sammen med bordendebænken° en spisekrog, der ofte afgav stuens eneste faste siddepladser. Bænkene var oftest vægfaste, undertiden med rum under f. eks. til rugende høns eller gæs eller til opbevaring af forskellige sager. Langbænken stod under vinduerne og bordendebænken° i vinkel dermed på tværvæggen. Bordet var solidt og kunne ofte være meget langt med drejede stolpeben eller bærende, udsavede endeplanker med vandret stiver imellem. Havde ofte en lav kasse eller ramme forneden til at sætte benene på fra de kolde lergulve. En særlig gammel form var kistebordet med skab under (nr. 4, 71 og 72). Ved l. havde man faste pladser under måltiderne. Husfaderen sad altid for bordenden, karlene eller voksne børn efter rang og alder på langbænken, medens kvinderne, der sørgede for maden, enten stod op eller sad på en skammel eller bænk uden ryg ved indersiden af bordet (nr. 1 og 7). I husmandshjem uden folkehold savnes ofte langbænk (nr. 67, 68 og 73). Denne bordopstilling ved stuens lyseste plads ved vinduerne blev almindelig, hvor vinduer i ydervæggen og vinduesglas kom i brug i bøndergårde, i visse egne allerede i 1500- og 1600-tallet. Tidligere, da lyset kom fra et tagvindue eller røgåbning i taget, stod l. langs gavl- el. tværvæggen (nr. 54 samt overgangsform i nr, 61 og 72). Husfaderens plads var da oprindeligt midt på gavlbænken, senere for bordenden.

Langhalmsrive til at anbringe ud fra en væg. Langhalmen til stråtagene blev kæmmet igennem de opstående tænder (bl. a. nr. 62).

Lejle til at have øl eller vand med i under arbejdet. Af sammentrykt tøndeform med lille pladefremspring med to huller foroven, det ene til at drikke af, det andet for at give luften adgang (bl. a. nr. 68).

Lerklining, klinevægge. I partier mellem bindingsværkets° tømmer er indsat lodrette stokke, hvorimellem er flettet vandrette ris eller kviste. Herpå klaskes og glattes fra begge sider ældtet, sandblandet ler, der til slut overstryges med en lervælling og kalkes. (I østlængen af nr. 63 og nr. 68 ses på en indre tværvæg ufuldført parti af risfletningen med l.). I nogle egne klinedes kun på særligt tætsiddende stokke med eller uden indflettede halmbånd (prøve i sydvesthjørnet af nr. 42). L. er anvendt i gl. bindingsværk° og allerede i primitive hytter i stenalderen.

Lerkniv med buet blad og håndtag i vinkel i hver ende. Brugtes af pottemagere til at skære ler ud af den som stok eller bænk opsatte lerbeholdning (nr. 43).

Lersten, lufttørrede, ubrændte mursten, der som regel tilvirkedes hjemme; formedes i trærammer (bl. a. nr. 73).

Leypur, på Færøerne, tremmekasse til at bære bl. a. tørv hjem i. Bæres på ryggen ved hjælp af et uldbånd om panden (nr. 6).

Lo, tærskelo, det rum ved laden, hvor kornet tærskedes. Ved stalden lå en særlig foderlo, hvorfra fodringen foregik.

Lodbræt, tresidet træramme med en i midten ophængt snor med blylod for enden. Anvendtes i st. for waterpas til at konstatere, om en linie var vandret (nr. 61).

Lokkefugl. Kunstig fugl benyttet af jægere til at lokke fuglevildtet, især svømmefugle, til med. På Læsø brugtes lokkesvane (nr. 8). Kunne også være levende fugle, der afrettedes eller stækkedes.

Lude eller **lyde,** se udskud°.

Lundstikke, split af jern, der holder hjulet inde på vognakslen. L. har foroven en buet plade for at hindre jord og snavs ovenfra i at falde ned ved lejet. (Lundstikvogn i nr. 42, 63 og 71). Afløstes af jernakslernes skruemøtrik.

Lyngle til afhugning af lyng, der bl. a. benyttedes til brændsel og tækkemateriale. Har dels form som en svær, kort le (nr. 7), dels som en bredbladet, flad hakke.

Lyre, Færøerne: ljore, røghul i taget over åbent ildsted uden skorsten° (nr. 1). Da lyren fra gammel tid foruden døren tillige var stuens eneste lysåbning, vedblev man en tid efter skorstenens° fremkomst vanemæssigt at indrette lysåbning, med dække af glas eller hinde, i taget (nr. 6 og 54). Stuen° kunne da ikke forsynes med loft, før vinduer i ydervæggene indførtes (overgangsform nr. 55). Ved en mellemform er ildstedet indtil loftshøjde indesluttet af tre vægge, men disse fortsætter ikke op som skorsten, idet røgen trækker frit op på loftet og derfra ud gennem en lyre (nordlængens køkken i nr. 8).

Lysebord, støbebord. Til støbning af tællelys under lidt større forhold havde man et rundt bord med drejelig skive, under hvis yderkant var ophængt runde træbrikker med håndtag opadtil og kroge til nedhængende lysevæger på undersiden. Een for een blev brikkerne aftaget og vægerne dyppet i den smeltede tælle og hængt tilbage til tørring på bordet, idet processen blev gentaget, til lysene var tykke nok (nr. 42).

Lyseform, egentlig en lysestøbegryde, en oval eller aflang beholder af ler el. udhulet træ til at støbe tællelys i. Fyldtes med varmtflydende tælle oven på varmt vand. Heri dyppedes lysevægerne, der hang ned fra en kort stok, lysespiddet, gentagne gange med mellemliggende tørringer, indtil de var tykke nok. (Bl. a. nr. 68). De finere formelys formedes i runde blikforme (nr. 42).

Lyseklemme fastholder, i modsætning til lysestagen med pibe, lyset i en klemmeindretning (bl. a. nr. 1).

Læssetræ, lang svær stang, der lægges oven på et høstlæs for at fastholde dette. Fastspændtes i hver ende med reb ned til vognen.

Løsholter, i bindingsværk tømmerstykker imellem bjælkerne° under vindueshøjde, se tegning: Bindingsværk.

Madfjæl, madbrikke, fiskebræt, skagle, disk, tyndt bræt eller træplade i lighed med et smørebræt. Benyttedes som flad tallerken ikke mindst til sild, der var almindelig kost. Kunne være så lang, at den på bordet rakte til flere spisende, langskagle (bl. a. nr. 1). Desuden fandtes kvadratiske brikker samt runde, hvilke sidste dannede jævn overgang til drejede trætallerkener med profileret kant (bl. a. nr. 55). I ældre tid brugtes også brødskiver som tallerkener.

Malerhorn, begittehorn, et kohorn med et stykke af en fjerpen i spidsen (nr. 43). Benyttedes af pottemagere til at male ornamenter med. Undertiden var m. af brændt ler.

Malkekrans, bærekrans, blødt udstoppet, beklædt med broget tøj. Lå under den tunge malkespand, når kvinderne bar den på hovedet (nr. 71).

Malkespand, malkebøtte, spand, som regel smallere opadtil, med bøjlehank, sædvanligvis af bødkerarbejde, til at malke i. Havde ofte indvendig f. o. en indspringende karm el. kant, der hindrede mælken i at sprøjte under transporten, og som fastholdt låget. I m. kunne man lægge en rund, til tider ornamenteret, træflyder, slumpebræt el. mælkebræt, for at hindre mælken i at skvulpe op. M. blev af kvinderne båret på hovedet på en malkekrans° el. parvis i et åg° over skuldrene.

Maltkølle, ildsted til tørring og rygning af malt (fugtet, spiret byg) til ølbrygning, idet malten henlagdes på vidieflettede eller gennemhullede flager, hvorigennem røgen trak op. Hvor m. var indbygget i en åben skorsten°, lå flagerne oppe i denne, og under anvendelsen lukkedes skorstensåbningen mod bryggerset° til med en lem (nr. 71). Undertiden fandtes m. i særlige fritliggende småhuse. Under mindre forhold tørredes malten på en bakke på kakkelovnen (nr. 1 og 8) eller i bagerovnen° efter en bagning.

Mangletræ, manglefjæl, bræt til at rulle tøj med. Tøjet rulledes om en rund manglestok, som rulledes på et bord ved hjælp af m. med stødende bevægelser med hånden. De ældste m. har bøjlehåndtag, men fra 1700-tallet blev hestehåndtag almindelige. I Vestslesvig forekommer en frisisk form uden håndtag. M. er ofte smykket med udskæringer, især i karvesnit° og har ofte kvindenavnetræk og årstal. Var meget anvendt som kærestegaver (bl. a. nr. 1, 4 og 71).

Merlespir, stor pren (nr. 2). Med spidsen åbnede man snoningerne i tovværk, der skulle splejses sammen.

Mostperse til udpresning af frugtsaft til most. Den ældre form var et ret stort stativ af aflang kasseform med en halvcylindrisk tremmebeholder i den ene ende. Heri lagdes i en sæk de i forvejen med støder knuste æbler el. pærer. Et stempel blev tvunget ned derover ved hjælp af en træstang, der havde et reb ned til et spil el. en vinde i stativets modsatte ende (nr. 71). Senere m. har presset ved hjælp af skruegevind.

Munkesten, de store, i middelalderen anvendte mursten (nr. 8, 31).

Murstensform til hjemmelavede lersten° (bl. a. nr. 73).

Mælkefade, sibøtter, flade, runde fade af ler eller bødkerarbejde, senere undertiden af blik. Heri anbragtes mælken for at sætte fløde, der skummedes af. M. stod på hylder ved loftsbjælkerne i bryggerset°, om vinteren i den varme stue° (bl.a. nr. 63). Enkelte gårde havde særligt mælkekammer eller mælkeskab (nr. 41).

Mønning, stråtagets afslutning foroven i tagryggen. Ofte er mønnet med et lag halm eller tang, fastholdt ved over tagryggen hængende kragtræer°, sjældent ved ombøjede og ved enderne fastbundne kæppe. I nogle egne, især i Vestjylland, mønnes med græstørv eller lyngtørv.

Natstol, transportabel armstol med rundt hul i sædet, hvorunder en natpotte el. et bækken kunne anbringes.

Not, en rille el. forsænkning f. eks. i kanten af et bræt, hvori en tilsvarende fremspringende fjer i brættet ved siden af passer ind.

Oktant el. **sekstant** til måling af vinkler mellem fjerne genstande, anvendt til søs til måling af himmellegemernes højde over horisonten (nr. 2 og 41).

Omhængsseng, se himmelseng.

Opløber, beslag af lang bøjleform, hvortil kreaturer står tøjret i stalden.

Osteform, hvori ostemassen fyldes og sættes under pres, således at vallen løber fra gennem formens åbninger. O. er firsidede træforme, eventuelt med reliefornamenter i bunden (nr. 54), runde drejede træforme (nr. 31) eller runde lerforme med bundhuller, ostekopper. Mellem ostemassen og formen lægges ostelærred.

Ostepresse med et eller flere stempler til presning af ostemassen i osteformene° (nr. 42 og 63).

Overdrev, de store uopdyrkede arealer, der var fælles for bønderne i en eller flere landsbyer før udskiftningen° og lå hen til græsning. Kunde også omfatte skovbevoksede arealer før fredskovenes tid.

Overstue, se storstue°.

Ovsbord, voksbord, hældefag, sugfjæl, det smalle rum imellem tagremmen° eller husvæggens overkant og taget. Udfyldtes på stuehuse ved lerklining (nr. 42), brædder, ler- eller mursten, ved udhuse° med halmknipper eller står helt åbne.

Pandetræ, se skorstenshammer°.

Parykæske, hueæske, stor oval spånæske med brogede ornamenter, oprindeligt til parykker men brugt af bønderne til sysager, huetøj og lignende. Indførtes fra Tyskland.

Peberkværn til at støde eller male krydderier i, enten formet som en klods med hul i til at spænde på en bordkant (bl. a. nr. 71) eller i bæger- eller vaseform (nr. 42), i begge tilfælde med tilhørende støder.

Pisel, Pesel, se storstue°.

Plantebed, en indhegnet plet, hvor en enkelt gård eller landsbyen i fællesskab udsåede urter, især kål, til senere udplantning (nr. 63).

Plejl til at tærske korn med. Består af skaft og kortere slagel, sammenleddet for oven ved en rem af læder el. åleskind. Med slagelen bearbejdes det på logulvet udspredte korn, således at kærnerne skilles fra halmen. Nu afløst af tærskeværker og kun benyttet til tærskning af langhalm til stråtage (nr. 63).

Porcellæn består af helt hvidbrændt ler med en glasklar glasur. Fremstilledes oprindeligt kun i Kina, det såkaldte ostindiske porcellæn, der i 1700-tallet indførtes til Danmark i stort omfang. Siden 1709 tilvirket i Europa. Den kgl. Porcellænsfabrik i København oprettedes 1775. P. forekommer kun sjældent i ældre bondehjem og da især ostindisk p.

Porthammer, se dørhammer°.

Pottemagerarbejde er formet, som regel ved opdrejning, af ler, der efter brændingen er rødligt eller gulligt. Glaseret p. er overtrukket med en gennemsigtig blyglasur. Malede ornamenter påførtes med malerhorn°, sjældnere med pensel, under glasuren. Da lerets farve ses gennem glasuren, har lyst el. hvidt p. en begitning, d. v. s. et overtræk af hvidt pibeler under glasuren. Ornamenter kan også ridses gennem dette overtræk og står da mørkere på lys grund. Desuden kan også selve blyglasuren farves men forbliver mere el. mindre gennemsigtig. Uglaseret p. er utæt ligesom urtepotter. Brændingen foretages i ovn (nr. 43). Særlige arter af p. er jydepotter° og karhusetøj°.

Pyramide, perami, tablet, amagerhylde, tresidet hængehylde til opstilling af kopper, nips m.m. (bl. a. nr. 4). Kaldtes også dragkistehylder, når de var stillet ovenpå en dragkiste°.

Pølsehorn, udsavede ringe af kohorn, anvendt til at spile tarme ud med, når de fyldtes med pølsemasse (bl. a. nr. 42).

Rafter, raftetag, ældre og mere primitiv tagkonstruktion (end spærtag°), hvorved taget ligger på skråtstillede rafter eller stokke fra ydervæggene op til den vandrette ås° under tagryggen og undertiden understøttes halvvejs oppe af sideåse. Der findes overgangsformer mellem rafte- og spærtag° (nr. 55).

Reblægning, rebslagning, foretoges ikke blot af professionelle rebslagere, men landbefolkningen tilvirkede selv reb til eget brug af blår, hamp el. dyrehår m. m. Trådene blev først tvundet eller snoet til snore på en snovinde° og derefter atter sammensnoet til reb, hvorved man kunne hjælpe sig med et gammelt vognhjul, en rebvogn el. flere redskaber.

Rendetræ, rendemølle, se trendebord.

Risgærder var i ældre tid i udstrakt brug bl. a. imellem de dyrkede agre og de uopdyrkede heder eller overdrev samt græsmarken, hvor kreaturerne gik løse. Der var strenge bestemmelser om, at hver gård skulle holde sit gærdestykke i orden indtil høsten. Derefter blev »ævret opgivet« og gærderne åbnede, så kreaturerne nu også kunne græsse på stubjorden. Hvor veje passerede, var der led. Til r. medgik store mængder gærdsel, d. v. s. grene og buske, således at skovopvæksten led derunder, hvorfor man efter udskiftningen° mere gik over til jord- og stendiger° eller levende hegn, der selv ydede grene til brændsel og risfletning. R. var enten flettede af vandrette grene om nedrammede staver (således som det ses inden for Museets hovedindgang og ved nr. 71 til 74) eller bestod blot af ris og grene, der pakkedes imellem to rækker nedrammede staver (ses syd for nr. 4). Disse sidstnævnte r. kunne være meget brede. Hvis r. stod ovenpå jorddiger, kaldtes de halvgærder og var da lavere end på flad mark. — R. kunne holde i ca. tre år og anvendtes derefter til brændsel.

Rokkehoved, af kegleform, fasthcldt hør, der lidt efter lidt blev trukket ud under spindingen. Anbragtes øverst på rokken (bl. a. nr. 54). Udenom kunne sidde et smukt dekoreret »rokkebrev« af papir eller voksdug, som holdt sammen på hørren.

Rostegreb blev lagt ved aftapningshullet i bryggerkarret, for at den halm, hvorigennem ølket siedes, ikke skulle tilstoppe hullet (nr. 71). Som regel lavet af en kasseret trægreb.

Rækkespade, redskab af kort spadeform til at skrabe skind med (nr. 61 og 72).

Røgovn, overhvælvet ovn, der udmunder direkte i rummet uden skorsten°.

Saddeltag, tag der kun skråner ned i bygningens langsider, modsat valmtag°, der også skråner ned i gavlene.

Saltekar, saltold, til nedsaltning af flæsk m.m. ofte udhulet af en træstamme (bl. a. nr. 68). Mindre s. kunne være samlet af staver som bødkerarbejde.

Segl, kornsegl, stærkt buet skær med håndtag, ikke skaft, var allerede i 1700-tallet i de fleste egne afløst af le ved kornhøst, men brugtes senere til høst af raps, hvoraf man udvandt olie (bl. a. nr. 41). I Ejdersted benyttes endnu en nærmest leformet s. (nr. 31).

Sengebånd med håndtag, ophængt over sengen, for at svage folk lettere kunne rejse sig.

Sennepskugle af jern eller sten, der sættes i roterende bevægelse i et fad, hvori sennep males til sovs (bl. a. nr. 55).

Sennepskværn til at male sennep på, formet som en lille håndkværn° med håndsving (bl. a. nr. 42).

»**Sichte**« og »**Matthaken**«, tyske høstredskaber, indført i Ejdersted fra Dithmarsken ca. 1840-50. S. er en ganske kort le med lille blad; m. et kort skaft med en lille jernarm i vinkel for neden. M. holdes i venstre hånd og med den samles det korn, som afmejes med s. Tidligere brugtes alm. segl°.

Silad, spinkel træramme, der holder en si oppe over et fad (bl. a. nr. 63).

Simestol, stol med sæde, der er flettet af halmsimer° el. halmbånd.

Skindvidie, lodretsiddende jernbøjle, hvis ender er leddet til en stolpe eller væg. Anvendtes ved garvning af fåreskind, som blev trukket derigennem for at blødgøres (nr. 8 og 54).

Skorsten, åben, en forneden vid og i ene side åben skorsten, i hvis bund madlavningen foregik på en opmuret bænk, der enten udfyldte hele skorstenen (f. eks. nr. 2, 8, 42, 67, 68 og 71) eller blot dannede en afsats i dens ene side (f. eks. nr. 59, 61, 62 og 63, 73). I sidste tilfælde stod konen eller pigen ved madlavningen inde i selve skorstenen. Ilden optændtes frit oven på arnebænken, og kogekar ophængtes i jernkroge (kedelskeder°) eller stod på trefødder af jern. Først sent i 1800-tallet indrettedes forsænkede fyrsteder (nr. 8 og 31) i arnebænken og endnu senere indførtes jernkomfurer. Særlige former for å. s. danner den hallandske spisel med udkragende røgfang (nr. 54). Til å. s. kunne slutte sig forskellige ildsteder, hvori der fyredes gennem åbninger i skorstensmurene: bilæggerovn°, bagerovn°, grue- eller bryggerkedel° samt maltkølle° (nr. 71). De store å. s. i bryggerser° er undertiden uden arnebænk.

Skorstenshammer, pandetræ, det bærende stykke tømmer, der ligger over åbningen i en åben skorsten°. Ofte forsynet med indskrifter, især ejerbogstaver og opførelsesår (bl. a. nr. 42 og 63).

Skotrok, håndrok, hvis hjul drejes med hånden (modsat alm. rok eller træderok). S. består af en vandret bænk, hvorpå svinghjulet står ved ene, tenen ved modsatte ende. Især brugt til uldspinding på Færøerne (nr. 6). Betegnelsen s. er dog i nyere tid gået over til at betyde opstanderrok.

Skralde brugt enten til at kalde dyr sammen med eller til at skræmme løsgående dyr fra de dyrkede områder (nr. 8). Redskab af samme type brugtes af skraldemændene i købstæderne.

Skråbånd, snedranke, skråt anbragt stiver i bindingsværksvægge eller ved suler°.

Skyne, på gavle, åbent tagfremspring, hvorunder redskaber kan anbringes i læ for regn (nr. 73).

Skæretråd, hos pottemagere en metaltråd, hvormed bl. a. en færdigdrejet blød lergenstand nedadtil skæres fri af drejeskiven (nr. 43).

Slagbænk, bænk med sæde til at klappe op og derunder et skuffeudtræk, hvori sengeleje kan opredes.

Slagseng, seng til at slå ud, indbygget i væggen eller i et som attrap udformet møbel, f. eks. dragkiste eller skab (nr. 42). Eller udtræksseng, der gøres bredere ved skuffelignende udtræk ligesom en slagbænk° (nr. 71).

Slagtebænk, retterbænk, lav, bred, aflang bænk, hvorpå mindre slagtedyr parteredes. Blev også brugt som tostol° el. bankeskammel.

Slagtetræ, hængetræ, et buet stykke træ, hvori man ophængte svin o. a., der var under slagtning (bl. a. nr. 55).

Smørform, drejet af træ i klokkeform; smørret, der skulde sælges, f. eks. på marked, fik deri et bestemt mål og vejedes ikke (nr. 31).

Snittestol, snitteskammel, knivbænk, tælgebænk, klemme til at fastholde træsko, træredskaber m.m. under forarbejdelsen i huggehuset°, anbragt for enden af en kort bænk, således at den siddende med foden kan presse klemmen sammen (bl. a. nr. 73).

Snovinde, håndtvinge, håndten, til at sno tråde sammen med til snor.

Spidkageform til at bage stor, pyramideformet, hul kage med på åbent ildsted. Dejgen påføres i lag, der bages efterhånden, medens spiddet drejes (nr. 55).

Spiltov, adskillelsen imellem de enkelte båse i stalden. Består af en fritstående stolpe, hvorfra en vandret spilbom går ind på ydervæggen, ofte med lavtsiddende bræddebeklædning. Kan også betegne selve båsen.

Spændhus, knæhus. Består blot af et på jorden stillet, sadelformet strå- el. lyngtag el. har i alt fald kun ganske lave vægge af græs- eller lyngtørv. Mest benyttet til redskabs- eller brændselshus (nr. 40). Navnet knæhus tyder på, at de kunne have krumme spær°.

Spær, sparrer, spænder, de tømmerstokke, der bærer taget, idet de fra ydervæggen løber skråt op og mødes i tagryggen. Anbringes parvis, forbundne ved hanebånd°. Uden på spærene sidder vandrette lægter, hvortil taget fæstes.

Stabelholder med fod som en lysestage og klemme foroven til at fastholde den antændte ende af en lang, tynd tælle- eller vokssstabel, der er vundet om holderen (nr. 71).

Standstage, lysebuk, lysemor, lysekælling, høj stage til at stå på gulvet, ofte indstillelig i højden. Herom kunde flere sidde og få lys til aftenarbejdet (bl. a. nr. 71).

Standur, ur i høj kasse, der står på gulvet; bl. a. bornholmerure.

Stavpude, studepude, bøjleformet, af siv el. halm, anbragt om trækdyrets hals under stav°- el. seletræet.

Stavrekølle, stavrebunke, en trækølle med et vinkelformet hoved på skaft til at ramme risgærdernes° staver i jorden og banke risene sammen med. (Nr. 73).

Stavtræer, de to aflange stykker træ, der ved forspand er symmetrisk anbragt på hver side af halsen foran trækdyrenes bringe, og hvortil hammelrebene, der trækker vognen, er fæstet.

Stegerist, fiskerist, tremmeformet rist på lave ben og med håndtag. Er til at riste fisk, pølser m. m. på over gløder på et åbent ildsted (nr. 70).

Stegeso, gåsegryde, en aflang eller oval, sjældnere rund, stegegryde med låg, af ler, kobber el. — i senere tid — støbejern til at stege f. eks. en gås i. Man havde såk. bøstegryder til skinker el. bove. Kobbers. var på ben af jærn.

Stengods, almindeligvis kaldet engelsk el. stråfarvet fajence°, af hvidligtbrændt lertøj med gennemsigtig glasur, ofte med påtrykte, ikke malede, ornamenter og undertiden med relieffer. Kom på mode efter 1770 og blev senere meget almindelig. Importeredes især fra England, også med danske dekorationsmotiver, slotte o. lign.

Stengærder, stendiger, var ikke så almindelige før udskiftningen°, men en del fandtes dog fra ældre tid bl. a. ved herregårde, om skove el. f. eks. som kirkegårdshegn. 1695 kom en kongelig forordning om stengærders bygning. S. fik særlig betydning for skovenes indfredning. Da landejendommene efter udskiftningen° ca. 1800 fik samlede markarealer, og overdrevene° opdyrkedes, tog bygningen af s. til, idet de mange opryddede sten fra markerne kunne gøres nyttige til indhegning, og man samtidig sparede opvæksten for hugst til risgærder°. — Man havde »dobbelte« s. med sten i begge sider og indre fyld af småsten el. jord, samt »enkelte« s., der var jorddiger med stensætning kun i den ene side. — Kniplingsgærder var tynde opstablinger, som man kunne kigge igennem (s. ved nr. 54, 61, 67 og 71).

Stentøj, meget hårdtbrændte og derfor stærke og vandtætte lervarer, som regel med saltglasur og af gul, brun el. grå farve. Sidste undertiden med blå ornamenter el. relieffer (bl. a. krus i nr. 42). Importeredes allerede i middelalderen fra Rhinegnene især som krus og kander. Men i nyere tid mest som husholdningskar, krukker og dunke°.

Stettinergods, en art billigere fajence°, især fade og øreskåle° med dekorationer bl. a. med grønne og sorte farver på hvid bund, medens undersiden står i lerets farve. Nordtysk arbejde, indført over Stettin; især almindeligt i de sydlige dele af landet.

Stikkeklemme til at fastholde en antændt, skråtsiddende fyrrestik, en harpiksholdig træspån, anvendt til belysning (nr. 54 og 55).

Stjærtpotte, mindre lerpotte med tre ben og en skråt udstikkende rund stjærthank. Heri kunne mad el. drikke varmes, og man kunne drikke af den.

Stolper i bindingsværk° og bulhuse°, de lodrette stykker tømmer, der i væggene løber helt op til taget og bærer dette på en vandret tagrem° foroven. I højremsbygninger står s. frit indenfor ydervæggene.

Stolpeskab, skab med flere døre, bestående af en højere underdel og en lavere overdel, adskilt ved et tilbagetrukket parti, foran hvilket der står to stolper eller figurer. Ofte smukt udskåret eller dekoreret. Blev mode i renæssancetiden i 1500-tallet, men holdt sig længe i bondehjem. Små s. anvendtes også som vråskabe°.

Storstue, øverstestue, opstue, overstue, fredestue, sal, sønderjysk: **pisel,** en større i den ene gavl af stuehuset beliggende stue, der som regel ikke kunne opvarmes (undtagelse nr. 8). Benyttedes

kun ved gilder og gæstebud samt til opbevaring af tøj og linned. Møblerne er derfor mest kister og klædeskabe, ofte tillige en gæsteseng. For at beskytte mod tyveri fra det afsides liggende rum er der ofte jernstænger for vinduerne. Til daglig anvendtes s. ofte som en art pulterkammer for ubenyttede redskaber, og væven stod her, hvis der ikke var plads andetsteds (nr. 42). Rige gårde kunne have to s. (nr. 41 og 71). S. blev almindelig i alt fald efter udskiftningen° og har undertiden afløst et mindre gavlkammer ved tilbygning (sml. nr. 61 og 63).

Strippe, spandformet vandøse, hvis ene staver fortsætter op som et håndtag (nr. 71).

Stue, der kunne opvarmes, var daglig opholds- og spisestue, undertiden samtidigt køkken (nr. 42, 54, 55 og 72), for beboerne og i ældre tid tillige soveværelse, i det mindste for manden og konen samt deres småbørn. S. kan også betegne den mere eller mindre selvstændige bygning, der blot rummer opholdsstuen (nr. 54 og 55). De ældre stuehuse havde som regel kun een dagligstue, men større gårde kunne godt have to (nr. 42). Den gamle bondestue har fast møbleringsplan og mest vægfaste møbler. Før skorstenens° indførelse, da lyset kun kom ind gennem lyren° eller røgåbningen i taget, og der ikke var loft, var langbænken° med langbordet° foran anbragt ved tværvæggen, og ordningen vedblev, så længe man kun havde tagvindue (nr. 54 og overgangsform i nr. 55). Efter indførelsen af skorsten, loft over stuen og glasvinduer i ydervæggen flyttedes bænk og bord til vinduesvæggen (f. eks. nr. 1, 7, 42, 63 og 71). På Røsnæs, i Sydsjælland (nr. 61) og på Lolland-Falster (nr. 72) samt i Skåne (nr. 55) bevaredes dog den gl. møbelplacering. I stuen yderligere især seng eller alkove° og madskab eller kanderæk°.

Stænge, løst og åbent loftdække af stænger med eller uden overliggende hø, halm, græstørv eller lignende. Betegner også tagrummet ovenover.

Stølp, stylp, hvælvet skærm, sædvanligvis af messingblik, sjældnere af lertøj, til at sætte ind mod en skorstensvæg. Anvendtes oprindelig til at dække gløderne i de åbne skorstene° om natten, senere oven på bilæggerovne° til at holde mad el. drikke varm under. Til åbne arnesteder uden skorsten anvendtes s. af gryde- eller klokkeform (nr. 4) og kunne da også være af jerntremmer.

Sukkersaks, sukkertang til at knibe topsukker eller kandis i stykker med, enten formet som en løs tang (bl. a. nr. 70) eller med brede kæber til at spænde på en bordkant (nr. 41).

Sule, sulebygning. Et i gaffel- eller Y-form vokset stykke træ, bl. a. som en oventil gaffelformet stolpe°, der i primitivt bindingsværk° danner leje, hvori bjælken eller tagremmen hviler (gavludskud nr. 59 og 73 og boden ved nr. 63). I såkaldte sulebygninger bæres taget af en række højsuler på langs midt gennem bygningen, idet der på højsulerne hviler et langt, svært stykke tømmer,

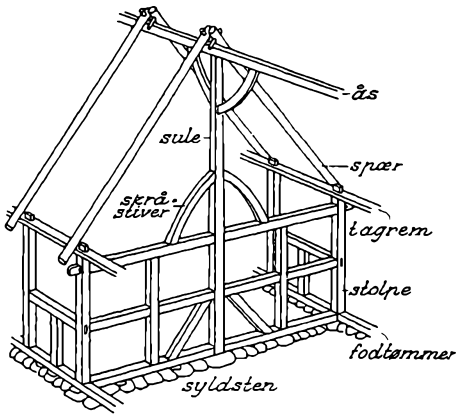

åsen°, hvori spærene° eller hængeltræerne er ophængt ved en tap foroven, medens deres nedre ende ligger løst ned over ydervæggene og ikke som ved bygninger med hanebånd° står oven på disse (nr. 54 og 71). Undertiden er sulen tappet i åsen° uden gaffel. S. er oftest af svært egetømmer, men hvor i mangel deraf anvendtes spinklere fyrretømmer, stabiliseredes konstruktionen ved i hvert andet fag at have to i V-form sammenløbende stritsuler.

Sulekammer, det spisekammer, hvor sulet opbevares. Deri står saltekarret° (nr. 2).

Svingkærne, se kærne°.

Svingstang til ophængning af kedler eller kogekar med hank over den åbne ild. Bestod af en lodret rundstang af smedejern med en vinkelret udløbende arm, der kunne drejes samt indstilles i højden (nr. 42, 67, 68 og 70). I nr. 4 står en svær stolpe, som oprindelig har båret en s.

Syldsten, fundamentsten under væggene af granit, lagt på række uden bindemiddel imellem. I bindingsværk° ligger fodremmen° eller syldtræet herpå, men savnes i visse egne, således at væggenes stolper° rejser sig direkte fra s.

Syskrue, til at spænde ved bordkant. Med sypude til nåle og udspænding af sytøj (nr. 7).

Sædeløb, aflang eller bønneformet kurv el. kasse til at så korn af; ophængt ved rem om skulderen. Ofte som halmløb°.

Sældeløb, stor flad rund kurv el. halmløb° til at sigte mel ned i på indlagt lærredsstykke. Hertil brugtes også lav kvadratisk trækasse.

Tagrem, det vandrette stykke tømmer, der ligger øverst på ydervæggen under taget. I højremsbygninger° ligger remmen oven på højremsstolperne°.

Talgklemme af to flade, i ene ende sammenhængslede træstykker. Herimellem pressedes talg i firsidet form, som regel indlagt i en blære (nr. 31).

Tavl, felterne mellem bindingsværksvæggenes° tømmer, udfyldt med lerklining°, soltørrede lersten eller mursten, sjældent med andet materiale.

Tavselad til at sno fiskeliner med (nr. 8).

Tejne, tine, madskrin af træspån, oftest af oval eller aflang form med bøjlehank og snaplukke i låget; til at have mad med i på arbejde, men også som alm. trækasse (bl. a. nr. 63).

Teymaspjaldar, på Færøerne, til at slå fiskeline med (nr. 6).

Tobakskærer, tobakbræt med tilleddet kniv over bakke eller skuffe til at skære den tykke rulletobak med (bl. a. nr. 71).

Toft betegner i alm. den plads, en bygning med have og nærmeste omgivelser indtager.

Tofteporten, den port, der fører til toften eller markerne, modsat gadeporten°.

Tostol, -bord, -bænk, -skammel, enten en halvrund træplade el. en længere planke på ret høje ben, hvorpå vasketøjet ved skylningen bankedes med banketærskel°. Undertiden en fastliggende sten el. stenopbygning ved brønd el. vandsted: Tosten, tæskelsten el. bygesten.

Tranlampe, som regel af jernblik som trekantet skål til ophængning, ofte med en lidt større underskål, der dels opfangede dryp, dels kunne rumme gløder, der gjorde indholdet mere letflydende. Vægen lå ud i ene hjørne eller over et næb (bl. a. nr. 1 og 4).

Trefod af smedejern, hvorpå gryder og pander anbragtes over den åbne ild på ildstedet. Trekantet form, de største dog ofte runde eller flersidede. T. kunde også have form af stegeriste° til fisk m.m. (I de fleste bygninger).

Trefødder, napper, små, af brændt ler, benyttes af pottemagerne til at sætte mellem glaserede genstande i brændovnen, således at kun tre små spidser danner berøringsflader og kun efterlader tre prikker i glasuren. T. kan også være dobbeltsidet (nr. 43).

Trendebord, rendetræ, i ældre form en stor træramme med udstående knager, hvorpå rendegarnet udspandtes, inden det sattes på væven. Garnet fik her den længde og bredde, der svarede til det stykke tøj, der skulde væves. En senere form af t. er **rendemøllen,** en stor sammenklappelig haspe° fra gulv til loft (nr. 59).

Trendekasse, rendekiste, aflang åben trækasse inddelt i smårum til garnnøgler, hvorfra garnet oprulledes på trendebordet°, idet hvert nøgles garn passerede igennem en lille jerntrådskrampe (nr. 71).

Træbakke med skrå, ofte gennembrudt kant, anvendtes almindeligt til at lægge børnetøj, bånd eller kniplinger til kvindehuer på og kaldtes da barsel-, hue- el. korsklædebakker. Brugtes dog i visse egne til service ved gilder, f. eks. på Fyn til smørrebrød, på Rømø til punchekopper og andetsteds til kaffe- eller tekopper. Havde derfor lokale betegnelser som: Punsbak, tebak, kaffebakke, brødbakke (bl. a. nr. 2). Kunde også være ovale løbarbejder° af halm.

Tvillinggård, en med en anden eller flere sammenbygget gård. Var inden udskiftningen° ret almindelig i de tæt sammenbyggede landsbyer. Kunne også opstå ved en gårds deling (nr. 55).

Tækkefad, højt låg til at hvælve over maden, ofte af messingblik (nr. 41).

Tækkeskovl, af træ med riller el. huller og kort håndtag, hvormed rør el. tækkehalm opklappedes ved tækkearbejde. Til skotrender og andre svungne dele af taget var t. krum. Andre tækkeredskaber var den lange **tækkenål** af træ el. jern, hvormed taget blev syet fast til lægterne, og **tækkestolen,** et trætrin der ved hjælp af to lange jernhager kunne hænges uden på taget ved lægterne og danne trin for tækkemanden (bl. a. nr. 62).

Tængekniv, en stor kniv som en sabel, hvormed man beskar tagskægget på de svære tangtage° på Læsø (nr. 8).

Udgangsøg, heste, der i gammel tid gik ude for at søge foder i overdrev° og skove også om vinteren (nr. 55).

Udhuse, udlænger, lader, stalde o. s. v. i modsætning til stue- eller beboelseshuset.

Udskiftningen og **udflytningen.** Før landboreformerne i årtierne omkring 1800 lå gårde og huse i de fleste egne tæt sammen i landsbyer, og kun den nærmeste del af byens jord var opdyrket, idet hver gård havde mange små lodder spredt i fællesmarkerne. Resten af byens jord var uopdyrket hede, fælled el. overdrev° med eller uden skov til fællesgræsning for kreaturerne. Efter landboreformerne opdyrkedes overdrevene°, og en ny jordfordeling gav hver ejendom et samlet areal, således at mange gårde måtte flytte ud til en ny plads.

Udskud, udsæt, skråkube, lydde, lude, smal lav tilbygning, hvorover taget løber ned (bl. a. nr. 1, 55, 59, 62, 63 og 73).

Uldbehandling. Efter at fårene var klippet med en uldsaks° (bl. a. nr. 2), blandedes den vaskede uld og blev kartet imellem et par karter, d. v. s. plane træplader, hvis ene side dækkedes af tætsiddende jerntrådspigge (bl. a. nr. 62). Herved ordnedes ulden, således at den dannede lette, cylindriske »tøjer«, der een for een kunne spindes til garn på rokken. Uldkæmning, se Uldkam°.

Uldhæk, tøjekurv, aflang beholder, oftest med to rum til ukartet og kartet uld (tøjer el. drillinger); med skrå sider af træsprosser eller bundet som en halmkurv, halmløb° (bl. a. nr. 41).

Uldkam anvendtes parvis til at kæmme uld med, hvorved man kunne udsortere og glatte den længste uld, således at garnet, kamgarn, blev stærkere og finere end efter almindelig kartning. Bl. a. på Færøerne anvendtes u. til en forbehandling af særlig grov og filtret uld (nr. 6).

Uldsaks til at klippe fårene med (bl. a. nr. 2).

Uro, til at hænge under loftet, oftest forfærdiget af halm med lidt broget papir el. tøj, dannende en større vandret firkant, hvorfra flere mindre samt forskellige vedhæng og trekanter hænger ned. U. kunne også være fugle udskåret af træ med kirkens helligåndsdue som forbillede (nr. 4).

Urstativ, urfoderal til indsætning af lommeur til opstilling eller ophængning i stuen; af udskåret træ, undertiden glaseret ler (nr. 67).

Vaffeljern med relief, der giver de fede vafler, som blev bagt deri, ternet overflade (bl. a. nr. 4). Modsat goderådsjern°.

Valkebræt, rillet bræt, hvorpå det færdigstrikkede uldtøj blev valket, d. v. s. gnedet efter dypning i varmt sæbevand. Herved blev uldtøjet tættere, mere filtet og stærkere (bl. a. nr. 73). Valkehæk til samme brug var en ramme med tværflettede pinde (nr. 63).

Valmtag, se afvalmet°.

Vandbræt, skyllefjæl, et vandret langs en ydre husvæg anbragt udadhældende bræt, der ledede regnvandet bort fra de lerklinede lervægge. Ofte under vinduer el. gavle (nr. 61, 62 og 63).

Varmebækken, sengevarmer, sædvanligvis af messing- eller kobberblik med låg og træskaft; til at skyde ind under dynerne fyldt med gløder i varm aske (bl.a. nr. 2).

Varmekurv, et halvcylindrisk tremmestel der hvælver sig over en beholder til gløder og varm aske; anvendtes som sengevarmere (nr. 67).

Vindepind, kort trind pind, hvis ene halvdel er glat og svagt afsmallende udefter og anvendtes til at vinde et garnnøgle om, medens den anden halvdel gerne er smykket med udskæringer el. drejet profilering. Kan være hul og indeholde raslekugler (nr. 72).

Vindovn, firsidet, i ældre tid sjældnere rund, kakkelovn med indfyringslåge i stuen og aftræksrør til skorstenen som i vor tid i modsætning til bilæggerovnen°, der har indfyring og røgaftræk gennem væggen. Den ældre type af v. havde kasseform og ofte en tromle af jernplade på kakkelovnsrøret som overheder (nr. 67). Senere blev pyramideovnene i to eller tre etager almindelige (nr. 42). Jernkakkelovne indførtes fra de norske jernværker og støbtes først i Danmark efter tabet af Norge i 1814, hvorefter nye former, bl. a. kogekakkelovne, opstod (nr. 62, 70 og 72).

Virkejern, hovjern til at beskære hestens hove med. Fandtes i beslagsmedier (nr. 70).

Vognhaver, de to sidestykker, der sammen med for- og bagsmækken samt bunden danner vognkassen.

Vognskrin, kort lukket bænk med skrå ender, således at skrinet passer ind som sæde i en vogn. I oversiden el. sædet et låg, hvorunder ejeren på rejser opbevarede penge og værdisager (nr. 7 og 42).

Vogntrin, trappe af smedejern, ofte med ejerbogstaver og årstal. Var til at slå ud og hænge ned fra vogne (bl. a. nr. 4).

Vråskab, lille højt skab som regel med en større dør forneden og en mindre foroven. Havde især plads oven på bænkehjørnet ved

bordendebænken°. Heri opbevarede husfaderen dokumenter og værdisager. Var ofte et stolpeskab°.

Vævespjæld, se båndvæv.

Ølkammer, spisekammer, hvor det hjemmebryggede øl opbevaredes i tønder.

Øreskål, ørekovsken, stobsfad, rund skål af ler, fajence el. tin med et vandretsiddende øre i hver side. Sædvanligvis brugt til at drikke af. De større ø. kunne have en halvrund si ved inderrander. Bl. a. brugt til øllebrød (bl. a. nr. 4).

Øresprøjte, hvormed pottemagerne formede lerpølser til hanke og ører på lertøj. De formedes dog også med hånden (nr. 43).

Øverstestue, se storstue.

Åg, dragt, bæreredskab, i almindelighed i form af en stok over skuldrene med halskrave og en kæde eller reb med krog til en spand i hver ende (nr. 41). Se også klampe°.

Åreladeredskab til heste. Med trækøllen slog man den tungeformede knivspids ind (nr. 70). Man årelod heste, der led af forfangenhed.

Ås, vandret stok under tagryggen. Ved såk. åshuse indgår særlig svære åse som tagbærende, således ved sulebygninger° (bl. a. ladegården 54 og 71). Græstørvstag med underliggende plankedække bæres af tre åse, hvis ender hviler på bygningens gavltrekanter, en midtås foroven og en sideås halvt nede ved hver side (stuehusene nr. 54 og 55 samt 56).

Fynsk bystævne og husmandshus fra Aarup, Fyn.

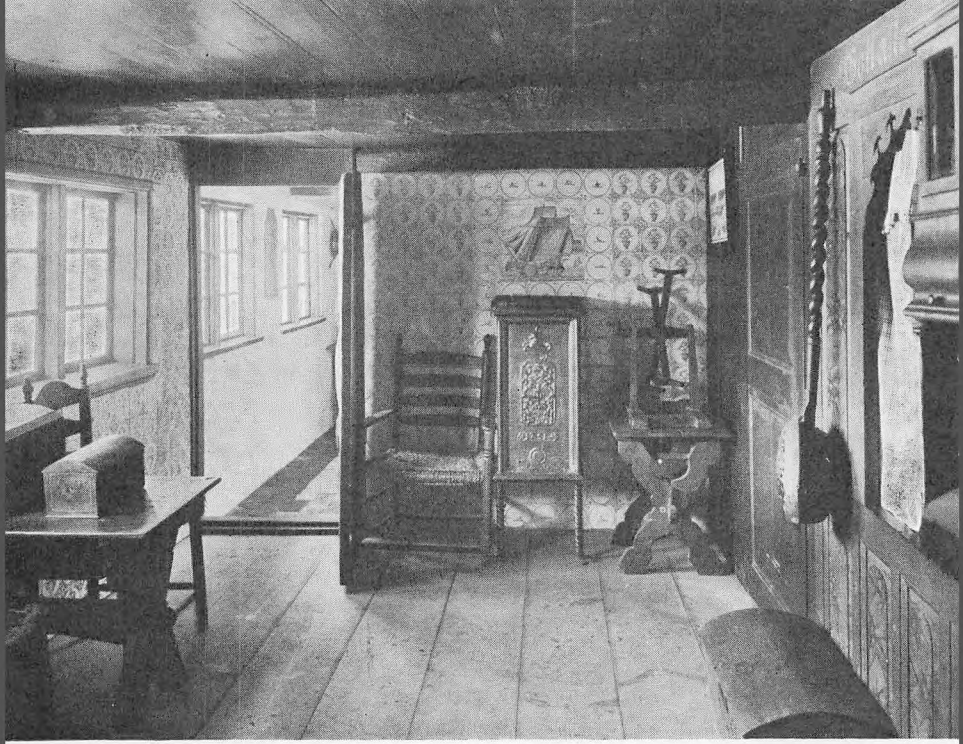

2. Skipperhus fra Fanø.
Dagligstue.

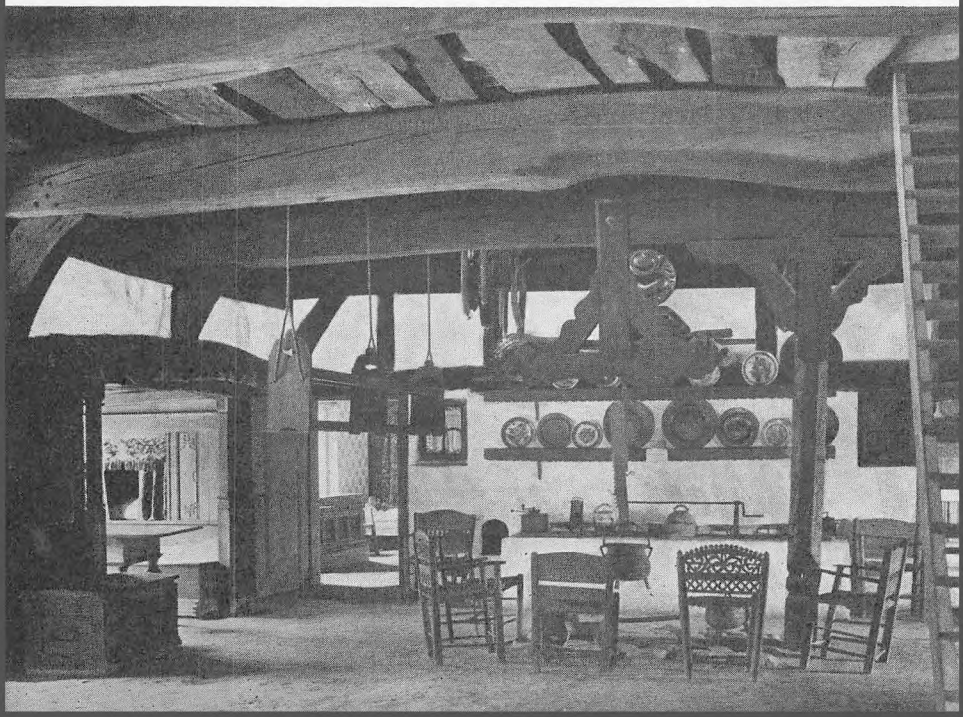

4. Gård fra Ostenfeld, Sydvestslesvig.
Diele med ildsted.

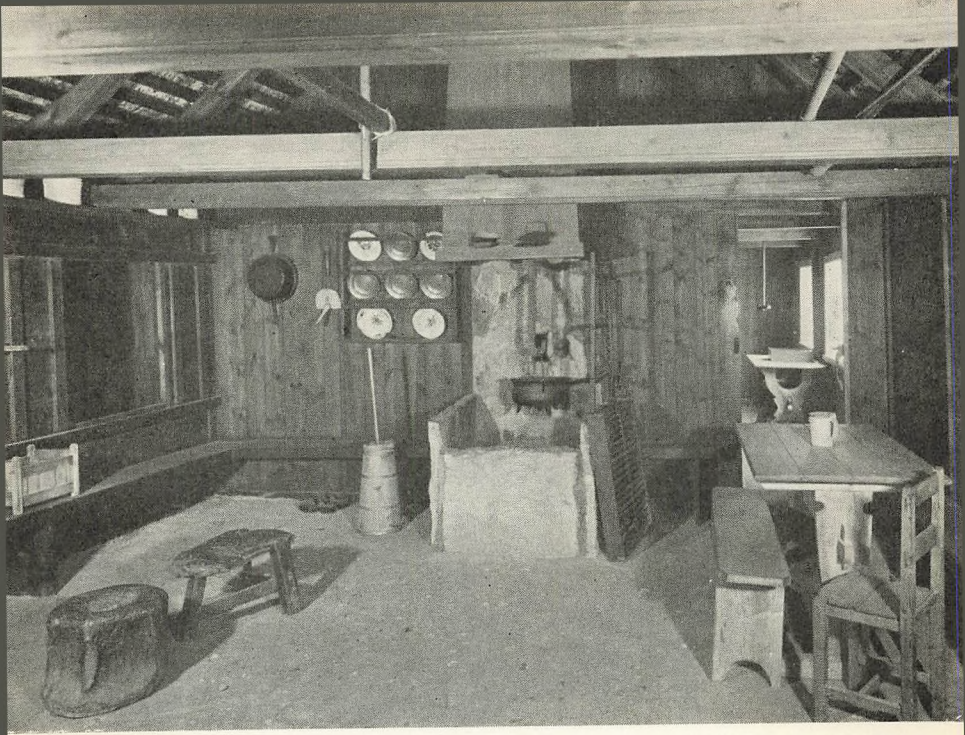

6. Færøhus.
Røgstue.

7. Gård fra Karup hede.
Dagligstue.

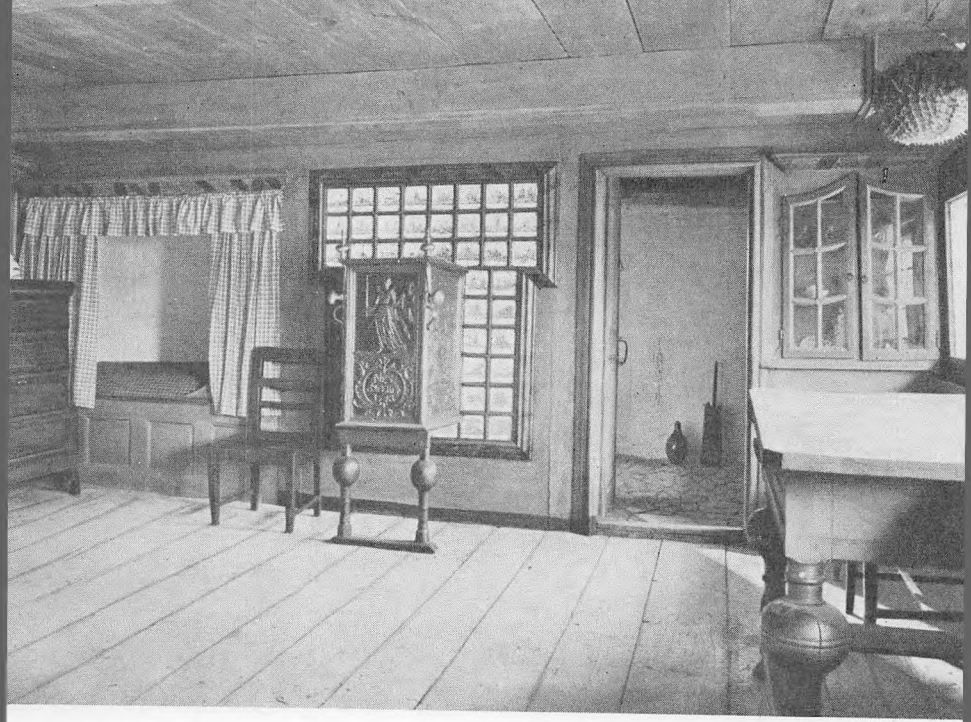

8. Gård fra Læsø.
Storstue.

41. Gård fra Rømø.
Køkken.

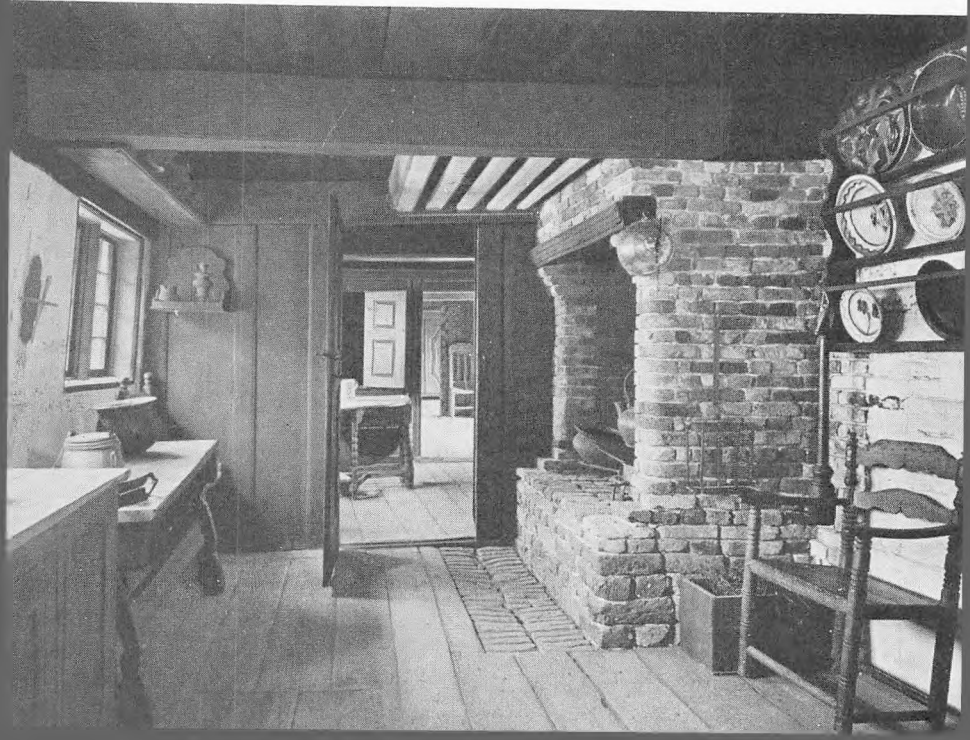

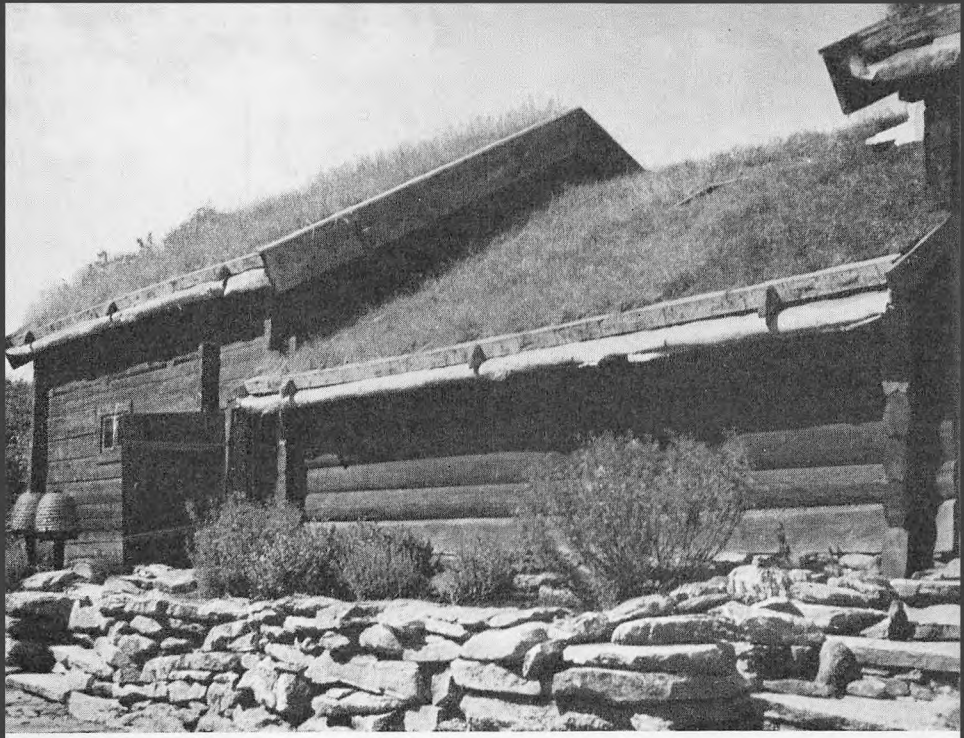

↑ Stuehus.

54. Gård fra Halland.

Dagligstue. ↓

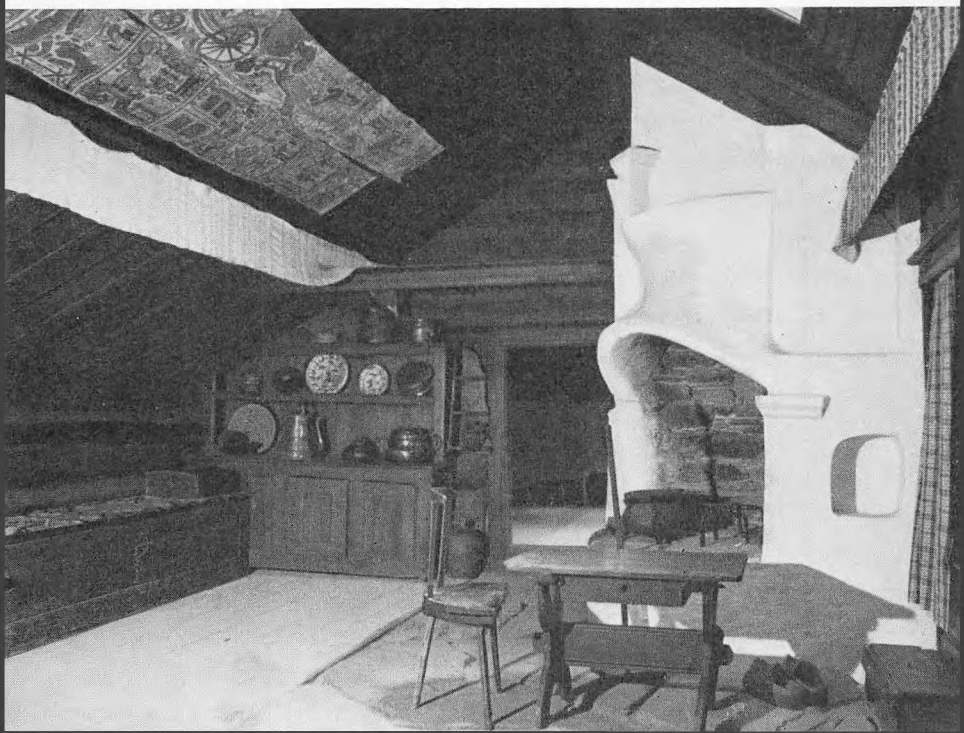

↑ Stuehus.

63. Gård fra Pebringe, Sjælland.

Dagligstue. ↓

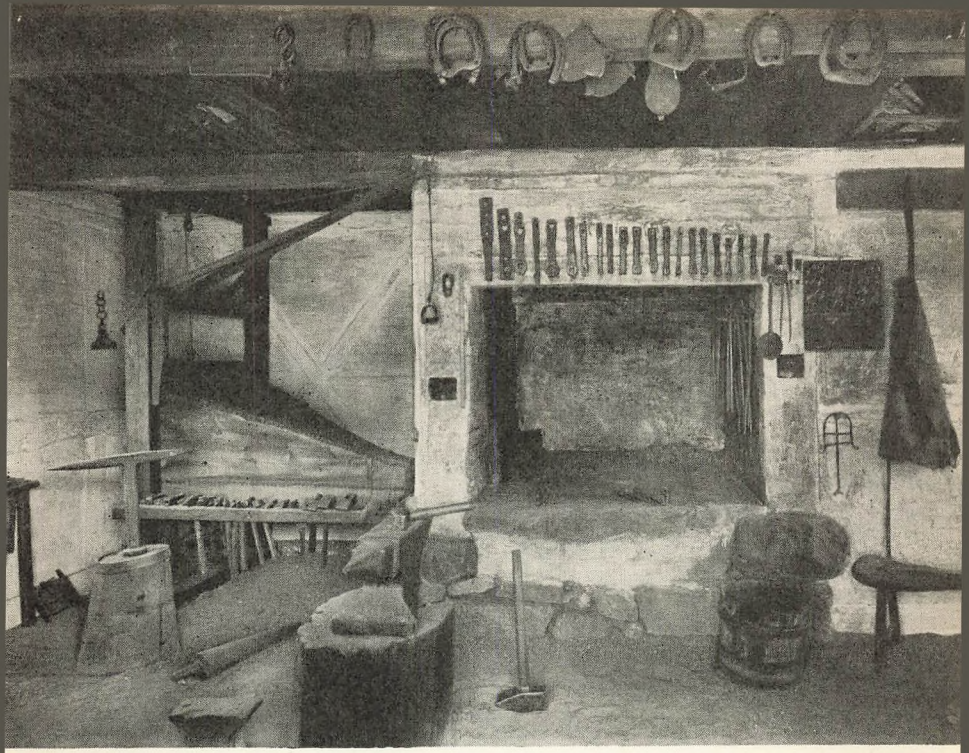

70. Smedie fra Ørbæk, Fyn.

71. Gård fra Lundager, Fyn. Bryggers.

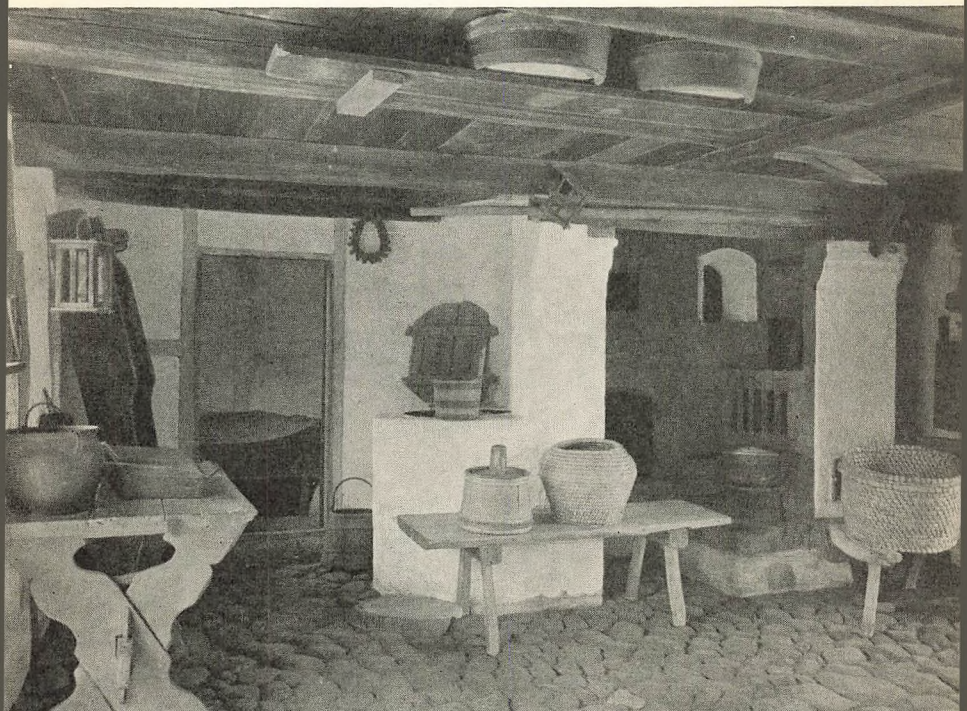

Parken omfatter godt 35 ha. Hovedvejens længde er godt 3 km.

Har man ikke mindst 2 timer til rådighed, tilrådes det kun at aflægge besøg i de med * og ** i vejlederen mærkede bygninger. Haves kun en time til rådighed, er der højst tid til at besøge de med ** mærkede. Det anbefales i hvert tilfælde at følge numrene i rækkefølge, jvfr. oversigtsplanen.

Kiosk og toiletter forefindes på centralpladsen mellem nr. 54 og 59 og nordvest for nr. 31.

Museets gæster bedes gøre sig bekendt med det i parken opslåede ordensreglement.

Man advares imod de ujævne brolægninger og lergulve samt de lave døre og lofter.

NIELSEN & LYDICHE (M. SIMMELKIÆR)
KØBENHAVN

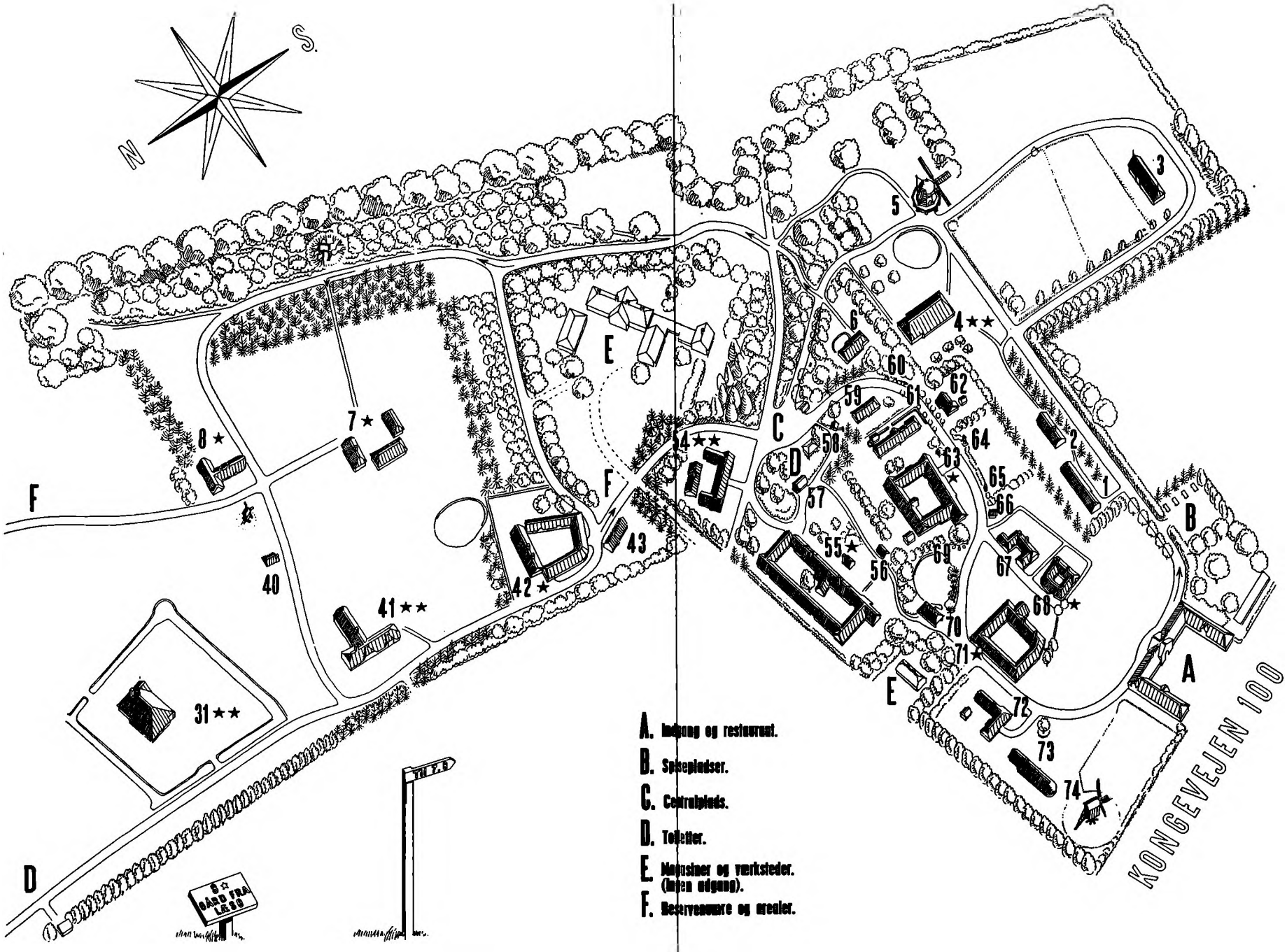
N
S.
A
B
C
D
E
F
KONGEVEJEN 100
A. Indgang og restaurant.
B. Spisepladser.
C. Centralplads.
D. Toiletter.
E. Magasiner og værksteder. (Ingen adgang).
F. Reservenumre og arealer.
Skilt ved hver bygning.
Følg vejviserskiltene i nummerorden.

KORT

over museumsparken

FRILANDSMUSEET

KONGEVEJEN 100 . SORGENFRI STATION

KØBENHAVN

✱

SOMMER:
ÅBEN HVER DAG 10—18

VINTER:
KUN SØN- OG HELLIGDAGE

✱

MUSEETS RESTAURANT ÅBEN DAGLIGT
HELE ÅRET